

а. Конан-дойл

В П Р А Ч Е Н И Й
С В Ъ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

А. КОНАН-ДОЙЛ

ВТРАЧЕНИЙ СВІТ

З АНГЛІЙСЬКОЇ ПЕРЕКЛАВ
МИКОЛА ІВАНОВ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1929

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Окрліт (Одеса) № 647

„ОДЕСПОЛІГРАФ“
Третя Держдрукарня
імени т. Томського,
вулиця Леніна, № 49.
Замовлення № 2015
Тираж 5000 приміри.

РОЗДІЛ І

Героєм можна бути скрізь

Справді-бо містер Гангертон—її батько—був найне-тактовніша в світі особа—якийсь пухнатий, пелехатий, неохайливий кокаду; добряча, але надзвичайно самозакохана людина. Якби що й могло відштовхнути мене від Гледіс, то хіба лише перспектива придбати такого тестя. Він, напевно, був переконаний, що я вчащаю до них тричі на тиждень з єдиною метою порозкошувати його товариством і зокрема поговорити з ним про біметалізм. Доречі, в останньому питанні містера Гангертона вважали за великий авторитет.

Того вечора я протягом години, а то й більше, уважно слухав, як він цекотав про погані гроші, що витискають хороші; про умовну вартність срібла; про знецінення рупії та про справедливі вексельні курси.

— Уявіть собі, — із завзяттям пискнув він, — що всі борги зненацька примушують сплатити й сплатити негайно. Що ж, за сучасних умов, станеться тоді?

Я, розуміється, відповів, що для мене це позначатиме цілковиту руїну. А він схопився з стільця, дорікнув мені завждишньою моєю легковажністю, що унеможливає провадити зо мною будь-які поважні розмови, і побіг убиратись для масонських зборів.

Нарешті ми з Гледіс лишилися на-самоті. Настав рішучий момент. Цілий вечір я почував себе, як той сал-

дат напередодні битви, і хитався між надією перемогти та острахом перед поразкою.

Вона сиділа мовчки, і її гордий, делікатний профіль виразно визначався на тлі червоної завіси. Яка була вона гарна! І яка далека. Ми були друзяки, давні, щирі друзяки. Та ніколи не міг я вийти поза рямця приязні, що однаково могла б існувати між мною й першим-ліпшим моїм товаришем—репортером з „Газети“; приязні відвертої, щирої, але цілком позбавленої тілесности. Моя свідомість мимоволі повстає проти жінки, занадто відвертої зо мною. Для чоловіка то не дуже похвально, коли жінка поводить ся з ним, як з товаришем. Там, де виникає статеве чуття, неминучо виникають і полохливість, і замішання—спадщина старих розпусних часів, коли кохання та насильство зчаста йшли поруч. Нахилена голова, очі, що уникають дивитись на вас, уривчастий голос, обличчя, що тіпається,— ось що, а зовсім не відвертий погляд та щира відповідь, правлять за непомильні відзнаки любощів. Я переконався цього навіть протягом свого короткого життя, а, може, успадкував те переконання як расову пам'ять, що її ми зємо інстинкт.

Гледіс посідала всі жіночі чесноти. Мабуть, декому вона здавалася холодною й нечулою, але то було абсолютно невірно. Ніжно-брунатна, майже орієнтального кольору шкіра; чорноблискоче волосся; величезні імлісті очі; трохи дебели, а проте чудові губи— в неї були всі прикмети пристрасної вдачі. А втім, мушу признатись, мені до цього часу ні разу не пощастило вивести ту вдачу на явність. Ну, то нехай буде що буде, але я мав скінчити нарешті з непевністю і сьогодні ж увечері довести справу до краю. Вона, що правда, могла відмовити мені, та краще вже бути відкинутим коханцем ніж визнаним братом.

Занісшися думками аж онкуди, я саме збирався зламати ніякову, довгу мовчанку, коли на мене критично зиркнули двоє карих очей, і гордовита голівка захиталася з дружнім докором.

— Я передчуваю, що ви хочете освідчитись, Неде, і дуже прошу не робити цього. Я волю, щоб між нами все лишалося як і передніш.

Я присунув свого стільця трохи ближче.

— Але як довідалися ви, що я збираюсь освідчитись? — спитав я, глибоко здивований.

— Хіба ж жінки не знають цього? Ви думаєте, хоч одну з нас освідчення захопило розполохом? Тільки, слухайте, Неде, у нас із вами були такі хороші, приятельські відносини. Яка шкода, що доводиться псувати їх! Невже ж вам не до вподоби, коли молодий чоловік і молода жінка розмовляють одне з одним так спокійно, як оце розмовляли ми з вами?

— Не знаю, Гледіс. Я, бачите, можу розмовляти спокійно і з... і з начальником станції... — не уявляю собі, чому саме спав мені на думку цей урядовець; але він таки виступив на кін, і ми обоє весело розсміялися... — та розмови з начальником станції мене ані трохи не задовольняють. Я хотів би, щоб мої руки обіймали вас, ваша голівка лежала в мене на грудях, і, о, Гледіс, бажав би...

Побачивши, що я лагоджусь продемонструвати деякі з своїх бажань, Гледіс скочила з стільця.

— Ви попсували все, Неде, — мовила вона. — Як вільно та любо почуваш себе, доки не станеться таке. Яка шкода. Невже ви не вмієте стримувати себе?

— То ж не навмисне, — захищався я. — Це — сама природа. Це — кохання.

— Може, коли кохання — обопільне, воно й виходить інакше. Я, принаймні, ніколи не відчувала його.

— Але мусите відчувати. З вашою вродою, з вашим серцем... О, Гледіс, ви створені для любовців. Ви мусите покохати.

— Треба чекати, щоб любов зродилася.

— Чому вам не покохати мене, Гледіс? Чи то моя зовнішність стає на заваді, чи що інше?

Обличчя їй трохи проясніло. Вона простягла руку— що то за ласкавий і доброзичливий був жест! — відхилила назад мою голову і, осміхнувшись, задумливо подивилась мені просто в очі.

— Ні, не те, — промовила вона нарешті. — Ви з природи людина не зрозуміла, і я можу одверто сказати вам, що річ тут не в тому. Причина лежить глибше.

— Моя вдача?

Гледіс суворо хитнула головою.

— Що мені робити, щоб поліпшити її. Сідайте й побалакаймо. Ні; я, правда, більше не буду. Сідайте тільки.

Вона запозирливо глянула на мене, і той погляд припав мені до душі куди більше ніж уся її чистосердна довірливість. Скільки ще в нас примітивного та звірячого, коли подивишся не крізь рожеві окуляри. А, може, то тільки мені так здається. В усякому разі Гледіс сіла.

— Ну, а тепер скажіть, чого мені бракує?

— Я кохаю іншого, — призналась вона.

Досталось і мені скочити з стільця.

— Нікого зокрема, — усміхнулась Гледіс, побачивши вираз на моєму лиці. — Це лише ідеал. І я, думаю, ніколи не здибаюся з чоловіком, що відповідав би йому.

— Розкажіть мені про нього. На кого він скидається?

— Він дуже схожий на вас.

— О, як це мило з вашого боку. Скажіть же, що єсть у нього і чого немає в мене. Хто він? — член то-

вариства тверезости, вегетаріанець, літун, теософ, надлюдина? Я спробую стати ним, Гледіс, аби ви сказали мені, що саме вам у ньому подобається.

Така пружність моєї вдачі викликала усмішку на її устах.

— Перш над усе я гадаю, що мій ідеал не казав би такого, — одмовила вона. — Це — людина твердої, суворої вдачі, і він не піддався б примхам якоїсь дурненької дівчини. Але передусім він мусить буди людина, що вміє діяти, хоче орудувати і, не лякаючись, дивитиметься смерті в очі. Людина великих вчинків і з незвичайним минулим. Я покохала б не чоловіка, а здобуту ним славу, бо слава та відбувалася б і на мені. Згадайте Річарда Бертон. Читаючи написану його дружиною біографію, я розумію, чому вона так любила свого чоловіка. А леді Стенлі! Чи читали ви останній чудовий розділ книжки про мандрівки її дружини? Ось якого чоловіка може обожнювати жінка. Через нього-бо вона стає велика й сама, вшанована від усіх як приводниця його геройських вчинків.

Гледіс була така чарівна в своєму надпориві, що я за малим не зламав коректного тону нашої розмови. Проте, мені пощастило опанувати себе.

— Адже не можуть всі бути Стенлі та Бертони, — аргументував я. — До того ж не завжди єсть і нагода. Я, принаймні, ніколи не мав нагоди, а якби вона мені трапилася, я неодмінно спробую викоростати її.

— Але нагода єсть завжди. Вона скрізь коло нас. Одна з прикмет мого ідеалу—це те, що він уміє знаходити ту нагоду, і ви його потім од неї й не відірвете. Я його ніколи не бачила, а втім мені здається, що я знаю його здавна. Героєм можна бути скрізь, і нагода чекає тільки, щоб її підібрали. Геройські вчинки—справа чоловіча, а кохання жіноче—то нагорода за їхне

геройство. Пам'ятаєте молодого француза, що минулого тижня полетів на бальоні? Лютувала буря, але день вилету був призначений, і він полетів. Вітром його за двадцять чотири години віднесло на тисячу п'ятсот миль, і бальон упав десь у Росії. Оце — людина, що могла б бути моїм ідеалом. Подумайте про жінку, яка кохає його, і про те, як повинні заздрити їй інші жінки. Оце те, чого прагну і я: щоб мені заздрили з-за мого чоловіка.

— І я зробив би так, аби потішити вас.

— Але це треба робити не тільки на потіху мені. Ви мусили були зробити так, бо не могли б зробити інакше; бо така вже ваша натура, бо чоловік, що сидить у вас, мусить знайти вихід своєму геройству. Ось, наприклад, коли ви минулого місяця описували вибух у Віганських копальнях, хіба ви не могли спуститись туди сами й подати допомогу потерпілим, дарма що ризикували задихнутись у вуглекислому газі?

— Та я й спускався.

— Ви ніколи не казали мені про це.

— Не було про що розводитись.

— А я й не знала. — Вона глянула на мене з дещо більшою цікавістю. — Це було сміливо.

— Мусів спуститись. Ви ніколи не напишите доброго звіту, як не відвідаєте особисто місця пригоди.

— Що то за прозаїчний мотив! Ви розвіяли всю романтику, яка оповивала ваш вчинок. Ну, та, незалежно від мотиву, я дуже рада, що ви спускались у копальні. — І вона простягла мені руку, але так ласкаво та поважно, що я міг тільки нахилитись і поцілувати її. — Може, я й дурненька жінка з дитячими витівками, але вони настільки поняли мене, що здихатись їх я не можу. Якщо я одружуся колись, то тільки з якоюсь славетною особою.

— А чому б вам і не одружитись! — скрикнув я. — Ви належите до жінок, що захоплюють чоловіків. Дозвольте мені спробувати, і побачите, до чого я здатний. Ви ж бо тільки-но казали, що ми мусимо сами знаходити нагоди виявити своє геройство, а не чекати, доки її сунуть нам у руки. Подивіться на Кляйва—клерк якийсь, а він завоював Індію. Свідчуся небом, припаде ще щось і на мою пайку!

Мій ірландський запал викликав усмішку Гледіс.

— Чому ні? — сказала вона. — У вас усі потрібні дані — молодість, здоров'я, сили, енергія. Мені було боляче вас слухати, а тепер... тепер я страшенно радію, що мої слова викликали у вас такий настрій.

— А коли б я зробив?..

Тепла оксамитова рука затулила мені рота.

— Годі вже, сер! Ще півгодини тому ви повинні були бути на вечірній роботі в своїй редакції; тільки мені забракло відваги нагадати вам про це. Може, іншим разом, коли ви здобудете собі якесь помітне місце в світі, ми й повернемося до сьогоднішньої розмови.

Ось як воно сталося, що одного туманного осіннього вечора я опинився к Кембервельському трамваї з розпаленим серцем і з рішучим наміром не чекати й дня, щоб учинити якесь геройство, гідне моєї коханої. Але чи був хтось на цілій просторій земній кулі, хто міг би передбачати, яких неймовірних форм набуде це геройство, або яким дивовижним шляхом ітиму я до нього?

Цей вступний розділ, подумують читачі, не має нічого спільного з дальшими оповіданнями. А втім без нього не було б і самого оповідання. Порвати, як то зробив я з усім своїм минулим, і поринути в таємниче, загадкове невідоме, де на тебе чекають великі пригоди й велика нагорода, здатний тільки той, хто вірить, що

героєм можна бути скрізь, і той, хто докладає всіх зусиль, аби вчинити геройський вчинок. Уявіть собі, мене в редакції „Щоденної Газети“, куди я — зовсім незначна величина — прийшов того вечора з непохитною думкою стати героєм, гідним моєї Гледіс. Чи то з безсердності, чи то з дитячої примхи зажадала вона, щоб я задля її звеличання наражав своє життя на небезпеки? Таке питання може постати в голові людини літньої, а не в палкого двадцяти трьохлітнього юнака, що його трусить пропасниця першого кохання.

РОЗДІЛ II

Поспітайте щастя в професора Челенджера

Мені завжди подобався Мек-Ардл, старий буркотливий, згорблений од постійного сидіння редактор „Газети“. Думаю, що й я був йому до вподоби. Звичайно, головну роль в конторі відігравав Бомон. Але Бомон пробував у розрідженій атмосфері олімпійських високостей і звідти розпізнавав тільки речі розміром не менші за міжнародню кризу або падіння міністерства. Подеколи ми бачили, як у самотній величі він простував до своєї святині, і очі йому двились кудись у далечінь, а думки ширяли над Балканами чи над Перською затокою. Він був понад і поза нами. Мек-Ардл підлягав безпосередньо йому, і в усіх наших справах ми звертались до Мек-Ардля. Коли я ввійшов у кабінет до нього, старий кивнув мені головою і зсунув окуляри далеко на свою лисину.

— Ну, містер Мек-Меловне, скільки я чув, ви працюєте добре, — промовив він з приємним шотландським акцентом.

Я подякував.

— Вибух у вугільних копальнях вийшов у вас чудово. Не гірше була й пожежа в Саусворкі. Безперечно, маєте хист описувати. Що ви хотіли мені сказати?

— Хотів просити вас зробити мені ласку.

Він, здавалося, оторопатів і уникав дивитись на мене.

— Та-та-та! А в чім річ?

— Чи не думаєте ви, сер, що ви могли б одрядити мене кудись, давши серйозне доручення від газети? Я робитиму якнайстараніш і привезу вам гарний звіт.

— Яке саме доручення маєте ви на оці, містер Меловне?

— Таке, щоб, виконуючи його, я зазнав би багато пригод і раз-по-раз ризикував. Запевняю вас, я зроблю все якнайкраще. Що воно буде трудніш, то більше воно мені підійде.

— Вам ніби то кортить умалити собі віку.

— Ні, я хочу виправдати своє існування.

— Бігме, містер Меловне, це щось таке занадто... занадто пишне. Боюся, що час для таких екзальтацій тепер уже минув. Наслідки отих „спеціальних доручень“ здебільшого не оплачують витрат на них і, головне, такі доручення можна давати тільки людині з ім'ям, що користується довір'ям публіки. Великі білі плями на мапах уже позаповнено, і на землі нема більше місця для романтики. А, проте, чекайте, — сказав старий і несподівано всміхнувся. — Білі плями на мапах звели мені на мисль одну думку. Що, якби викрити одного шахрая — сучасного Мюнхавзена — і вивести його на світ? Ви можете довести, що він брехун, бо він, і дійсно, бреше. Га, хлопче? Оце так було б здорово. Як воно вам здається?

— Куди завгодно, що завгодно — мені однаково.

На кілька хвилин Мек-Ардл занурився в міркування.

— Інтересно, чи пощастить вам сприятелювати з тим суб'єктом, або бодай би поговорити з ним, — промовив він нарешті. — Ви, здається, маєте талан викликати до себе симпатію. Може, то тваринний магнетизм; може, притяжна сила юности — не знаю. Тільки я зазнав цього на собі самому.

— Ви дуже ласкаві, сер.

— Отже, чому б не поспитати вам щастя з професором Челенджером з Енмоур Парка?

Думаю, що вигляд у мене став трохи розгублений.

— Челенджер! — скрикнув я. — Професор Челенджер, знаменитий зоолог. Це він розтрошив щелепу Блянделові з „Телеграфу“.

Редактор зловісно всміхнувся.

— Так що? Хіба ж ви не шукаєте пригод?

— Але пригод ділового характеру, сер.

— Іменно. Я не думаю, щоб він завжди був такий нестриманий. Може, Бляндел потрапив до нього в неслухний час; мабуть, не зумів підійти до нього. Вам, сподіваюся, пощастить більше, та й поводитиметься із ним ви тактовніш. Це, я певний, саме про вас, і для „Газети“ буде корисно.

— А я, як на те, нічого не знаю за професора, — сказав я, — і пригадую його ім'я тільки в зв'язку з процесом Бляндела.

— У мене є деякі матеріали для вас, містер Мек-Меловне, бо я цікавлюся професором уже не перший день. — Він узяв з полиці клопоть паперу. — Ось відомості про нього; я прочитаю вам.

— „Челенджер, Джордж-Едвард. Народився в Лярзі року 1863. Освіта: Лярзька гімназія, Единбурзький університет. Асистент при Британському Музеї, 1892 р. Старший асистент відділу порівняльної антропології 1893. Звільнений за занадто гострі кореспонденції в

журналах. Одержав золотий медаль за зоологічні дослідження. Член закордонних наукових установ — тут сила різних назв; щось пальців на два петитом — „Бельгійська асоціація, Американська академія наук, Ля-Плята“ і таке інше, і таке інше. „Колишній президент Палеонтологічного товариства... Секція N Британської асоціації“ і так далі. „Наукові праці: Нотатки про побудову черепа в калмиків. Нариси теорії еволюції хребтців, і численні статті; в тому числі: Основні помилки теорії Вейсмана, що викликала жваві дискусії на останньому конгресі зоологів у Відні. Спорт: Прогулянки пішки. Член клубу альпіністів. Адреса: Енмоур Парк. Кенсінгтон“.

— Ось, беріть собі. На сьогодні для вас в мене більш нічого немає.

Я сховав папірець у кешеню.

— Ще хвилиночку, сер, — промовив я, побачивши перед себе замість червоного обличчя лису рожеву потилицю. — Мені все ж таки не зовсім ясно, в яких справах мушу я інтерв'ювати цього джентльмена. Що, власне, він накоїв?

Переді мною знову з'явилося обличчя.

— Два роки тому він вирушив сам один в експедицію до Південної Америки. Повернувся звідти минулого року. Безсумнівно, Південну Америку він одвідав, але категорично відмовляється сказати, де саме був. Почав був оповідати про свої пригоди, але побачив, що йому не ймуть віри, і зачинився в своїй скойці наче слимак який. З ним, мабуть, і справді, трапилося щось незвичайне, а може, — і це ймовірніш — він просто незвичайний брехун. Єсть у нього кілька попсованих фотографій. Каже, що робив їх з натури. Став такий уразливий, що ображає кожного, хто наслідуюється розпитувати його, і викидає з дому всіх репортерів.

На мою думку, це небезпечний божевільний; він хворіє на манію величі і має деякий нахил до науки. Це якраз людина для вас, містер Меловне. Ідіть тепер і подивіться, що з ним можна зробити. Ви вже досить дорослий, щоб пильнувати самого себе, і маєте не аби-яку силу. Крім того вас захищатимуть наші закони про недоторканість особи.

Лукаве червоне обличчя знову обернулося в рожевий овал, облямований пухом. Авдієнція була скінчена.

Я пішов до Клубу Диких, але перед тим, як уступити туди, сперся на баляси тераси Едельфі і, замислившись, втупив погляд у брунатну, масну від нафти ріку. На вільному повітрі моя голова завжди робить краще. Я видобув з кешені список подвигів професора Челенджера і ще раз перечитав його при світлі електричної лампи. І раптом на мене спало надхнення. Газетний робітник бувши, я прекрасно зрозумів, що мені не пощастить зайти в зносини з вередливим професором. З другого боку, скільки я довідався з коротенької біографії, він був фанатик науки. Чи не тут треба шукати його вразливого місця? Спробуємо.

Я ввійшов до клубу. Дзигарі тільки-но вибили одинадцятую годину. У великій залі було майже повно люду, а нові відвідачі все ще надходили. В кріслі проти коминка я побачив високого, худорлявого чоловіка. Коли я підсунув крісло до нього, він повернувся. То була найбільш потрібна мені тепер людина — Тарп Генрі з редакції „Природи“, що завжди радо допомагав усім своїм знайомим. Не гаячи часу, я зараз же зняв із ним розмову.

— Що відомо вам про професора Челенджера?

— Челенджер? — він насупив брови й прибрав вигляду суворого вченого. — Челенджер — це той, що наказав сім мішків гречаної вовни про свою подорож по Південній Америці?

— Які там ще сім мішків?

— А як же. Він наблягузкав щось про чудернацьку, нібито відкриту ним там тварину, але згодом, здається, зрікся своїх слів. Принаймні не поновляв своїх химерних оповідань. Спершу він дав інтерв'ю представникові агентства Ройтера, але в наслідок того інтерв'ю зчинилась страшенна буча, і професор сам побачив, що забрехався. Це — скандальна історія. Знайшлося двоє чи троє, що поняли були йому віри, та він незабаром їх здихався.

— В який то спосіб?

— В дуже простий — своєю незносно-брутальною поведінкою. Знаєте старого Водлея з Зоологічного інституту? Так оцей бідний Водлей послав йому листа: „Завідатель Зоологічного інституту вітає професора Челенджера і матиме за честь для себе, якщо шановний професор ушанує своєю присутністю чергові збори членів інституту“. Відповідь була просто нецензурна.

— Чого ж ви не хочете навести її?

— Переказують, що зміст її був приблизно такий: „Професор Челенджер вітає завідателя зоологічного інституту і матиме за честь, якщо шановний колега піде під усі чорти“.

— Боже милий!

— Думаю, що щось на зразок цього згукнув і Водлей, одібравши відповідь. Я пригадую його промову на зборах. Він почав її словами: „П'ятдесят років маю я зносини з науковим світом...“ Відповідь, можна сказати, вразила старого.

— Оце й усе, що ви знаєте про Челенджера?

— Як вам відомо, я бактеріолог з фаху, живу в своєму мікроскопі і не дуже цікавлюся тим, що дається бачити голим оком. Я — вартовий на кордоні Знаного, і мені буває якось моторошно, коли я спотикаюся з великим, брутальним, набридливим створінням. Я уни-

каю пліток, але за професора Челенджера чув тому, що він належить до категорії людей, яких не можна ігнорувати. Він і дійсно талановита людина — справжня електрична батарея, насажена життєвою силою, а разом із тим страшенно сварливий, впертий, з якимись чудернацькими поглядами, і не визнає чемности та інших забобонів.

— Ви казали про чудернацькі погляди. В чім же вони полягають?

— Та в нього їх сила. Останній його пункт — це еволюційна теорія й теорія Вейсмана. З-за них він, кажуть, витримав цілу січу у Відні.

— Чи не могли б ви розповісти мені про це докладніш?

— Зараз ні, але в нашій бібліотеці єсть протоколи конгресу. Хочете, я проведу вас?

— Я саме їх і потребую. Мені доручено поінтерв'ювати цього суб'єкта, і я шукаю хоч якогонебудь приступу до нього. Ви надзвичайно люб'язно даєте мені зачіпку. Я пішов би хоч зараз же, якщо тепер не дуже ще пізно.

.

За півгодини я сидів у редакції „Природи“. Переді мною лежав здоровезний том, розгорнений на розділі „Вейсман проти Дарвіна“ з підзаголовком „Рішучий протест у Відні. Жваві дискусії“. Моя наукова освіта — досить обмежена, і мені важко було стежити за всією аргументацією, але, очевидно, англійський професор висловлювався в цім питанні з великим завзяттям і чимало попозлив своїх континентальних товаришів. „Протест“, „шум“, „загальні вимоги спинити промовця“ — ось перші три примітки в дужках, що зараз же взяли на себе мою увагу. Щодо змісту дебатів, то про мене їх можна було б з однаковим успіхом викласти й хінською мовою.

— Я попрошу перекласти їх мені англійською мовою, — звернувся я до мого провідника.

— Та це ж бо й єсть переклад.

— Тоді, може, я краще поспитався б щастя з оригіналом.

— Для новака воно, і правда, важкенько.

— Якби мені знайти хоч одну зрозумілу фразу, приступну для звичайного людського мозку. А, це нібито підійде! Здається, тут і я дещо второпав. Перепишімо її. Вона правитиме мені за першу ланку в моїй знайомості з страшним професором.

— Більше я вам не потрібний?

— Ні, ні. Я прочитаю вам лист — в ньому не буде ніякого приводу для сварки. Запевняю вас.

— Ну, гаразд. Ось мій стіл і стілець, а там — папір. Дозвольте мені бути вашим ценсором перед тим, як ви пошлете листа.

Довелося таки мені попрацювати. Але кінець-кінцем, не пишаючись, мушу сказати, послання вийшло не погане, і я, свідомий його високої якості, прочитав листа бактеріологу.

„Шановний професоре Челенджері, — починався лист, — скромний студент-природник, я довгий час з глибоким інтересом стежив за вашими міркуваннями щодо суперечки між дарвіністами та вейсманістами. Нещодавно мені випало відсвіжити свою пам'ять, перечитавши...

— Ну, й ловко ж бреше! — пробурмотів Тарп Генрі.

...перечитавши вашу майстерну доповідь на Віденському конгресі. Ваші надзвичайно ясні та перекональні доводи являють собою останнє слово в цьому питанні. Між іншого я прочитав у вас таке: „Я рішуче заперечую проти нічим необґрунтованого й суто-догматичного твердження, ніби

кожен організм єсть мікроорганізм, що повільно змінює свою історичну будову в цілій низці поколінь“. Чи не здається вам, що після останніх досліджень ваша думка потребує деякої переробки? Чи не думаєте ви, що фраза ваша брентить аж надто категорично? Уклінно прошу вас зробити ласку й дозволити мені побачитись із вами, аби поділитись деякими думками, що їх я хотів би обговорити з вами особисто? З вашого дозволу я зайду до вас позавтра (в середу) об одинадцятій годині рано.

Прошу прийняти, сер, запевнення в щирій до вас пошані вашого покірного слуги.

Едварда Меловна“.

— Ну, як? — спитав я тріюмфуючи.

— Що ж, коли ваше сумління не протестує...

— До цього часу воно зносило все.

— Але чого вам треба?

— Мені треба добуватись туди. Бувши у його в кімнаті, я вже якось зорієнтуюся. Може, нарешті, я просто признаюсь. Як спортсмен він мусить зрозуміти моє становище і навіть почувати себе підлещеним.

— Отак пак, ще й підлещеним! Дивіться, щоб він вас не підлестив, і беріть із собою про всякий випадок кільчатий панцер або американське футбольне вбрання. Ну, на все краще! Відповідь, якщо він зволить відповісти, я зберігатиму для вас до середи. Він — запальчаста, небезпечна й лайлива людина, яку ненавидять всі, хто тільки має з ним справи. Студенти кепкують з нього, хоч наважуються на таку зухвалість дуже рідко. А взагалі, краще було б, якби ви ніколи й не чули за цього суб'єкта.

РОЗДІЛ ІІІ

Він — абсолютно неможлива особа

Страхам або надіям мого приятеля не судилося справдитись. Зайшовши в середу до редакції „Природи“, я знайшов там листа з штемпелем із Західнього Кенсінгтона. На конверті, письмом, що нагадувало загороду з колючого дроту, було надряпано мое ім'я. Самий лист складено в таких виразах:

„Енмовр Парк.

Сер, я вчасно одержав ваш лист, де ви виявляєте себе прихильником деяких моїх теорій, що до речі зовсім не потребують ні вашої, ні чиеїсь іншої прихильности. Торкаючись моїх праць у галузі дарвінізма, ви вжили слова „міркування“. Мушу звернути вашу увагу на те, що це слово, застосоване до таких важливих питань, набуває характеру образи. Дальші рядки переконали мене, що ви прогрішилися не зловмисне, а через свою неосвіченість та нетактовність. Ви цитуєте окрему фразу з моєї промови, і не видно, що не зрозуміли її. Гадаю, що не добрати в ній сенсу може тільки людина дуже низького розумового рівня. Проте, в разі ви бажаєте мати додаткові пояснення, я згодний прийняти вас у назначений вами час, дарма, що всі відвідачі та візити мені остогидли. Щодо переробки моїх поглядів, за яку ви пишете, то маю повідомити, що я не звик міняти своїх думок після того, як всебічно обґрунтую їх. Прийшовши, ви ласкаво покажете конверт з цього листа моєму служникові Остінові; йому доручено не пускати до мене нахабних пройдисвітів, які звать себе „журналісти“.

З пошаною

Джордж Едвард Челенджер“.

Ось якого листа прочитав я Тарпові Генрі, що з самого ранку зайшов до редакції довідатись про наслідки моєї авантури. Вислухавши його, він зауважив, що тепер продають нові ліки „кутикура, або щось подібне“, які од побою допомагають краще за арнику, і не сказав більше нічого. Дивні бувають іноді дотепи!

Коли я одержав листа, було вже майже пів на одинадцять, але таксі приставило мені до Кенсінетону своєчасно. Будинок, біля якого ми спинилися, мав величний портик, і всі вікна в ньому були завішані важкими запонами, що вказували на чималі статки того жахного професора. Двері відчинила якась чудна, сухорлява, смаглява особа, невиразного віку, в темній пілотській куртці й у брунатних шкіряних гетрах. З часом я довідався, що то був шофер, який виконував обов'язки втеклого льокая. Він з голови до п'ят обміряв мене допитливим поглядом своїх голубих очей.

— Чекають? — спитав суб'єкт.

— Чекають.

— Дістали запрошення?

Я показав конверта.

— Гарзд. — Він, здавалося, був не балакучий. Коли я йшов слідом за ним, мене несподівано спинила якась невисока на зріст жінка, що вийшла в коридор з дверей нібито ідальні. То була жвава, моторна кароока леді. Скидалася вона більше на французку ніж на англійку.

— Хвилиночку, — сказала леді. — Заждіть, Остіне. Зайдіть, прошу, сюди, сер. Дозвольте спитати, чи бачилися ви з моїм чоловіком колись давніш?

— Ні, мадам, не мав такої чести.

— Тоді я мушу заздалегідь перепросити вас. Він — абсолютно неможлива особа, абсолютно неможлива. Тепер я попередила вас, і ви будете поводитись із ним обачніш.

— Це дуже люб'язно з вашого боку, мадам.

— Як побачите, що він починає лютувати, виходьте мерщій з кімнати. Не сперечайтесь з ним. Багато хто постраждав уже через це. Кінець-кінцем виходить все-народній скандал, що вводить у неславу мене й усіх нас. Сподіваюся, ви не говоритиме з ним про Південну Америку?

Я не міг збрехати жінці.

— Боже мій! Це ж найнебезпечніша тема. Я певна, ви не поймете віри жодному слову з того, що він оповідатиме. Тільки не кажіть йому цього, бо інакше він розлютується в край. Удавайте, що вірите, і тоді все буде гаразд. Майте на увазі, що сам він вірить собі. Цього ви можете бути певні. Чеснішої людини не було ще ніколи. Ну, ідіть, а то збудите в ньому підозру проти себе. Побачите, що становище загрозливе — дійсно небезпечне, — подзвоніть і тримайтеся, доки я не прибіжу. Я здебільшого можу вплинути на нього, навіть коли він розпалиться.

По цих підбадьорливих словах леді передала мене мовчазному Остінову, що підчас нашої короткої розмови, мов бронзова статуя, чекав коло їдальні. В кінці коридора були двері. Ми постукали. В кімнаті хтось заричав, і я опинився віч-на-віч із професором.

Челенджер сидів на верткому кріслі перед величезним столом, заваленим книжками, мапами та діаграмами. Коли я ввійшов, він із своїм кріслом повернувся до мене. Глянувши на нього, я остовпів. Я був готовий стрінутись із незвичайною людиною, але те, що я вдрів, перевершило всі мої сподіванки. Перше, що вражало в ньому, були його розміри й показна фігура. Такої величезної голови я не бачив ні в кого. Його циліндер, якби мені заманулося накласти його на себе, напевне вкрив би всю мою голову та плечі. Його

квітнуче обличчя й чорна лиснюча борода, що буйно кучерявилася на потужних грудях, нагадували асирійських биків. Навпаки, волосся на голові мав він рівне, і довгі пасма його облямовували високе могутнє чоло. З-під буйних чорних брів владно й насмішкувато дивились на вас ясні сіро-блакитні очі. Крім цього над столом височили широченні плечі, верхня частина тубу з добру діжку завбільшки, а на столі лежали здоровезні, вкриті довгими чорними волохами руки. Оце все і низький, гуркотливий, як громування, голос запали мені в серце з найпершого ж погляду на знаменитого професора Челенджера.

— Ну? — мовив він, нахабно дивлячись на мене. — Далі що?

Деякий час я, очевидно, мусив був дурити його, бо інакше побачення наше на тому й скінчилося б.

— Ви дозволили мені потурбувати вас, сер, — сумирно відповів я, подаючи йому конверта.

Челенджер винув з шухляди мого листа й поклав його на стіл перед собою.

— А, ви той молодий чоловік, що не розуміє звичайної англійської мови. Мої загальні висновки, проте, ви все ж таки, здається, ласкаво поділяєте.

— Цілком, сер, і абсолютно, — погодився я в захваті.

— Ну, дуже радий. Це ніби то серйозно зміцнює моє становище; як ви думаєте? Ваші солідні літа й ваш статечний вигляд надають подвійної ціни вашій підтримці. Зрештою ви виглядаєте ні гірше, як череда віденських свиней, що спільне рохкання їх ображає мене не більше ніж розрізнені силкування британського бульдога, — і він зирнув на мене як на наявного представника цієї останньої тварини.

— Вони, скільки я чув, неподібно трималися на конгресі, — зауважив я.

— Будьте певні, що я не дам собі в кашу наплювати і зовсім не потребую ваших симпатій. Дайте мені стати спиною до стіни й залиште самого, сер; і тоді старий Челенджер почуває себе якнайкраще. А тепер, сер, давайте якомога скоротімо вашу візиту. Вам вона, певно, не дуже приємна, а мені — невимовно набридла. Ви, здається, хотіли були дістати від мене додаткові пояснення до деяких тверджень, висунутих у моїх тезисах.

Він просто йшов до цілі, і ухилитись од відповіді було трудно. А я мусів вести свою гру далі та чекати слушнішого моменту. Може, далі становище моє полекшає. Невже ж мій ірландський розум зрадить мене саме тепер, коли він мені такий потрібний? Пара сіро-блакитних очей прошила мене гострим поглядом.— Ну, чого ж ви мовчите? — рикнув він.

— Я тільки студент, — удаючи з себе дурника, відповів я. — Не більше, можу сказати, як початкуючий учень. Але мені здається, що до Вейсманової теорії ви поставились занадто суворо. Хіба ж роботи останнього часу не ствердили деяких його тез?

— Які роботи?—із загрозовою лагідністю спитав він.

— Ну, та всі роботи. Правда, я не наслідився б назвати висновки з них безперечними, але загальний напрямок сучасної наукової думки...

Він нахилився до мене із заклопотаним виглядом.

— Ви, я думаю, не будете заперечувати, — сказав він, загинаючи пальця, — що черепний індекс єсть чинник константний?

— Звичайно, — притакнув я.

— А телегонія ще й досі викликає сумнів?

— Натурально.

— І що первісна плазма відмінна від партеногенетичного яйця?

— Авжеж! — скрикнув я, захоплений своєю власною сміливістю.

— Ну, і що ж це все доводить? — приязним, закрадливим тоном спитав професор.

— І справді, що ж воно доводить, — промимрив я.

— Хочете я скажу? — воркотав він.

— Дуже прошу.

— Воно доводить, — гримнув професор, притьмом розпалюючись, — воно доводить, що ви — найзухваліший ошуканець у цілому Лондоні — підлий, плазовитий газетяр, що в його знань не більше як і порядности.

Він звівся на рівні ноги, і очі йому розжеврїлись як у божевільного. Не зважаючи на напружене становище, я встиг помітити, що він — маленький на зріст, бо голова його ледве сягала до мого плеча. То був Геркулес, що вся міць його зосереджувалась у тулубі та в голові.

— Нісенітниця! — гукав він, спираючись руками на стіл і нахиляючись наперед. — Все, що я казав вам, сер, — чистісінька нісенітниця з наукового боку. Невже ж ви думаєте, що вам по силі змагатись зо мною; вам з вашим курячим мозком? Ви думаєте, що ви всемогутні, ви — нікчемні перодряпи. Ви гадаєте, що, схваливши когось, ви виводите його в люди, а ганьблячи — можете звести з світу. Ми всі, мовляв, мусимо запобігати вашої ласки та шукати вашої підтримки. Той через вас дасть дуба, а інший уславиться. Плазунні, гробаки, я добре знаю вас! Ви перейшли край. Був час, коли вам одрізували вуха. Ви втратили почуття міри. Надулися як бальони. Я поставлю вас на належне місце. Ні, сер, не подолати вам старого Челенджера. Тільки він один і може завдати ще вам чосу. Він попереджав вас, перестерігав; а ви все ж таки прийшли. Це ваша власна провина. Штраф, сер! Платіть штраф! Ви ставили велику ставку і, здається мені, програли.

— Слухайте сер, — застеріг я, відступивши до дверей і відчиняючи їх, — ви, звичайно, можете бути брутальним, коли це вам по душі. Та всьому єсть край. Ви не маєте права ображати мене.

— Не маю права! — він поволі наближався до мене, але притьмом спинився й сунув велетенські руки в кешені своєї, короткої як у хлопців, куртки. — Багато вас повикидав я з свого дому. Ви будете четвертий чи п'ятий. Три фунти п'ятнадцять шилінгів штука — ось пересічна ціна за вас. Дорогенько, та нічого не вдієш. А тепер, сер, чому б і вам не піти слідом за вашими товаришами? Думаю, не завадило б, — і він знову сунув на мене, ідучи на пальцях немов танцюриста.

Я міг би вискочити в коридор і зачинити двері на засув, але то був би ганебний вчинок. До того ж поволі й я почав розпалюватись. Попервах мені, і дійсно, було трохи ніяково, але тепер, після стількох образ, я вважив уже за покривдженого себе.

— Попрошу вас забрати геть ваші руки, сер. Я не дозволю цього.

— Дивись! — Його чорні вуси піднялись, і в роті блисконули міцні білі зуби. — Так не дозволяйте, кажете?

— Не крутіть дурника, професоре! — згукнув я. — Чого ви надієтесь? Я важу двісті десять фунтів. М'язи в мене як залізо. І щосуботи я граю у футбол в ірландській команді Лондона. Я не з тих, що...

В цей самий момент він кинувся на мене. Добре, що я заздалегідь відчинив двері, а то ми висадили б їх. Ми колесом провезлися по коридору, дорогою заплуталися у якомусь стільці і разом із ним напрямлялись до виходу. Його борода потрапила мені в рота, наші руки перепліталися, наші тіла щільно притулились одне до одного, а той пекельний стілець крутився між

наших ніг. Завбачливий Остін одчинив присіняшні двері, і ми клубком прокотилися вниз по сходах. Мені довелося бачити щось подібне у виконанні двох акробатів, і я думаю, вони мусили були довго вправлятися раніш, як навчилися робити такий номер без тілесних ушкоджень. Стілець розсівся на тріски, а ми опинилися в рівчаку на вулиці. Професор зірвався на рівні ноги і, відсапуючись як астматик, люто вимахував кулаками.

— Годі з вас? — прохрипів він.

— А ти, клятий бульдог, — скрикнув я і собі, підводячись з землі.

Ми були в запалі і безсумнівно не раз ще спиталися б щастя, якби на допомогу мені не прийшла доля в особі полісмена із записною книжкою в руках.

— Що тут у вас трапалося? І як вам не соромно? — сказав полісмен. То була перша розумна фраза, яку я чув у Енмоур-Парку. — Ну, — повернувся він у мій бік, — в чім річ?

— Ця людина накинулася на мене, — поскаржився я.

— Ви накинулись на нього? — спитав полісмен.

Професор ледве зводив дух і не відповів нічого.

— Це вже не перший раз, — сказав полісмен і суворо похитав головою. — З такої ж нагоди вам довелося мати чимало клопоту місяць тому. Тоді ви підбили око молодому чоловікові. Будете ви позивати його, сер?

— Ні, — промовив я по деякому ваганні, — не буду.

— Як то так? — здивувався полісмен.

— Почасти тут і моя провина. Я силоміць вдерся до нього, хоч він і попереджав мене.

Полісмен закрив свою записну книжку.

— Сподіваюся, ви позбавите мене подібних вихваток у дальшому, — сказав він. — Проходьте, проходьте! — це стосувалося до хлопця з різниці, дівчинки та

двох-трьох перехожих, що юрмилися круг нас. І в супроводі цього маленького почта полісмен подався геть. Професор глянув на мене. Десь у глибині його очей майнув вогник усмішки.

— Ходім, — мовив він. — Я не скінчив ще з вами.

Дарма, що запрошення бренило досить зловісно, я слідом за ним увійшов у будинок, а мовчазний Остін зачинив двері.

РОЗДІЛ IV

Це, і справді, найнезвичайніша в світі річ

Ледве встиг він зачинити двері, як з ідальні випорснула місіс Челенджер. Маленька жінка не тямилася себе. Мов курча напроти бульдога, вона стала перед своїм чоловіком і заступила йому дорогу. Очевидно, вона бачила, як я котився з дому, але не помітила, що я повернувся.

— Ти просто якась тварюка, Джордже! — верескнула жінка. — Ти понівечив того симпатичного молодого чоловіка.

На відповідь професор ткнув пальцем назад себе.

— Ось він, цілий і неушкоджений.

Вона трішки зніяковіла.

— Вибачте, прошу; я вас не бачила.

— Запевняю вас, мадам, що нічого прикрого зо мною не трапилось.

— Він таки подряпав вам обличчя. О, Джордже, який ти брутальний! Через цілий тиждень тільки й знати, що самі скандали. Всі ненавидять тебе; всі глузують з тебе. Але терпець мені вже ввірвався. Годі!

— Брудна білизна! — рикнув Челенджер.

— Це — не секрет, — репетувала вона. — Хіба ти не знаєш, що ціла вулиця, цілий Лондон... Можете йти,

Остіне; ви нам більше не потрібні. Ти думаєш, всі не знають за тебе? Де твоя самоповага? Ти мусив би бути ректором великого університету, де тисячі студентів шанували б тебе. Де твоя самоповага, Джордже?

— А як стоїть справа з твоєю, моє серденько?

— Ти просто катуєш мене. Розбійник... звичайний розбійник... ось хто став ти тепер.

— Заспокойся, Джесі.

— Якийсь лютий рикало; буйвол, а не людина!

— Ну, досить уже. За кару тебе буде посаджено на стілець.

На моє здивування від спинився, підніс її вгору й посадовив на високу колону з чорного мармуру, що стояла в одному з кутків передпокою. Була вона футів на сім заввишки, і настільки тендітна, що бідна жінка ледве-ледве зберігала рівновагу. Її обличчя скривилося з переляку; вона конвульсійно дригала ногами і випростала спину, щоб не впасти. Дивовижнішої картини мені ніколи не доводилось бачити.

— Зними мене! — мало не плакала бідолашна.

— Скажи: „прошу“.

— Ти—звірюка, Джордже. Зараз же спусти мене вниз!

— Ходім до кабінету, містер Меловне.

— Справді, сер... — відповів я, глянувши на леді.

— Тепер уже і містер Меловн клопочеться за тебе, Джесі. Ну бо, скажи: „прошу“, і миттю будеш унизу.

— А, звірюко, звірюко! Ну, прошу, прошу.

Професор зняв її з колони, наче то була канарка.

— Треба шануватися, моя люба. Містер Меловн — журналіст. Він напише про це все завтра в своїй газетці та ще примірників із двадцять порозішле без грошей поміж наших сусідів. „Незвичайна історія серед верхів громадянства“ — ти ж бо, високо піднеслася, як сиділа на п'єдесталі. А потім буде ще підзаголо-

вок: „Дивне подружжя“. Він же, той містер Меловн, страшенно любить порпатись у грязюці та жерти різну покидь, як і вся його братва *porcus ex gregi diaboli* — свиня з череди діявольської. Хіба не так, містер Меловне?

— Ви, дійсно, незносні, — запальчасто відповів я.

Професор усміхнувся і вклонився.

— А тепер ми утворимо коаліцію, — загуркотів він, зиркаючи то на мене, то на дружину й випинаючи свої могутні груди. — Вибачте за легковажні хатні балачки, містер Меловне, — раптом змінив він тон. — Я покликав вас зовсім не для того, щоб звірятися вам з нашими родинними жартами. Біжіть собі, жіночко, і не журіться. — Він поклав свою лапу на її плече. — Ти мала рацію в усьому, що казала. Якби я завжди слухав тебе, з мене вийшли б кращі люди, але тоді я не був би Джордж Едвард Челенджер. Кращих людей аж кишить, моя голубонько, а Челенджер один. Затям це собі добре. — І професор несподівано поцілував її. — Прошу, містер Меловне, — гостинно звернувся він до мене, — сюди, прошу, сер.

Ми ввійшли в кімнату, яку з таким галасом залишили десять хвилин тому. Професор старанно зачинив двері, підсунув мені крісло й ткнув під самий ніс ящик з сигарами.

— Справжні Сан-Хуан-Колородо, — одрекомендував він. — Для таких вразливих людей, як ви, наркотики — дуже корисна річ. Господи, та не кусайте ж її. Ріжте, і ріжте шанобливо. А тепер одхиляйтесь назад і уважно слухайте те, що я вам казатиму. Якщо вам заманеться зробити якесь зауваження, або поставити запитання, відкладіть його до слушнішого часу.

Перш за все щодо вашого повернення сюди після цілком заслуженого вигнання, — він випнув наперед

свою бороду й задержува́то глянув на мене, немов запрошуючи заперечувати йому, — після вашого, цілком заслуженого вигнання. Повернення сюди ви завдячуєте відповіді, даній вами полісменові. Здається, в ній був натяк на певну порядність, до якої мене не призвичаїли люди вашого фаху. Визнавши себе за винного, ви виявили деяку розумову незалежність і широчінь поглядів, що й притягли на себе мою увагу. Відміна породи людської, до якої ви маєте нещастя належати, завжди була під полем мого мисленого зору. Ваші слова піднесли вас понад його рівнем. Ви зацікавили мене. Ось з цих причин я й запросив вас до себе, поклавши познайомитись із вами ближче. Попіл ви ласкаво струшуватимете в японську попільничку, що стоїть на бамбуковому столику ліворуч од вас.

Цю коротеньку промову він виголосив, відрубуючи кожне слово, як професор перед аудиторією. Повернувшись обличчям просто до мене, він сидів у своєму верткому кріслі і палив, примруживши повіки. Потім він притьомом повернувся до мене боком, і я бачив лише його червоне вухо та скуйовджене волосся. Він длубався в стосах паперу на столі, видима річ, шукаючи чогось. Нарешті я побачив у руках його якийсь пошарпаний старий альбом для шкиців.

— Я хотів поговорити з вами про Південну Америку, — почав Челенджер, знову дивлячись на мене. — Тільки, дуже прошу, — жодних зауважень. Насамперед, мусите усвідомити, що все те, що я розповідатиму, ви без мого спеціального дозволу не переказуватимете ніде й нікому. Цього дозволу, скільки я собі тепер уявляю, ви ніколи не дістанете. Зрозуміло?

— Дуже важкі умови, — запротестував я. — Безсумнівно, правдивий переказ...

Челенджер поклав альбом на своє місце.

— Годі. Бувайте здорові. Бажаю вам усього найкращого.

— Ні, ні, — скрикнув я. — Я згодний на всі умови. Адже ви не полишили мені на вибір нічого іншого.

— Нічогісінько.

— Нічого не поробиш. Тоді я обіцяю.

— Слово честі?

— Слово честі.

Його нахабні очі дивилися на мене з недовірою.

— А зрештою хіба ж я знаю, яка вона у вас, та честь?

— Бігме, сер, — не стримався я, — це вже занадто. Ніколи за свого життя не дозволяв я так ображати себе.

Цей вибух обурення, здається, більше зацікавив ніж вразив його.

— Круглоголовий, — пробурчав він. — Брахіцефал, сірі очі, чорне волосся, чи немає домішки негрської крові? Ви кельт, я гадаю?

— Я ірляндець, сер.

— Ірляндець? і з самої Ірландії?

— Так, сер.

— Тоді все ясно. Ну, слухайте. Ви дали мені слово честі, що не зрадите моєї до вас довірливості. Мушу попередити, що довірливість ця далеко не така цілковита, як, мабуть, ви думаєте. Але в кожному разі і ті невеличкі відомості, що їх я вам хочу подати, будуть для вас дуже інтересні. Перш за все, ви, напевно, чули, що два роки тому я відбув подорож до Південної Америки. Подорож, що її в історії науки вважатимуть за клясичну. Метою тої подорожі було перевірити деякі твердження Волеса та Бейтса. А перевірити їх можна було лише в тих самих умовах, в яких переведено й первісні дослідження. Якби моя експедиція і не мала ширших наслідків, то й тоді вже вона цілком виправ-

дала б себе, але те, що я там бачив, дало зовсім новий і свіжий матеріал для науки.

Ви, певно, знаєте, — хоч за наших півкультурних часів ви, певно, не знаєте, — що деякі місцевості в столиці Амазонки досліджено лише частково, і що ця ріка має численні допливи, але багато їх не нанесено навіть на мапи. Я хотів одвідати ці малознані краї та вивчити їхню фавну, щоб здобути матеріалу для кількох розділів монументальної праці з галузі зоології. Сподіваюся, цей твір виправдить мої існування. Закінчивши свою роботу й повертаючись додому, я випадком спинився на ніч в маленькому індійському сільці коло самого гирла одного з допливів Амазонки; — тим часом я не назову вам його імени. Тубільці належали до плем'я Кукума. То був дуже приємний, але зовсім не освічений нарід, і розумові здібності їх навряд чи перевищували здібності типового лондонця. Коли я йшов проти води, мені пощастило вилікувати декого і здобути собі серед них величезної популярности. Не дивно, що на мене нетерпляче чекали. З їхньої жестикуляції я зрозумів, що хтось потребує моєї медичної допомоги, і разом із ватажком пішов до одної з халуп. Ввійшовши туди, я побачив, що мій пацієнт тільки-но помер. На моє здивування то був не індіан, а біла людина з рівним волоссям і деякими ознаками альбінізма. Одягнений у якесь дрантя, він мав страшенно виснажений вигляд, і все тіло його свідчило за задовгі страждання. Скільки я міг зрозуміти тубільців, він був для них чужинцем і прийшов у село з лісу в останній стадії знеможення.

У головах покійника лежала його дорожня торба, і містиме її я уважно розглянув. На дошці, що я знайшов усередині, було написано його ім'я: Мепл Вайт, Лейке Евню, Детройт у штаті Мічіган. Перед

цим ім'ям я завжди охоче скину капелюха. Досить сказати, що коли мої заслуги буде визнано, воно стоятиме на одному рівні з моїм.

Містиме торби, вочевидьки, вказувало на те, що він був артист та поет і подорожував, шукаючи нових вражінь. Знайшов я й деякі вірші. Я не маю себе за фахівця в цих справах, але, на мою думку, вірші заслуговували на увагу. В торбі лежало також кілька малюнків з річними крайовидами, ящик на фарби, ящик з кольоровими крейдинами, оця вигнута кістка, що лежить на каламарі, том Бекстерових „Мухи та метелики“, дешевий револьвер і кілька набоїв. З убрання там не було нічого; може, він загубив його, подорожуючи. Оце й усе, що знайшлося в торбі того мандрівного американця.

Я хотів уже був уходити, коли в око мені впав якийсь предмет, що визирав з кешені його пошарпаної куртки. То був альбом шкиців у тому самому вигляді, який, ви бачите, він має й досі. Можу вас запевнити, до першого видання творів Шекспірових я поставився б не з більшою пошаною ніж до цієї реліквії, що щасливо потрапила мені до рук. Візьміть і перегляньте його сторінка по сторінці.

Він одхилився на спинку крісла і своїми гострими, допитливими очами дивився, який ефект справляє на мене цей документ.

Я розгорнув альбома, передчуваючи, що знайду в ньому щось—я сам не знав що саме—щось незвичайне. На першій же сторінці мене спіткало розчарування, бо там був лише портрет якогось гладуна в матроській куртці, підписаний — „Джем Кольвер на поштовому пароплаві“. Далі йшла ціла низка малюнків з образами різних індіан і з картинами їхнього побуту. Ще далі я надібав портрет веселого тілистого священника в брилі

з широкими крисами і дуже сухорлявого європейця, що сидів навпроти нього. Підписано: „Вранішній сніданок з братом Кристафєро в Розаріо“. Потім багато сторінок було вкрито образами жінок та дітей. В кінці йшли незчисленні рисунки різних тварин з такими поясненнями як „Лямантин на піщаній косі“, „Черепахи і їхні яйця“, „Чорний ажуті під міртовою пальмою“ — остання тварина нагадувала величезну свиню — і нарешті я побачив чимало шкиців величезних, вельми неприємних на позір ящірок. Ніякого інтересу вони в мене не викликали, і я відверто сказав про це професорові.

— Це напевно простісінькі собі крокодили?

— Алігатори, алігатори. Хіба ж у Південній Америці бувають крокодили? Різниця між ними полягає...

— Мені здається, що нічого незвичайного, що виправдувало б ваш ентузіазм, у цих рисунках немає.

Він поблажливо всміхнувся.

— А ну, подивіться далі.

Те, що я побачив далі, все ж таки не могло переконати мене. То був нашвидку намальований фарбами шкиц на цілу сторінку — якийсь крайовид. На передньому плані — вкрита злиденною рослинністю ясно зеленого кольору долина, що, піднімаючись, закінчувалась лінією темно-червоних, смугнастих, схожих на базальтові, скель. Ззаду підносились угору суцільна кам'яна стіна. З боку величезна ізольована пірамідальної форми скеля, увінчана крислатим деревом і відокремлена від стіни глибокою розколиною. Над усім цим — блакитне тропічне небо. Вузенька зелена смужка рослинності оторочувала верхів'я червоних скель. На другій сторінці аквареллю був намальований той таки пейзаж, тільки рисований зблизька, і тому всі деталі на ньому здавались виразнішими.

— Ну? — спитав він.

— Безсумнівно, це дуже оригінальна формація, — зауважив я, — але я не досить геолог, щоб сказати, чи і справді вона незвичайна.

— Незвичайна, — повторив Челенджер. — Це — уніка. Це — щось неймовірне. Ніхто на землі і мріяти не може про таке. Дивіться тепер далі.

Я перегорнув сторінку і аж скрикнув з подиву. То був малюнок найбільш чудернацької тварини, яку мені будь-коли доводилось бачити. Привид, що може вважатися хіба курцеві опію або божевільному. Уявіть собі голову птаха, тулуб у лусках наче в ящірки, довгий хвіст, засіяний колючками, а на горбуватій спині — висока зубчаста торочка, що виглядала як дванадцятко півнячих гребнів, розташованих один позад одного. Перед цим створінням стояв якийсь недоладний чоловічок-карлик подоби людської.

— Ну, що ви про це думаете? — згукнув професор, потираючи з виглядом переможця руки.

— Це якась потвора, якесть чудовисько.

— Але чого б то став він малювати таку тварину?

— 'Мабуть', хильнув забагато джину.

— Це найкраще пояснення, що його ви можете дати?

— А як же пояснюєте це ви, сер?

— Очевидно тварина існує, і її мальовано з натури.

Я не засміявся тільки тому, що пригадав, як ми колесом котилися по сходах.

— Правильно, правильно, — ствердив я тоном, яким звичайно заспокоюють причинника. — А втім, мушу признатись, мене страшенно дивує оця манюсінька фігурка. Будь то індіан, можна було б вважати за доведене, що в Америці живе плем'я пігмеїв, але він, здається, європеєць.

Професор форкнув немов розлючений бізон.

— Ви таки перебираєте міри, — сказав він. — Я ніколи не повірив би, що це можливо. Що у вас — прогресивний параліч? Атрофія мозку? Чудно якось.

Сердитись на нього було безглуздя й даремна витрата енергії, бо довелося б тоді сердитись увесь час. Я задовільнився тим, що скривив обличчя усмішкою.

— Мене вразив замалий зріст того чоловічка, — пояснив я.

— Дивіться сюди, — він нахилився наперед і ткнув своїм товстим як сосиска пальцем у малюнок. — Бачите рослину ззаду тварини? Ви, певно, подумали, що це кульбаба або брюсельська капуста. Га? Ну, то — це слонова пальма, що дб'ягає іноді п'ятдесяти й шістдесяти футів заввишки. Хіба ж ви не бачите, що людину приміщено тут з певною метою? Не міг же він у дійсності стояти перед такою тварюкою та малювати її. Маляр поставив себе поруч із нею як масштаб. В ньому було, скажімо, футів п'ять. Пальма, значить, разів у десять вища за нього.

— Боже милий! — зойкнув я. — Так ви думаєте, що та тварюка... Та ні, вона ж не вмістилася б і в Чарінг-Кроській станції.

— Можна не перебільшуючи сказати, що це — екземпляр досить значного розміру, — люб'язно погодився професор.

— Але, — промовив я, — не можна ж на підставі єдиного шкица ставити шкереберть увесь досвід людства, — я перегорнув альбом до кінця й переконався, що інших подібних малюнків там більше не було. — На підставі шкица якогось мандрівного маляра, що робив, мабуть, під впливом гашиша, або в нападі пропасниці, а, може, просто, щоб задовольнити свою хоробливу уяву. Бувши людина науки, ви не можете обстоювати таку позицію.

Замість відповіді професор узяв з полиці книжку.

— Це твір мого талановитого друга, Рея Лянкстра, — сказав він, — і в ньому єсть ілюстрація, що повинна зацікавити вас. А, ось вона! Зветься „імовірний вигляд юрського Динозавра-Стегозавра“. Задня нога вдвоє вища за дорослого чоловіка. Ну, що ви на це скажете?

Він передав мені розгорнену книжку. Я глянув на малюнок і здригнувся. Між шкицом невідомого митця й реконструйованою теоретично твариною з мертвого світу була разюча схожість.

— Це, і справді, незвичайно! — вихопилось у мене.

— Але вас вона все ще не переконує?

— Це, може, просто випадково; а, може, ваш американець бачив десь таку ілюстрацію, і вона збереглася йому в пам'яті.

— Нехай, — милостиво згодився професор, — залишімо малюнки. Тепер я попрошу вас глянути на це, — і він передав мені кістку, яку знайшов тоді в торбі покійника. Кістка та мала пальців шість уздовж, була з мій великий палець завгрубшки, і на одному з кінців її залишився висохлий хрящ.

— Якій з відомих вам тварин належить ця кістка? — спитав професор.

Я уважно оглянув її з усіх боків, силкуючись використати свої напівзабуті знання.

— Це, імовірно, дужка людини, тільки ненормально розвинена?

Мій бесідник зневажливо махнув рукою.

— У людини дужка крива. А ця кістка — пряма. На поверхні її, як бачите, жолобок, в якому, очевидно, лежав міцний сухожилок, чого не могло б бути на дужці.

— Тоді, мушу признатись, я не знаю, що воно таке.

— Вам нема чого соромитись свого неуцтва, бо, я певний, ніхто в цілому Кенсінгтонському музеї не міг би її назвати. — З коробочки з-під пігулок він витяг манюсіньку кісточку, таку як горошинка завбільшки. — Наскільки я можу судити, оця людська кістка тотожня з тою, що ви тримаєте у себе в руках. Тепер вам легше буде уявити собі розміри тварини. Залишок сухожилка свідчить за те, що вона нещодавно ще жила. Що ви на це скажете?

— Я думаю, що слон...

Він скривився, немов, я завдав йому болю.

— Замовчіть! Не говоріть мені про слонів у Південній Америці. Навіть у сучасних гімназіях...

— Ну, то, значить, це — кістка якоїсь великої Південно-Американської тварини: тапіра, наприклад.

— Ви можете повірити, молодий чоловіче, що я досить добре обізнаний з основами мого фаху. Отже, запевняю вас, ця кістка не належить ні тапірові, ні будь-якій іншій, відомій зоологам, істоті. Вона належить дуже великій, дуже міцній і, правдоподібно, дуже лютій тварині, що живе десь на земній кулі, але досі невідома науці. Я й тепер ще не переконав вас?

— В усякому разі ви страшенно зацікавили мене.

— Тоді справа, значить, не безнадійна. Я відчуваю, що у вас жевріє десь іскра розуму, і ми будемо терпляче чекати, поки він дасться в знаки. Залишимо ж померлого американця і перейдемо до мого оповідання. Ясна річ, я не міг піти звідти, не спробувавши дослідити цю справу глибше. Деякі вказівки на шлях, яким ішов покійний мандрівник, у мене були. Та я міг би задовольнитись самими індіанськими легендами, бо чутки про якісь дивовижні країни були поширені серед усіх прибережних племен. Ви, звичайно, чули про Курупурі?

— Ніколи.

— Курупурі—це духи лісів, доволі злісні, і їх, кажуть вони, треба уникати. Ніхто не знає, як вони виглядають або чим живляться. Проте, між мешканців сточища Амазонки їхнє ім'я править за пострах. Разом із тим, усі тубільці, як один, вкажуть вам, у якому напрямку живуть Курупурі. Це—той шлях, яким ішов американець. Там і слід було шукати цих страховищ. Моя задача полягала в тім, щоб виявити їх.

— І що ж ви зробили? — Мій легковажний настрій минувся. Масивний професор викликав уже пошану до себе і владно притягав мою увагу.

— Я с'як-так подолав забобони тубільців — вони бояться навіть говорити про курупурі — і, за допомогою підлещувань, загроз та подарунків, умовив двох із них піти в провідники до мене. По багатьох пригодах, — за них я не стану розводитись, — пройшовши чималу путь, — про довжину його я змовчу, — і в напрямку, який я не зазначатиму, ми нарешті добулися до місцевости, ніким і ніколи ще не списаної, куди, за винятком мого безталанного попередника, не ступала ще нога людська. Чи не буде вам завгодно подивитись на це?

Він передав мені фотографію кабінетного розміру.

— Незадовільна якість знятка пояснюється тим, — сказав він, — що підчас переїзду рікою човен перекинувся, і ящик, де лежали не виявлені платівки, розсівся. Втрата була непоправна — майже всі платівки загинули; це — одна з небагатьох, які пощастило почасти врятувати. Сподіваюся, ви ласкаво не вимагатимете дальших пояснень. Я й так сказав задосить і не маю охоти заглиблюватись у це питання.

Фотографія безперечно, була дуже зблякла. Суворий критик вільно міг би витлумачити її не правдиво. На її тьм'яній поверхні видно було якийсь крайовид сірого

кольору, а вдивляючись пильніш, я розібрав, що то довге й дуже високе пасмо скель, яке достоту нагадувало величезний водоспад, видимий здаля. На першому плані слалася скотиста, поросла деревами, рівнина.

— Це, мені здається, та сама місцина, що намальована в альбомі, — сказав я.

— Це і єсть та сама місцина, — відповів професор. — Я знайшов там сліди табору американця. А тепер гляньте на це.

То був той таки крайовид, тільки платівка, очевидно, постраждала ще більше. А в тім я виразно побачив на ній увінчану деревом скелю, що стояла осторонь од кряжу.

— Тепер у мене немає вже жодного сумніву, — скрикнув я.

— Це вже певний виграш, — зауважив Челенджер. — Ми поступуємо. Чи не правда? А ну лиш, гляньте на вершок цієї самотньої скелі. Ви там нічого не помічаєте?

— Здоровезне дерево.

— А на дереві?

— Якийсь великий птах.

Він передав мені лупу.

— Так, — ствердив я, глянувши крізь скло, — на дереві сидить великий птах, і в нього, здається, дуже довгий дзьоб. Я сказав би, що це баба-птиця.

— Не можу поздоровити вас з добрим зором, — мовив професор. — Це не баба і навіть не птиця. Вам, може, інтересно буде знати, що я вбив ту тварину. І це був єдиний безспірний доказ моїх одкрить, що його я мав змогу привезти з собою.

— Так він єсть у вас? Нарешті ми дійшли до чогось конкретного.

— Він був у мене і на лихо загинув разом із усім іншим, коли перекинувся мій човен. Я схопився за

нього, але його затягло у вир, і в руках мені лишилася тільки частка крила. Коли мене викинуло на берег, я був непритомний, але мізерних залишків свого скарбу я не випустив. Ось воно перед вами.

Професор витяг з шухляди якусь річ, що нагадала мені верхню частку крила величезного кажана. То була крива кістка щонайменше в два фути завдовжки, і з неї звисав клапоть перетинкової тканини.

— Велетенський кажан, — висловив я думку.

— Нічого подібного, — з докором у голосі відмовив професор. — Мені, що виховувався і ввесь час жив у науковому оточенні, просто дивно, до чого мало обізнані у нас з найелементарнішими принципами зоології! Невже ж ви не знаєте, що крило птаха — то передпліччя, а крило кажана становлять три пальці з літавкою між ними. В даному випадкові кістка, безсумнівно, — не передпліччя, і ви ж сами бачите, що на ній висить тільки одна перетинка. Отже кістка не може належати кажанові. Ну, а в разі це не птах і не кажан — що ж воно тоді?

Мої невеличкі запаси знання було вже вичерпано.

— Бігме, не знаю.

Челенджер знову розгорнув твір Лянкастра, що на його він посилався вже передніш.

— Ось, — показав він на малюнок якогось надзвичайного страховиська. — Чудовий образ диморфодона або птеродактиля — летючого плазуна юрської доби. На наступній сторінці — діаграма, де пояснюється механізм рухів його крила. Порівняйте її з тим зразком, що у вас в руках.

Мене обсипало морозом, як я глянув на діаграму. Я був переконаний. Та для сумніву не лишалося вже місця. Малюнок, фотографія, оповідання, а тепер ще ця кістка — доказів було забагато. Я так і сказав, і

висловив свої почуття з таким запалом, що професор навіть заплющив очі й поблажливо всміхнувся.

— Це—найнезвичайніша в світі річ, за яку мені будь-коли доводилося чути!— скрикнув я, захоплений, проте, більше як журналіст ніж як учений. — Це—щось кольосальне. Ви—Колумб науки; ви відкрили втрачений світ. Я щиро шкодую, що один час дозволив собі сумніватися. Але все це здавалося таким неймовірним. Тепер переді мною наочні докази, і вони переконають кожного.

Професор аж муркотів з задоволення.

— Що ж ви зробили потім, сер?

— Надходила дощова пора року, містер Меловне, а запасів у мене майже не було. Я дослідив частину того пасма гір, але перейти через них мені не пощастило. Пірамідальна скеля, на якій я вбив птеродактиля, здавалася мені приступнішою. Я трохи альпініст і спромігся стерекатись приблизно до половини її, а звідти ближче придивитись до високорівні на верхів'ї кряжу. Воно показалося вельми обширим і, куди не кинути оком, вкритим зеленою рослинністю. Нижче слалися мочаруваті в хащах згір'я, де кишіло гадюк, комах і лютувала пропасниця. Вони правили за природний захист цієї дивовижної країни.

— І ви не бачили там жодних ознак життя?

— Ні, сер, не бачив. Але протягом кількох тижнів, що ми стояли табором коло підніжжя скелі, ми не раз чули знизу якийсь дивний шум.

— А тварина, що її змалював американець? Як ви пояснюєте собі походження того малюнка?

— Треба гадати, що він добувся до верхів'я гірського кряжу й бачив її звідти. Отже, ми знаємо, що шлях на гору існує. Ми знаємо також, що шлях той дуже важкий, бо інакше тварини зійшли б униз і порозселявались по цілій країні. Тепер вам, сподіваюся, ясно?

— А як опинилися вони на горі?

— Не думайте, що на це питання трудно відповісти, — сказав професор. — Тут може бути тільки одне пояснення. Ви, певно, чули, що Південна Америка — континент гранітний. В одній з точок її поверхні, за дуже давніх часів, в наслідок вулканічного процесу, ґрунт вистав. Ті скелі — з базальту, і, значить, — вулканічного походження. Площа видвигнення — така мабуть як Сасекс завбільшки — піднялася вгору разом з усім, що там жило, і завдяки своїм стрімким бокам, розмитим ще водою, показала відокремленою від околиць світу. Які ж були наслідки цього? Звичайні закони природи там уже не діяли. Умови, що де-інде спричинилися до змагання за життя, тут нейтралізувалися або змодифікувалися. Тварини, що повимирали скрізь, тут вижили. Мусите пам'ятати, що і птеродактиль, і стегозавр — тварини юрської доби, а, значить, існували без міри давно і збереглися там тільки через якісь незвичайні обставини.

— Ваші свідчення абсолютно довідні, і вам лишається лише викласти їх у відповідній установі.

— Так, з простоти сердечної, думав був і я, — з гіркістю в голосі промовив професор. — Можу сказати вам тільки одне — вийшло не так. Слова мої стрінули з недовір'ям, обумовленим почасти дурним розумом, почасти заздрістю. А в мене не така вдача, сер, щоб чіплятись до людей, коли вони не ймуть мені віри, та доводити правість своєї справи. Побачивши, що мені не вірять, я поклав не показувати нікому й тих речових доказів, які в мене були. Я зненавидів саму тему і ніколи не торкався її. Коли до мене завітали такі як ви, сер, представники дурнячої громадської цікавості, я аж нетямився і не міг стримати себе. Я досить запальчастий з природи, а коли мене роздратують, просто

звірію. Та ви, боюся, мали вже нагоду пересвідчитися в тому.

Я не відповів і тільки мовчки потер собі підбите око.

— Дружина часто дорікає мені мою гарячість, та я думаю, кожна порядна людина на моєму місці зробила б так само. Але я вирішав дати сьогодні ввечері добрий приклад витриманости й контролю над самим собою. Запрошую й вас бути присутнім на виставі, — він простягнув мені візитову картку. — Як бачите, містер Персіваль Волдрон, досить відомий зоолог, читає сьогодні в залі Зоологічного інституту лекцію на тему: „З темряви тисячоліть“. Мене запрошено до президії і доручено виголосити подяку лекторові. Дякуючи, я спитаюся, надзвичайно делікатно й тактовно, зробити кілька зауважень, що повинні зацікавити аудиторію. Може, хтонебудь зажадає навіть додаткових пояснень. Нічого спірного, розумієте; лише кілька думок, що натякатимуть на існування глибших проблем. Я триматиму себе в лабетах. Подивимось, чи не можна дійти кращих наслідків таким шляхом.

— І ви дозволите й мені бути на тих зборах? — спитав я із запалом.

— Звичайно, — сердечним тоном одповів Челенджер. Він умів чарувати не менше як і відштовхувати вас своєю нестриманістю. Любо було дивитися, коли він приязно всміхався. Щоки його між примруженими очима й довгою чорною бородою роздувались тоді як два червоні яблука. — Неодмінно приходьте. Мені буде приємно знати, що в залі у мене єсть хоч один спільник, нехай навіть такий неосвічений як ви. Народу там, я думаю, буде багато, бо Волдрон, дарма, що він абсолютний шарлатан, користується популярністю. Ну, містер Меловне, я віддав вам значно більше часу ніж хотів. Одна особа не має права монополізувати на

свою користь те, що належить цілому світові. Буду радий побачити вас сьогодні ввечері. Між іншим ви ж розумієте, що наша розмова не може стати відома суспільству.

— Але Мек-Ардл — мій редактор — захоче знати, як я виконав його доручення.

— Скажіть йому, що хочете. Перекажіть, доречі, що в разі він пришле до мене ще когось, я примушений буду завітати до нього особисто і прийду з канчуком. В кожному разі ви відповідатимете, коли щонебудь з'явиться в пресі. Добре. Значить, пів до дев'ятої, в Зоологічному інституті.

Останні вражіння, що залишилися в мене, коли я прощався з професором, були від його червоних щок, синьо-чорної хвилястої бороди і задерикуватих очей.

РОЗДІЛ V

З приводу цього можна ще сперечатися

Потрясений фізично, зворушений морально я залишив будинок професора в трохи пригніченому стані. Голова мені йшла обертом, а в мозку кидалась єдина думка про те, що Челенджер казав правду; що відкриття його матиме разючі наслідки, і що наша розмова, якщо він дозволить оголосити її друком, становитиме неоцінитний матеріал для „Газети“. На розі вулиці стояло таксі; я скочив у нього й поїхав до редакції. Мек-Ардл, звичайно, був на своєму посту.

— А,—запитливо протяг він,—ну, як справи? Можна подумати, що ви воювалися, молодий чоловіче. Я бачу вже, що він завдав таки вам гарту.

— У нас спершу було маленьке непорозуміння.

— Що то за людина! А ви як поводитись із ним?

— Згодом він опам'ятався трохи, і ми розмовляли зовсім по приятельському. А зрештою, я від нього нічого не добувся, принаймні такого, що можна було б оголосити.

— Я не цілком поділяю вашу думку. Він підбив вам око, це вже матеріал для оголошення. Ми живемо не за доби терору, містер Меловне. Треба кінець-кінцем приборкати цього суб'єкта. Завтра я напишу передовицю; він нею не здохне. Розкажіть мені все докладно, і я його пропечу назавжди. „Професор Мюнхгаузен“ — як вам подобається ця назва статті? Або — „Сер Джон Мандсвій — воскреслий Каліостро“ — всі історичні брехуни та дурисвіти в одній особі. Я виведу його на чисту воду.

— Я не робив би цього, сер.

— Чому так?

— Бо він аж ніяк не брехун і не дурисвіт.

— Що? — заричав Мек-Ардл. — Невже ви хочете сказати, що вірите його дурним вигадкам про мамонтів, мастодонтів та велетенських морських гадюк?

— Я не знаю, чи вигадки це, і не думаю, щоб він говорив про ці тварини. Але я вірю, що він одкрив щось нове.

— Тоді, чого ж ви не напишете про це?

— Я дуже хотів би написати, та обіцяв, що мовчатиму. Тільки за такої умови він і згодився розповісти мені дещо. — В кількох словах я розказав про своє побачення з професором.

Мек-Ардл з недовір'ям хитав головою.

— Гарзд, містер Меловне, — сказав він нарешті, — але про сьогоднішнє вечірнє засідання ви, сподіваюся, не обіцяли мовчати. Мені здається, що звіту про нього не вмістить жодна газета, бо за Волдрона писали вже двадцять разів, а про те, що там буде й Челенджер,

ніхто не знає. Якщо нам пощастить, ми заробимо на цьому. Ви в кожному разі ідіть туди й дайте нам вичерпного звіта. Я чекатиму на вашу статтю до півночі.

Того дня я мав багато клопоту, обідав рано і за обідом коротенько розповів про свої пригоди Тарпові Генрі. Той вислухав мене, скептично посміхаючись, і вибухнув сміхом, коли узнав, що професор перетяг мене на свій бік.

— Таких штук, любий мій, в реальному житті не буває. Вчені не роблять великих одкрить, не зберігши речових доказів. Залиште ці історії новелістам. Ваш професор хитріший як усі малпи Лондонського зоологічного саду разом. Це.— абсолютна нісенитниця.

— А той поет-американець?

— Не існував ніколи.

— Але я бачив його альбом.

— Альбом професора.

— Ви думаєте, він сам намалював ту тварину?

— Отак пак. А хто ж інший?

— Ну, нехай. А фотографії?

— На них нічого не було. Адже ви сами кажете, що бачили лише птицю.

— Птеродактиля!

— Це він запевняє, що то — птеродактиль. Він утовкмачив його у вашу голову.

— Ну, а кістки?

— Перша — якогось звичайного птаха, а другу зроблено на спеціальне замовлення. Людина, що має дещо в голові й знається на своїх справах, обдурить вас кісткою так само легко як і фотографією.

Я був ні в сих, ні в тих. Мабуть, і справді, я поспішився повірити. Раптом мені спала на думку щаслива ідея.

— Ви будете на засіданні сьогодні?

Тарп Генрі замислено подивився на мене.

— Він не дуже популярна людина, ваш геніяльний Челенджер. Багато хто має храп на нього. Я сказав би, що в Лондоні навряд чи знайдеться друга, така одіозна особа. Якщо виступлять студенти-медики, то скандалу не обкидаєшся. Не хочу я дивитися на те цькування.

— А втім вам годилося б послухати, як він сам обстоюватиме свої твердження.

— Ваша правда. Згоден. Увечері я вам товаришуватиму.

Під'їздячи до Зоологічного інституту, ми побачили народу значно більше ніж сподівалися. Ціла валка автомобілів виладовувала свій живий вантаж у вигляді білобородих професорів, а темний бурчак скромних пішоходців, що юрмилися під склепінням воріт, свідчив про те, що аудиторія складатиметься не з самих вечних. Сівши на свої місця, ми зараз же помітили, що в задніх рядах стільців і на хорах панує занадто легковажний і жартівливий настрій. Я глянув назад і побачив типові обличчя студентів медичного факультету. Очевидно, всі лондонські шпитали відрядили сюди своїх представників. Поведінка слухачів була добротлива, але задерикувата. Лунали уривки ентузіастично виспівуваних популярних пісень — трохи дивна увертюра перед науковою лекцією — і спостерігався нахил до глузування з певних осіб. Все це обіцяло веселий вечір для більшості присутніх і віщувало неприємності тим, кого чекала сумнівна честь правити за об'єкт студентських дотепів.

Коли на поміст зійшов старий доктор Мелдрам в усім відомому старомодньому циліндрі, його стріното такими оглушливими вигуками: „де це ви викапали свою покрівлю?“, що бідолашний поквапився скинути його

і заховати під стілець. У подагричного професора Водлі, що, шкутильгаючи, пробирався до свого місця, студенти співчутливо питалися про стан здоров'я великого пальця на його нозі і тим у край засоромили старого. А, проте, найгаласливішу демонстрацію викликала з'явлення в залі мого нового знайомого — професора Челенджера, що сів на крайній стілець у першому ряді на помості. Скоро тільки з-за дверей виткнулась його чорна борода, на задніх лавах і на хорах знялася справжня буря привітань. Я згадав слова Гарпа Генрі і починав вірити, що до велелюдности зборів спричинився не інтерес до лекції, а чутки про участь у ній славетного професора Челенджера.

З'явлення його в залі вшановано сміхом серед добре вдягнених слухачів у перших рядах крісел, і мені здалося, що прийом, зроблений йому студентством, зустрінуто там із задоволенням. То були, власно, рики, що йдуть з клітки хижаків, коли ті чують кроки сторожа з покормом для них. Чув я, правда, і деякі глузливі нотки, але загалом у прийомі тому давалася в знаки не ворожість і не ненависть, а більше цікавість до не зовсім звичайної людини. Челенджер тільки посміхнувся з поблажливою зневагою, немов почувши кувакання немовляти, повагом сів на стілець, випнув груди, старанно розгладив бороду і, примруживши очі, глянув перед себе. Шум, викликаний його з'явленням, не зовсім ще вгамувався, коли на поміст зійшли професор Роналд Мерей — голова і містер Волдрон — доповідач. Засідання розпочалося.

Професор Мерей, дарує мені, коли я скажу, що він має хибу, властиву більшості англійців — його промов неможна зрозуміти. Це одна з найдивніших тайн сучасного життя — чому люди, яким подеколи доводиться говорити, не турбуються про те, щоб навчитись гово-

рити розбірливо? Професор Мерей зробив кілька дуже глибокодумних зауважень, адресованих своїй білій краватці та карафі на столі, і гумористично підморгнув у бік срібного свічника праворуч од нього. Потім він сів, і до катедри, під загальні оплески, підійшов містер Волдрон — улюблений од усіх лектор, популяризатор. То був худорлявий, суворий на позір чоловік, з різким голосом і незграбними рухами. Він мав щасливу здібність легко засвоювати чужі ідеї і викладати їх так, що вони ставали зрозумілі і цікаві для мало підготованої аудиторії. У нього був хист розповідати в жартиєливому тоні про найсерйозніші речі, і в його викладі навіть передчування рівнодень або еволюція хребетників здавалися надзвичайно гумористичними процесами.

На цей раз Волдрон з пташиної високости, але завжди ясною і барвистою мовою, розгорнув перед ними загальну історію світу. Він розповідав про земну кулю — велетенську масу розжареного газу, що блукає по небесних просторах. Потім він змалював, як та куля твердішала, холонула й стискалася, в наслідок чого випиналися гори, пара бралася водою, і поволі втворювався кін, де мала відбуватись несказанна драма життя. Про початок життя він говорив дуже мало й невиразно. Що перші зародки його не могли б витримати первісного жару землі, містер Волдрон не мав ніякого сумніву. Значить, з'явилися вони пізніше. Чи виникли вони в наслідок сполучення неорганічних елементів землі в процесі її охолодження? Дуже можливо. Мабуть, зародки ті потрапили сюди з якогось метеорита? Мало правдоподібно. Взагалі розважливий лектор уникав заглиблюватись у це питання. Ми не вміємо, або принаймні не вміли до останнього часу, створити в наших лябораторіях організму речовину з неорганічних частин. Між мертвим і живим світом існує прірва, че-

рез яку наші хеміки не спромоглися ще перекинути мосту. Але єсть кращий і делікатніший хемік — природа, і могутні сили її, діючи без міри довгий час, дали наслідки, що добутись їх ми не спроможні. Цим покищо й треба задовольнитися.

Далі лектор перейшов до представників тваринного царства, починаючи від м'якунів, і первісних морських тварин. Потім він торкнувся плазунів та риб і докладніш спинився на кенгуру — істоті, що приводить живих дитинчат, безпосереднього предка всіх ссавців, а посередньо, виходить, і кожного з присутніх. (Ні, ні! — це якийсь студент-скептик на задній лаві). Якщо молодий джентльмен у червоній краватці, що гукає „ні, ні!“, вилупився з яйця, нехай він ласкаво залишиться по закінченні лекції. Лекторові дуже приємно було б подивитись зблизька на таке незвичайне явище. (Сміхи). Дивно, що споконвічна, безперервна робота природи завершилась створінням цього джентльмена в червоній краватці. Невже ж усі сили природи вже вичерпані? Невже ж зазначений джентльмен — останній і найдосконаліший тип у розвиткові тваринного царства? Лектор сподівається, що не образить джентльмена в червоній краватці, якщо буде обстоювати свою попередню точку зору. Нехай цей молодий чоловік — і бездоганний у приватному житті, але все ж таки доповідач вірить, що творчі процеси в природі не спинилися, і що вона не задовольниться, спродукувавши навіть такий прекрасний виріб.

Покепкувавши під загальний регіт з свого опонента, лектор змальовував далі картину минулого — усихання морів, утворення піскуватих мілин і лагун з багатющою фавною, прагнення морських тварин оселитися на мочаруватих ґрунтах суходолу, ряснота поживку, що чекав там на них, і, як наслідок, величезні їх розміри,

— Ось, леді й джентльмени, причина незвичайного зросту плазунів, що лякають нас у Золенгофських і Вільденських лупаках. На щастя, вони зникли з поверхні нашої планети ще перед з'явленням перших людей.

— З приводу цього можна ще сперечатися! — загуркотав голос на помості.

Збити містера Волдрона з пантелику було не легко, а перепиняти його, як ми бачили на прикладі джентльмена з червоною краваткою, було навіть небезпечно. Але це зауваження здалося лекторові такою нісенітницею, що на мить він розгубився, але по короткій павзі опанував себе й голосно та повільно повторив:

— Вони зникли з поверхні нашої планети ще перед з'явленням людини.

— З приводу цього можна ще сперечатися, — знову зугоркотів той таки голос.

Волдорн здивовано перебіг очима по ряду професорів на помості і спинив свій погляд на Челенджері, що сидів, одхилившись на спинку свого крісла, і, заплющивши очі, здавалось, усміхався ві сні.

— А! — знизав плечима Волдрон. — Це ж мій друг професор Челенджер, — і поновив свою лекцію, нібито дальші пояснення були зайві.

Та інцидент на цьому не скінчився. Кожен крок лектора у гущавину минулого неминуче приводив то твердження про загибель передісторичного життя, і кожне таке твердження неминуче викликало нове зауваження з боку професора. Авдиторія починала угадувати наперд його репліки і захоплено вітала їх. Купка студентів узяла участь в змаганні, і скоро тільки Челенджерова борода починала движіти, сотня голосів, не давши йому вимовити й слова, гукала одними устами: „З приводу цього можна ще сперечатися“. На

відповідь не менше голосів кричали: „До порядку!“ і „Сором вам!“ Волдрон, хоч який досвічений та дотепний з нього був лектор, помітно нервувався. Він раз-у-раз спинявся, збивався, повторювався, мало не захлинувся в занадто довгій фразі, і нарешті накинувся на, причинця всього скандалу.

— Це абсолютно незносно! — гукнув він, люто зиркнувши на поміст. — Я мушу просити вас, професоре Челенджер, припинити ваші несвідомі й непристойні вихватки.

В залі притихло. Студенти в захваті закам'яніли, бачивши, як знімається сварка між самими олімпійцями. Важка постать Челенджера потроху підводилась з крісла.

— А я й собі мушу просити вас, містер Волдроне, припинити висловлювати твердження, що розбігаються з науковими фактами.

Ці слова викликали справжній ураган. „Ганьба! Ганьба!“ „Дайте йому говорити!“ „Виженіть його! — Скиньте його з помосту!“ „Ловко сказано!“ Гукали з усіх боків, хто з обуренням, а хто — в екстазі. Голова схопився на ноги і, шалено плескаючи в долоні, силкувався запровадити спокій. „Професор Челенджер... особиста... думка... потім...“ тільки й можна було розібрати з його мимрення. Порушник тиші вклонився, усміхнувся, розгладив бороду й сів у крісло. Волдрон, зашарівшись і в дуже войовничому настрої, пішов далі. Від часу до часу, висловлюючи якесь твердження, він кидав убивчі погляди на свого супротивника, а той, здавалося, знову задрімав з тою ж таки широкою, щасливою всмішкою на виду.

Нарешті доповідь скінчилася, і, я думаю, скінчилася передчасно, бо остання частина її була якось зібгана і навіть трохи безладна. Нитка доводів увірвалася, та й

слухачі сиділи схвильовані, очікуючи заносистої дискусії. Волдрон сів на своє місце, голова щось процвірінькав, і професор Челенджер підійшов до катедри. Для своєї газети я записав його промову до слова.

— Леді й джентльмени, — почав він серед шуму на задніх лавах, — вибачте: леді, джентльмени й діти; я не помітив спершу значної частини моєї аудиторії. (Замішання й страшенний шум. Професор, ласкаво похитуючи своєю величезною головою, стоїть, піднісши вгору руку, немов пророк, що благословляє натовп). Мені доручено висловити містеру Волдронові подяку за надзвичайно мальовничу й образну лекцію, що її ми оце прослухали. Девчому я з ним не згоден і мусив був указувати йому на помилки, але в цілому містер Волдрон виконав своє завдання цілком сумлінно і подав нам зрозумілу та інтересну картину історії нашої планети так, як він її собі уявляє. Нема нічого легше, як читати популярні лекції, але містер Волдрон (люб'язний погляд у бік лектора) не заперечуватиме, сподіваюся, що такі лекції завжди хибують на поверховість і омільність, бо їх доводиться припасовувати до низького розумового рівня слухачів. (Іронічні оплески). Популярні лекції по суті своїй — паразитичні. (Рух обурення й протесту з боку містера Волдрона). Задля слави чи заробітку лектори-популяризатори використовують працю своїх скромних, мало відомих товаришів. Найменший новий факт, здобутий лабораторним досвідом, найменша цеглина, зроблена для храму науки, — куди вартніші, ніж така лекція, що протягом кількох годин розважає гулящу аудиторію і не залишає по собі жодних практичних наслідків. Цими зауваженнями я зовсім не збираюся ображати містера Волдрона, а хочу тільки, щоб ви не втратили почуття міри. Не можна ж бо мати звичайного служку за архіерея.

(Тут містер Волдрон шепонув щось голові, а той підвівся і з суворим виглядом висловив догану карафі з водою). А тепер годі вже про це. (Гримкі й протяжні оплески). Перейдімо до питань ширшої наукової ваги. З яким твердженням лектора я — практичний дослідник — не погодився? З твердженням про зникнення з обличчя землі деяких груп тварин. Я кажу це не як аматор або, додаю ще, як лектор-популяризатор. Я говорю як людина науки, зблизька обізнана з фактами, і запевняю, що містер Волдрон помиляється, коли гадає, що передісторичних тварин не існує більше, бо він їх сам не бачив. Безперечно, як він і казав, вони — наші предки, але предки, так мовити, сучасні. Їх можна знайти й тепер в усій їхній жахливій гидоті, треба лише мати енергію та настирливість, щоб одшукати їхні леговища. Істоти, яких вважали за властивість самої юрської доби, страховиська, що легко переможуть і пожеруть найбільших з наших ссавців, живуть ще й досі. (Крики: „Нісенітниця!“ „Доведіть ваші слова!“ „Звідки ви знаєте?“) Звідки я знаю, питаєте ви. Знаю через те, що особисто відвідав їхні леговища. Знаю тому, що сам бачив деякі з них. (Оплески, шум, хтось гукає: „брехун!“). Я, кажете, брехун? (Загальне галасливе задоволення). Чи й справді я чув, ніби хтось назвав мене брехуном? Може, особа, що назвала мене брехуном, ласкаво встане й дозволить мені подивитись на неї? (Голос: „ось він тут, сер!“ і над головами купки студентів підноситься плохенька невеличка постать в окулярах, що з усієї сили пручається й намагається сісти на своє місце). Ви наважились назвати мене брехуном? (Ні, ні, сер! — заперечує бідолашний і зникає наче блазень у шабатурці). Якщо хтонебудь у цій залі наслідуюється гадати, що я кажу неправду, я залюбки перемовлюся з ним парою слів по закінченні лекції.

(„Брехун!“). Хто це сказав? (У повітрі знову з'являється плохенька особа в окулярах). Коли я зійду до вас... (Хор: „приходь, приходь, серденько!“ на скільки секунд перепиняє його. Голова, стоячи на цілий зріст і надхненно вимахуючи обома руками, здається, диригує співцями. Обличчя професорові палає, ніздрі роздмухуються, борода труситься; він, очевидно, ледве стримує себе). Кожне велике відкриття стрічали з таким само недовір'ям — непомильна ознака дурного розуму сучасників. Коли вам подають якийсь видатний факт, вам бракує інтуїції, щоб зрозуміти його. Ви здатні тільки обкидати болотом людей, які важуть життям на користь науки. Ви переслідуйте пророків. Галілей, Дарвін і я... (Протяжні оплески не дають йому говорити).

Наведене вище взято з моїх, поспіхом зроблених, нотаток і дає дуже неповне уявлення про хаос, що знявся в залі. Шум зчинився такий, що багато жінок визнали, що краще завчасно ретируватися. Поважні, статечні вчені заразились настроєм студентів, і я сам бачив білобородих старих, що схоплювались з своїх місць і сварилися кулаками на професора. Збори кипіли як окріп у казані. Челенджер ступив крок наперед і підніс угору обидві руки. В усій постаті цієї людини було щось величне та потужне, і під його наказним жестом та владним поглядом шум поволі вгамувався. Він, здавалося, хотів зробити останнє зауваження.

— Я не затримую вас, — мовив Челенджер. — Ви не варті цього. Правда єсть правда, і галас, що його справляє купка прищелепуватих молодих людей, підтримуваних — мушу додати — не менш дурними дорослими, не може пошкодити справі. Я кажу, що відкрив нове поле для наукової роботи. Ви заперечуєте. (Оплески). Пропоную вам таку спробу. Хочете: оберіть з-поміж

себе одну чи дві особи й уповноважте їх у ваше ім'я перевірити правдивість моїх слів?

Містер Самерлі — заслужений професор порівняльної анатомії, високий, худорлявий, жовчний чоловік, підвівся з свого місця. Він, каже, бажав би довідатись, чи не базуються твердження професора Челенджера на даних з експедиції до верхів'я Амазонки, що її він одбував два роки тому.

Професор Челенджер одповів, що базуються.

Містерові Самерлі цікаво було знати, як то сталося, що професор Челенджер зробив нові відкриття в місцевості, досконало дослідженій Волесом, Бейтсом та іншими вельми відомими вченими.

Професор Челенджер одказав на це, що містер Самерлі, очевидно, плутає Амазонку з Темзою; що Амазонка — значно більша річка; що містерові Самерлі корисно було б знати, що сточища Амазонки, стикаючись з басейном Ориноко, розлягаються на площі в п'ятдесят тисяч квадратних миль; і що не слід дивувати, коли на такому обширному просторі один мандрівник знайде те, чого не бачив інший.

Містер Самерлі вщипливо зазначив, що добре знає різницю між Темзою та Амазонкою, і полягає вона в тім, що тоді, як всі твердження про першу легко перевірити, про другу цього сказати не можна. Він був би дуже вдячний, якби професор Челенджер назвав широту та довготу тої місцевості, де знайдено передісторичні тварини.

Професор Челенджер одповів, що з міркувань особистого характеру, він тепер не скаже, але за певними застереженнями ладний подати такі відомості комітетові, обраному з-поміж присутніх. Може містер Самерлі й сам увійшов би до складу цього комітету і взяв участь у перевірці його слів?

Містер Самерлі. Так, я увійду. (Оглушливі оплески).

Професор Челенджер. Тоді я обіцяю передати вам матеріал, що дасть змогу знайти путь до тої місцевости. Але, якщо містер Самерлі хоче перевіряти мене, то я з свого боку хотів би мати когось, хто контролював би його. Не хочу таїти від вас, що дорогою перед вами повставатимуть і великі труднощі, і значні небезпеки. Містерові Самерлі потрібний буде молодий супутник. Чи немає тут охочих?

Ось що спричиняється іноді до кризи в житті людському. Чи міг я, вступаючи до цієї залі, думати, що мені незабаром випаде перебути такі неймовірні пригоди, за які я ніколи й не мріяв. А Гледіс? може, це й була нагода, що про неї вона говорила? Гледіс порадила мене їхати. Я зірвався з стільця. Тарп Генрі, що сидів поруч зо мною, схопив мене за рукав і прошепотів: „Не будьте ослом привселюдно, Меловне!“ В той же час за кілька рядів перед собою я побачив високого, худорлявого чоловіка з темним волоссям. Він теж стояв і лихим оком дивився на мене. Але я не здавався й раз по раз повторював своє:

— Я хочу їхати, пане голово.

— Прізвище, прізвище? — гукала публіка.

— Мене зовуть Едвард Дан Меловн. Я — репортер „Щоденної Газети“ і буду цілком безсторонній свідок.

— Ваше ім'я, сер? — спитав голова мого високого конкурента.

— Я — лорд Джон Рокстон. Був уже на Амазонці, добре обізнаний з усією місцевістю й маю всі дані, щоб узяти участь в експедиції.

— Репутація лорда Рокстона як спортсмена й мандрівника відома всьому світові, — зауважив голова. —

Разом із тим бажано було б мати в складі експедиції й представника преси.

— Тоді я пропоную обрати обох джентльменів, — сказав професор Челенджер. — Збори уповноважать їх товаришувати містерові Самерлі в його подорожі і ствердити правдивість моїх свідчень.

Серед галасу та оплесків вирішено нашу долю, і незабаром я плив уже в людському бурчаку, напрямляючись до виходу. В голові мені туманіло. Велетенська задача, яку я перенімав на себе, пригнічувала мене. Коли я видобувся з інституту, мені здалося, що студенти на бруку метушилися, а якась, озброєна важкою парасолькою рука підносилась і падала серед них. Потім, стрінутий шумом та сміхом, перед моїми очима шмигонув автомобіль професора Челенджера, і я опинився на заллятій сріблястим світлом вулиці Регента, занурений у думки про Гледіс та моє дивовижне майбутнє.

Раптом хтось доторкнувся мого ліктя. Я обернувся, і в очі мені впав насмішкуватий, владний погляд високого, худорлявого чоловіка, що зголосився бути за мого компаньйона в тій фантастичній подорожі.

— Містер Меловн? — сказав він. — Ми нібито ідемо вкупі. Я мешкаю неподалеку в Ольбені. Може, ви ласкаво вділите мені півгодини, бо я дуже хочу поговорити з вами.

РОЗДІЛ VI

Я був бич господній

Ми з лордом Джоном Рокстоном пройшли вулицею Віго під похмурі портали цього аристократичного будинку. В кінці довгого темного коридору мій новий знайомий одчинив двері й повернув електричний ви-

микач. Сила лампочек під кольоровими абажурами залила червонуватим світлом велику кімнату. Стоячи коло дверей і роздивляючись навкруги, я мав загальне вражіння надзвичайного комфорту та чепурности з печаткою суто чоловічого смаку. Скрізь була мішанина розкошів грошовитої людини й недбайливости старого парубка. На підлозі лежали дорогі футра та орієнтальні мати, що грали всіма барвами веселки. По стінах висіло багато картин і гравюр, в яких навіть моє недосвідчене око не могло не впізнати дуже дорогі та рідкі екземпляри. Малюнки боксерських змагань, фотографії танцюристок і бігових коней чергувалися з похитливим Фрагонаром, войовничим Жірарде та сентиментальним Тернером. Але серед цих прикрас були розкидані трофеї, які нагадували, що лорд Джон Рокстон був разом із тим один з найславетніших спортсменів і атлетів свого часу. Перехрещені темносине й кармазинове весла на коминку промовляли про його подвиги в окфордському весловому клубі, а рапіри та рукавички для бокса під ними свідчили, що і в цих галузях спорту він не пасе задніх. Круг цілої кімнати висіли голови вбитих ним на ловах тварин з усіх кутків світу, і понад ними всіма височила голова білого носорога зі зневажливо закопиленою верхньою губою.

Посеред кімнати на багатому червоному килимі стояв чорний із золотими інкрустаціями стіл у стилі Людовіка XV; розкішна пам'ятка давнього мистецтва, поблюзнірському заплямована слідами склянок і пропалена недокурками сигар. На столі стояла срібна таця з курильним приладдям і карафа з віскі. Мовчазний господар наляв дві склянки, розводнив віскі содовою водою, вказав мені на крісло, підсунув склянку ближче до нього і простяг мені довгу, ніжну гаванну. Потім він і сам сів навпроти і вступив у мене свої допитливі, без-

страсні очі, що ясніли холодним блакитним полиском кольору льодівця.

Крізь серпанок сигарного диму я вдивлявся в деталі знайомого мені з багатьох фотографій обличчя — горбуватий ніс, ямкуваті щоки, рудувато-чорне волосся, закручені, гострі вуси, коротка задерикуватка борідка на висталому підборідді. Було в ньому щось од Наполеона III, щось од Дон-Кіхота, але найбільше — од сільського англійського джентльмена, зростого на свіжому, вільному повітрі, аматора собак і коней. Шкіра від сонця та вітру стала йому цеглястою. Насупуваті, рясні брови надавали його холодним очам суворого, майже жорстокого виразу, і це вражіння підсилював широкий, вигнутий, весь у зморшках лоб. Він був худорлявий, але міцно збудований чоловік, і мало хто з англійців витримав би такі втомні подорожі як лорд Рокстон. Мав він понад шість футів, але зріст його через надзвичайно опуклі плечі здавався менший. Такий то був славетний лорд Джон Рокстон, що сидів напроти мене, смоктав свою сигару і, не кажучи ні слова, нахабно дивився мені просто в очі.

— Отже,—промовив він нарешті,—вороття вже немає. Ми з вами вскочили по самі вуха. Скажіть, чи спадало вам на думку щось подібне, коли ви входили до інституту?

— Я й гадки не мав про це.

— І я так само. Тільки три тижні тому я повернувся з Уганди й налагодився був одпочити трохи в Шотландії. А натомість — маєте! Як це з вами трапилося?

— Та це ж мій фах. Я — співробітник „Щоденної Газети“.

— Так, так; ви казали про це. Доречі, я хочу попросити вас зробити мені невеличку послугу. Згодні?

— З охотою.

— А ви не боїтесь?

— Що ж там небезпечного?

— Небезпечний сам Белінджер. Ви чули про нього?

— Ні.

Слухайте, голубчику, де ж це ви жили? Сер Джон Белінджер — найкращий іздець у північних грайствах. На рівному я, що правда, не поступлюся йому, але в гонах з перепонами він заломить мене. Ні для кого не таємниця, що коли він не тренується, він п'є. Встановлює рекорди, як він каже. У вівторок він захорів на запійне маячення і відтоді наче сказився. Кімната його якраз над нами. Доктор запевняє, що бідолаха неодмінно дасть дуба, якщо не годувати його, а старий лежить собі на ліжку, тримає під подушкою револьвера й присягається, що випустить усі шість куль у першого, хто наблизиться до нього. Його слуги, ясна річ, застрайкували. Та й де б пак не страйкувати?—він такий зух, той Джек і не схибить стріляючи. Але не можна ж дати загинути в такий спосіб переможцеві на великих Національних змаганнях... Як ви думаєте?

— А що ви хочете зробити? — спитав я.

— Я гадав, що ми вдвох накинемось на нього. Якщо він і стрілятиме, то загине лише один з нас, а другий тимчасом скрутить йому назад руки, поставить поживну клізму і врятує старого від смерти голодом.

Справа була майже безнадійна, а надто як на людину, що втомилася за день. Я не вважаю себе за виняткового небоя. Мое ірландське уявлення завжди малює мені невідоме небезпечнішим ніж воно єсть у дійсності. З другого боку мені змалку прищепили зневагу до полохливості, і я жахаюся на саму думку здатися боягузом. Думаю, що, на зразок стародавніх гунів, я міг би перестрибнути через провалля, але зробив би

це не з мужности, а тільки для того, щоб мене не мали за страхополоха. Отже, дарма, що в мене тремтів кожен нерв, скоро я уявляв собі лячну постать п'яниці в кімнаті над нами, я байдужним тоном дав згоду. Деякі додаткові зауваження про небезпеку тільки розлютили мене.

— З балачок не буде ніякої користи, — рішуче сказав я. — Ходім!

Я підвівся з свого крісла; лорд устав з свого. Потім, конфіденційно посміхаючись, він два чи три рази штовхнув мене в груди й нарешті примусив сісти знову.

— Ве гаразд, — мовив він. — Ви — хлопець підхожий.

Я здивовано глянув на Рокстона.

— Я був у Белінджера сьогодні ранком, — пояснив лорд. — Він продірявив мені рукав у кімоно, але, хвалити бога, рука йому тремтіла, і ми спромоглися накинути на його жакетку. За тиждень він одужає. Сподіваюся, ви на мене не ремствуєте? Знаєте, між нами казавши, я ставлюся до цієї Південно-Американської експедиції як до дуже серйозної справи, і коли мені випало подорожувати з товаришем, я хотів би, щоб то був голінний молодець. Отже я виставив вас на спробу, і, мушу сказати, ви склали іспита. Ви ж розумієте, що весь тягар експедиції ляже мені та вам на плечі, а старий Самерлі, попервах, потребуватиме мамки. Ви, доречі, не той Меловн, що його, кажуть, мають прийняти до ірландської команди?

— Хібащо як запасного.

— То ж бо я й пригадую, що бачив десь ваше обличчя. Я був присутній на вашому матчі з Річмондцями — найкраща гра в цьому сезоні. В разі в мене єсть змога, я не пропускаю ваших виступів, бо ваша команда єдина, що грає так як личить чоловікам. А втім, ми прийшли сюди говорити не про спорт. Нам

треба влаштувати наші справи. Он, на першій сторінці „Таймса“, надруковано розпис пароплавів. Найближчої п'ятниці єсть пароплав до Парі, і, якщо ви з професором будете до того часу готові, нам слід було б поїхати на ньому. Га? Добре, я погоджу це з ним. А як думаєте ви опоряджатись у дорогу?

— За це має подбати моя редакція.

— Стріляти вмієте?

— Не краще за звичайного салдата територіяльної армії.

— Так погано? Ви, молоді люди, вчитесь цього чомусь в останню чергу. Ви, як бджоли без жала, і коли одної гарної днини прийде хтось та забере вам щільники, ви мало не плакатимете. В Південній Америці без рушниці не обійдешся, бо, незалежно від того — божевільний наш друг Челенджер чи брехун, ми, раніш як повернемось, побачимо чимало незвичайних речей. Яка у вас рушниця?

Рокстон підійшов до дубового буфету і відчинив дверці. Переді мною був ряд блискучих рівнобіжних цівок, що нагадували труби органа.

— Подивімось, чи не можна вибрати для вас чогось з моєї колекції, — сказав лорд.

Одну по одній витягав він з буфету чудові рушниці, одкривав та закривав їх, клацав замком і потім знову вішав на місце пестливо, наче мати, що голубить дитину.

— Це — Бланд 577, на розривну кулю. Нею я вклав того здорового молодця, — зиркнув він на білого носорога. — Ще десять ярдів, і я потрапив би в колекцію до нього. А оце — дуже корисна штука — калібра 470, з далекоміром. Цією рушницею я користався три роки тому проти перувіянських доглядачів невільників. Там мене мали за справжній бич господній, дарма, що про

це не зазначено в святому письмі. Подеколи, голубе мій, кожен з нас судить та карає, бо того вимагає наше сумління. Провадив і я війну на свій власний страх. Сам оголосив її, сам закінчив. Кожна з рушниць — то доглядач рабів. Не погана колекція, га? Ота велика — то Педро Лопес — король їх усіх — його я вбив коло Путомайо — річки. О! а це саме підійде для вас. — Він витяг з буфету рушницю, інкрустовану сріблом. — Обкладена гумою коло прикладу, добре вивірена, на п'ять набоїв. Можете звірити на неї своє життя. — Він передав мені рушницю й зачинив буфет. — А доречі, — спитав він, знову вмоштуючись у крісло, — що ви знаєте за професора Челенджера?

— Перед сьогоднішнім днем я ні разу його не бачив.

— Так само — як і я. Цікаво, що обидва ми вирушаємо в подорож під проводом людини, якої ми не знаємо. Це, видима річ, — не абиякий птах. А колеги професора нібито не занадто влюбляють його. Що зацікавило вас у ньому?

Я стисло розповів йому мої вранішні пригоди. Лорд уважно вислухав мене, а потім видобув з шухляди мапу Південної Америки й розстелив її на столі.

— На мою думку, все, що казав він вам, все до останнього слова — достеменна правда. І завважте, — серйозним тоном додав лорд, — що я маю підстави говорити так, бо знаюся на цих справах. Південну Америку я дуже люблю і вважаю, що на цій нашій планеті немає країни кращої за ту, що лежить між Дайреном і Огняною Землею. Люди не знають ще її і не уявляють собі, що вона може дати. Я пройшов її з краю до краю і перебув там два засушливі сезони, коли воював з тими рабовласниками. Живши там, я не раз чув од індіців такі самі легенди, що, безперечно, ґрунтуються на чомусь реальному. Що ближче ви знайомитесь

із цією країною, мій голубе, то більше переконаєтесь, що неможливого там не може бути. Єсть у ній кілька вузьких стрічок — річки, природні шляхи сполучення, а поза тими стрічками — невідоме. Тут, наприклад, у Matto grosso — він сигарою відзначив місце на мапі, — або трохи вище, де стикаються кордони трьох держав; тут мене ніщо не здивує. Як казав Челенджер, п'ятдесят тисяч квадратних миль лежить під несходимими лісами. А це ж — площа майже цілої Європи. Ми з вами можемо бути один од одного на відстані путі між Шотландією й Константинополем і разом із тим будемо в одному й тому самому бразильському лісі. Шляхи крізь нього ще ледве назначено. Та й не дивно: на річці сила водоспадів, а половина сточища — невилазне болото. Чому б у такій країні не знайти чогось нового та незвичайного? І чому одкриття ці не могли б зробити ми? А до того ж, — додав він, і обличчя його засвітилося радіщами, — там ви на кожному кроці важите своєї головою. Я подібний до старого м'яча для гольфу — з мене збито всю білу фарбу. Життя може кидати мною як схоче — слідів на мені не залишиться. Ризик, мій голубе, то сіль існування. З-за нього варто жити. Ми занадто розпестились і звикли до комфорту. Дайте мені обширу та простору, дайте рушницю в руки й щонебудь, чого варто було б шукати. Я був на війні, брав участь у перегонах, літав на аероплянні; але полювати на ті химерні тварини... та це ж зовсім нове вчуття! — і передбачаючи такі розкоші, він засміявся уриваним сміхом.

Може, я занадто розвожуся про свого нового знайомого; але він на багато днів буде мій товариш, і мені хотілося б змалювати його такого, яким я бачив його вперше — всю його своєрідну особу і його незвичайну маніру розмовляти та міркувати. Тільки по-

треба завітати до редакції примусила мене розлучитися з ним. Коли, я відходив од нього, він мастив свою влюблену рушницю, стиха сміявся, смакуючи наперед пригоди, які чекали на нас. Для мене було ясно, що в цілій Англії я не знайшов би собі за товариша спокійнішої голови й відважнішого серця.

Тої ж таки ночі, хоч як утомили мене події цього бурхливого дня, я сидів у кабінеті Мек-Ардла. Стан речей здавався йому настільки важливим, що наступного ранку він збирався зробити спеціальну доповідь самому головному редакторові. Ми погодилися, що про наші пригоди я подаватиму докладний звіт у вигляді листів на ім'я його — Мек-Ардла. Листи ці, залежно від дозволу професора Челенджера, або вміщуватимуться зараз же у „Газеті“, або будуть видруковані згодом окремою книжкою. На запитання телефоном ми дістали несподівану відповідь. Челенджер спершу вибухнув прокльонами на адресу преси, а в кінці обіцяв особисто передати нам докладні інструкції, якщо ми вкажемо, коли та яким пароплавом ми їдемо. На друге запитання він не відповів нічого, а дружина його ознаймила, що професор лютує, й просила не дратувати його більше. Третя спроба, зроблена на другий день, призвела до оглушливого хряску в телефонній рурці, а з центральної станції нам сказали, що апарат у професора Челенджера, очевидно, попсований. Після цього дальші спроби було залишено.

А тепер, терплячий мій читачу, я більше безпосередньо до вас не звертатимусь. Віднині всі відомості за мене (якщо вони будуть, звичайно) ви можете дістати тільки через нашу редакцію. Всі матеріяли щодо цієї найнезвичайнішої експедиції я передаю редакторові. Коли нам пощастить повернутись додому, спогади про те, як виникла ця непевна справа, все ж та-

ки буде видруковано. Пишу ці останні рядки на пароплаві „Франціска“, а лоцман передасть їх потім Мек-Ардлеві. Дозвольте ж мені, перед тим як закрити свою записну книжку, поділитися з вами картиною, що збереглася в моїй пам'яті, про останні хвилини нашого перебування на батьківщині.

Пізня весна. Вогкий, мрячний ранок. Мжичить холодний дощ. Набережною, до великого пароплава, на якому висить уже сигнал до відплиття, простують три чоловічі постаті в лиснючих непромокальних пальтах. Перед ними носій штовхає візок, наладований скринями, валізками та ящиками зі зброєю. Професор Самерлі — довга, меланхолійна фігура — іде нога за ногою, похнюпивши голову, немов оплакує самого себе. Лорд Рокстон виступає бадьоро, і його вузьке, одухотворене обличчя аж сяє між дорожнім кашкетом і шарфом на шиї. Щодо мене, то я дуже радий, бо всі готування вже минулися і прощання закінчено. Думаю, що про радість цю промовляє і весь мій зверхній вигляд. Коли ми підходимо до самого корабля, хтось ззаду гукає на нас. То професор Челенджер, що додержав обіцянки й прийшов провести нас. Він біжить за нами, захекався, почервонів і, видима річ, лютує.

— Ні, дякую, — хрипить він, — я волю не виїздити з дому. Мені треба лише сказати вам кілька слів, а це можна зробити й тут. Не покладайте собі, прошу, в голови, ніби ви, виражаючись у подорож, робите мені якусь послугу. Майте на увазі, що це мене аж ніяк не обходить, і за вашого винуватця я себе ні в яким разі не вважаю. Правда лишається правдою, і ніщо її не змінить. Мої інструкції та всі потрібні вказівки для себе ви знайдете в цьому запечатаному конверті. Ви розріжете його в місті, що стоїть на Амазонці і зветься Манаос, але не раніш, як наступить день і час, за-

значені на конверті. Ясно? Звіряюся на вашу честь і думаю, що ви сумлінно виконаєте мої розпорядження. Ні, містер Меловне, ваших кореспонденцій, скільки освітлення фактів єсть задача вашої подорожі, я нічим обмежувати не хочу. Одне лише зауваження: пишіть тільки за те, що безпосередньо зв'язане з експедицією, і нехай до вашого повернення „Газета“ нічого не друкує. Бувайте, сер! Ви до певної міри поліпшили мою думку про осіб нижчого фаху, який ви, на своє нещастя, репрезентуєте. На все краще, лорде Джоне! Наука, скільки я розумію, для вас — запечатана книга, але мушу поздоровити вас: там вам буде де пополювати. Ви, безперечно, опишете в „Мисливстві“, як убили хвостатого диморфодона. Прощайте й ви, професоре Самерлі! Якщо ви можете ще поступати наперед, хоч я й не думаю цього, ви, напевно, повернетесь до Лондона трохи розумніший.

По цих словах він перекрутився на закаблуках, і за хвилину я бачив з пароплава, як його присадкувата постать простувала до трамвая. Ми йдемо вже Ляманшем. Ось останній дзвоник, щоб здавали листи. Зараз нас залишає лоцман. Тепер нас оддано на призволяще долі.

РОЗДІЛ VII

Завтра ми занурюємось у невідоме

Не буду надокучати тим, до кого дійдуть ці рядки, описом нашої чудової подорожі на пароплаві. Не стану розповідати й про тижневу зупинку в Парі. Лише коротенько відзначу переїзд рікою, що її широкі, нехуткі, глеюваті води ми краяли кораблем хіба трохи меншим за трансатлантичну „Франциску“. Нарешті, проїхавши

Обідоською ущелиною, ми добулися до міста Манаоса. Тут представник Британсько - Бразильського торговельного товариства містер Шортман урятував нас од нудного життя в місцевім готелі. В його гостинному будинку перебували ми, доки настав час розрізати конверта з інструкціями професора Челенджера. Раніш, як розповідати про дивні події того дня, я хотів би докладніш обмалювати моїх англійських товаришів і тих наших супутників, що їх ми найняли вже в Південній Америці. Я говорю цілком одверто й лишаю подаваний мною матеріял на вашу волю, містер Мек-Ардле, бо листи мої перед тим, як їх друкуватимуть, повинні перейти через ваші руки.

Наукові заслуги професора Самерлі добре відомі всім, і за них нема чого згадувати. Він підготований до нашої важкої експедиції значно більше, ніж можна було сподіватися з першого погляду. Його довге, кощаве й жилаве тіло не знає втоми, і ніякі зміни в на-окружних обставинах не діють на його суху, саркастичну і часто-густо дуже несимпатичну вдачу. Не зважаючи на те, що йому вже шістдесят шість років, я ніколи не чув, щоб він скаржився на невігоди, яких нам подеколи доводилось зазнавати. Я думав, він завдатиме нам своєю присутністю, але тепер бачу, що його витривалість не менша за мою. З природи він скептик і людина вельми ущиплива. З самого початку він не ховався з тим, що вважає професора Челенджера за абсолютного ошуканця; що наша подорож—величезна нісенітниця; що в Південній Америці ми не знайдемо нічого, крім небезпек та розчарування; і що з нас глузуватимуть в Англії. Всі ці думки він висловлював не раз підчас нашого переїзду від Саусгемптона до Манаоса і, висловлюючи їх, запальчасто трусив своєю козячою бородою та кривив зневажливі гримаси. Висівши

з пароплава на суходіл, Самерлі трохи заспокоївся й захопився красою та різноманітністю пташиного й машиного життя навкруги, бо він дійсно цілком відданий науці. Він цілі дні ходить з рушницею та сіткою на метелики, а ввечері класифікує свої колекції. Серед його менш видатних особливостей треба відзначити байдужість до чепурности, неохайність, надзвичайну розсіяність і терникову люльку, яка зрідка буває не в його роті. Замолоду він брав участь у багатьох наукових експедиціях (зокрема був з Робертсоном у Новій Гвінеї), і життя в таборі або на човні не новина йому.

Лорд Джон Рокстон своєю вдачею девчому схожий на професора Самерлі, девчому—правдива протилежність його. Він на двадцять років молодший, але такий самий кощавий та жилавий як і професор. Щодо його зовнішности, то опис її ви знайдете в записках, залишених мною в Лондоні. Він надзвичайно чепурний та охайний, вбирається у білий пістревий костюм, носить високі, протимоскитні, брунатні чоботи й голиться щонайменше раз на день. Як і більшість людей чину, він—скупий на слова, любить занурюватись у міркування, але охоче відповідає на запитання й завжди бере участь у загальній розмові. Він досконало знає весь світ, а надто Південну Америку, і незмінно вірить в успіх нашої експедиції, хоч як глузує з нього професор Самерлі. У лорда приємний голос і спокійні маніри, але в його блакитних очах почувається непохитна рішучість і здатність сатаніти, розлютувавшись; прикмети—особливо небезпечні в людині, що вміє стримувати себе. Він мало розповідав про свої бразильські та перувіанські пригоди, і мене вразило збудження, яке його присутність викликало в тубільців, що вбачали в ньому свого захисника й протектора. Подвиги Червоного Ватага, як вони прозвали лорда, стали в них легендою,

але і дійсність, скільки я міг дізнатись про неї, досить цікава.

Кілька років тому лорд Джон опинився в так званій „Нічій Землі“ — місцевості, що лежить між невідзначеними як слід кордонами республік Перу, Бразилії й Колумбії. Тут, на величезній площі, ростуть гумові дерева, що їх, як і в Конго, кленуть тубільці, бо експлуатація гумового дерева зв'язана з неймовірним визискуванням робітників. В країні панує купка підлих метисів. Вони озброїли частину індіан, а решту обернули в рабів, нелюдськими муками тероризували їх і примусили рубати гумові дерева, щоб потім гнати їх за водою до Пари. Лорд Рокстон оступився був за бідними жертвами, але на відповідь дістав самі погрози та образи. Тоді він оголосив форменну війну проводиреві рабовласників Педрові Лопесові, організував із утеклих рабів цілий загін, озброїв його, розпочав військові дії, і скінчив тим, що власноручно вбив словозвісного метиса й знищив систему, на чолі якої той стояв.

Не дивно, що людину з рудуваточорним волоссям, шовкомим голосом і вільними манірами стрічали по берегах великої Південно-Американської ріки з таким інтересом. Звичайно, почуття, які викликало його з'явлення, були не однакові: вдячність тубільців дорівнювала ненависті їхніх визискувачів. В наслідок своєї корисної праці він чудово володів поширеною вздовж Амазонки мовою Хераль, що на одну третину складалася з португальських, а на дві третини — з індіанських слів.

Я зазначив уже передніш, що лорд Джон Рокстон був маніяк у своїх симпатіях до Південної Америки. Про цю величезну країну він міг говорити тільки з запалом, і запал той, хоч як мало я її знав, заражав і мене, притягаючи мою увагу та збуджуючи цікавість

до неї. Як хотілося б мені віддати всю чарівну принадливість його мови і своєрідну мішанину точних знань, прикрашених такими фантастичними гадками, що навіть у Самерлі зникла його скептична усмішка, і він починав пильно прислухатися. Рокстон висловлював надію, що потужну ріку, якою перші завойовники Перу пройшли через увесь континент, незабаром буде досліджено досконаліш, бо, власне, нам відомі лише її мінливі береги.

— А що лежить поза ними? — гукав він, указуючи на північ.— Ліси, болота й непрохідні чагарники. Хто знає, що ховають вони в собі? А тут—на південь? Дичавина пралісу, де досі не був жоден білий. Невідоме оточує нас з обох боків. Що знаємо ми крім вузької смужечки берегу? Хто може передбачати всі можливості в цій дивній країні? Чому дядько Челенджер не може бути правий?

Ці слова знову викликали усмішку на обличчі професора Самерлі; він мовчав, але за завісою диму з своєї терникової люльки сарданічно хитав головою.

Досить тимчасом про моїх білих супутників. Інші особливості їхньої вдачі, так само як і моєї, виявляться в самому оповіданні. У нас є ще кілька компаньйонів, які відограватимуть не малу роль в дальшому. Перш за все, це негр-велетень Замбо—чорний Геркулес, робучий як кінь і сливе такий же розумний. Ми найняли його в Парі з рекомендації пароплавного товариства, що на суднах його він вивчився трохи англійської мови. В Парі ж таки ми звербували Гомеса та Мануеля—метисів, що саме приплили зі сплавами з червоного дерева. Були вони брунатного кольору борода-ні, люті, моторні й жилаві як пантери. Обидва жили на верхів'ях Амазонки, що їх ми збиралися досліджувати, і це спонукнуло лорда Рокстона найняти їх. Гомес до

того ж чудово володів англійською мовою. За платню в п'ятнадцять доларів на місяць метиси ладні були слугувати нам, куховарити, веслувати і, взагалі, робити все, що їм буде загадано. Крім них ми найняли ще трьох індіан з болівіянського плем'я Мохо—вславленого поміж усіх колорічкових тубільців якнайкращі рибалки й човнярі. Старшого ми назвали Мохо, решта двоє відзивались на імена Хосе та Фернанда. Отже персонал маленької експедиції, що сидить у Манаосі, чекаючи інструкцій для своєї незвичайної подорожі, складається з трьох білих, двох метисів, одного негра й трьох індіан.

Нарешті по довгому тижні втомного очікування настав призначений день. Уявіть собі добре затінену вітальню в маєтку Санто Ігнасіо, в двох милях од Манаоса. Надворі жовтий сліпучий блиск жаркого сонця. Пальми кидають чорні тіні, чіткі як контури самого дерева. Спокійне повітря виповнено відвічним деркотінням комах—тропічним хором багатоктавного діапазону, від низького гудіння до високого, гострого дзижчання москитів. Перед верандою — невеличкий садочок, пообсаджуваний кактусами і прикрашений грядками екзотичних квітів. Понад квітниками в проміннях сонячного світла кружляють та в'ються величезні сині метелики і гарненькі крихотки-колібри. Ми сидимо круг плетеного столу, на якому лежить запечатаний конверт. На конверті зубчастим письмом професора Челенджера написано слова:

„Інструкції лордові Рокстонові з товариством. Розрізати в Манаосі 15-го липня, рівно о 12-ій годині вдень“.

Лорд Джон поклав годинника на стіл коло себе.

— Лишається ще сім хвилин,— сказав він.— Наш стариган любить точність.

Професор Самерлі, вразливо посміхаючись, взяв конверта своєю сухорлявою рукою.

— А яка різниця — розріжемо ми його тепер чи за сім хвилин? — спитав він. — Скрізь і завжди одна й та сама система ошуканства та дурнячих вигадок, якими вславився автор цього листа.

— Е, ні, — заперечив лорд Джон. — Мусимо додержувати правил. Це було бажання Челенджерове. Ми сидимо тут виключно через його, і було б нечесно, якби ми не виконали його розпоряджень.

— Гарна річ! — ущипливо зауважив професор. — Ще в Лондоні його вимоги здалися мені безглузді, а тепер, мушу сказати, я вважаю їх за зовсім ідіотські. Не знаю, що там у конверті, але попереджаю — в разі ніяких конкретних вказівок ми там не знайдемо, я зараз же їду до Парі й сідаю там на „Болівію“. Зрештою, у мене забагато відповідальної роботи, і я не хочу бігати світами, аби спростувати твердження якогось божевільного. Ну, Рокстоне, тепер уже, напевно, час.

— Правда ваша, — сказав Лорд Джон. — Можете свистіти аврал. — Він узяв конверта й розрізав його цизориком. З конверта випав згорнений аркуш паперу. Лорд обережно розгорнув його і розстелив на столі. Аркуш був чистий. Рокстон перегорнув його на інший бік. Знову — нічого. Украй здивовані, ми мовчки перезирнулися. Тишу порушив професор Самерлі, вибухнувши оголушливим сміхом.

— Це — явне визнання своєї брехні, — скрикнув він. — Чого ж вам ще треба? Людина сама визнала себе за дурисвіта. Нам лишаєть одне — повернутись додому і привселюдно оголосити його шахраєм і дурилюдом.

— Може тут невидимий атрамент? — висловив я гадку.

— Не думаю,— відповів лорд Рокстон, роздивляючись папір проти світла.— Ні, голубе мій, нам нема чого дурити самих себе. Закладаюся, що на цьому папері нічого не було написано.

— Можна ввійти? — заgrimів голос з веранди.

Тінь од присадкуватої постаті заступила світ з вікна. Цей голос. Ці широченні плечі. Ми, зворушені, схопилися з своїх місць і побачили Челенджера в якомусь круглому хлоп'ячому брилі з кольоровою стрічкою. Так, сам Челенджер, заклавши руки в кешені своєї куртки й граціозно тупцюючись, в нових парусинових патинках стояв перед нами. Відкинувши назад голову, весь у сонячному світлі стояв він з своєю розкішною асирійською бородою і задерикувато поглядав на нас своїми нахабними очима.

— Боюся,— промовив він, видобуваючи з кешені годинника,— боюся, що спізнився на кілька хвилин. Мушу признатись, коли я передавав вам цього конверта, я не думав, що вам доведеться його розрізати, бо хотів бути на місці перед призначеним часом. Затримка сталася почасти з вини лоцмана, почасти через мілину, що виринула зовсім невчасно. Певно, мій колега—професор Самерлі скористався з нагоди й пощащекував трохи.

— Мушу зазначити, сер,— з деякою врочистістю в тоні сказав лорд Джон,— що ваше з'явлення значно полекшило наше становище. Ми думали вже, що експедиція на цьому й скінчиться. Але я все ж таки й тепер не розумію вашої незвичайної поведінки.

Замість відповісти професор стиснув руку мені, поручкався з лордом Джоном, з підкресленою зневагою вклонився професорові Самерлі й опустився в плетене крісло, що захиталося під вагою його тіла.

— У вас усе готово для подорожі? — спитав він.

— Можемо рушати хоч завтра.

— То й рушаймо. Ніяких мап вам тепер не потрібно, бо ви маєте неоціниту допомогу з мого боку. Перш над усе я поклав керувати вашою експедицією сам. Ви незабаром переконаєтесь, що найкращі мапи не варті моєї м'удрої поради. Щодо маленького жарту з конвертом, то ясно, що, відкривши з самого початку всі свої плани, я мусив би й поїхати разом із вами.

— Тільки не зо мною, сер,— згукнув професор Смерлі,— поки існуватимуть інші пароплави...

Челенджер одмахнувся від нього своєю здоровою, волохатою рукою.

— Здоровий розум ухвалить мої міркування, бо, мавши вільний час, я з'явився сюди саме тоді, як присутність моя стала доконче потрібна. Ви в надійних руках. Тепер ви вже неодмінно досягнете своєї мети. Віднині я перенімаю на себе керівництво експедицією і прошу вас сьогодні ж увечері закінчити всі готування, щоб завтра ранком ми могли вирушити. Час мені дорогий. Думаю, що це, хоч і в меншій мірі, стосується й до вас. Я пропоную поспішати й не баритися, тоді ви скорше побачите те, задля чого сюди приїхали.

Лорд Джон Рокстон зафрахтував уже велику парову яхту „Есмеральда“, що мала транспортувати нас проти води. Щодо підсоння, то день відплиття не мав значіння, бо температура тут коливається в межах від 22° до 30° за Цельсієм. З вогкістю справа стояла інакше. Від грудня до травня падають дощі, і вода в річці піднімається на 45 футів понад найнижчим рівнем. Вода затоплює мілини, на величезному просторі розливається в лагуну й утворює так звані гаро, в більшій своїй частині занадто багністі для пішоходців і занадто мілкі для човна. В червні вода починає спадати і досягає найнижчого рівня в листопаді. Наша експедиція

припадала на суху пору року, коли великі річки й їхні притоки — в більш-менш нормальному стані.

Тече річка досить повільно, бо спад її не перевищує восьми дюймів на милю. Жодна річка не має таких вигідних умов для плавби, як Амазонка, коли дують південно-східні вітри, і вітрильним суднам, що напрямляються до Перувіянського кордону, лишається тільки плисти за водою. Чудові машини „Есмеральди“ дозволяли нам не залежати від течії і йти проти води так ніби ми пливли по ставку. Протягом трьох днів ми йшли в північно-західньому напрямку. Ріка навіть тут, на тисячу миль од гирла, була така широченна, що береги її з середини стрижня здавались двома вузенькими смужками на самому обрії. На четвертий день по відплитті з Манаоса ми звернули в один з допливів, на місці впадання майже такий же широкий як і Амазонка. Далі він потроху звужувався, а ще за два дні ми добулися до індіянського селища. Професор Челенджер настояв, щоб ми висіли тут і відіслали „Есмеральду“ назад до Манаосу. Незабаром, казав він, почнуться пороги, і яхта однаково буде нам некорисна. Він додав до цього, що ми наближаємось до дверей у невідоме, і що менше люду знатимуть про нашу подорож, то краще. В зв'язку із цим він взяв з кожного з нас слово честі не писати й не розповідати нікому про наш маршрут у дальшому, і подібну ж присягу примусив скласти і наших слуг. З цієї причини я в своєму оповіданні уникатиму точних вказівок і попереджаю, що в мапах, які я посилаю до редакції, сторони світу навмисне вказано неправильно, і тому керуватися ними, якби хто захотів наслідувати нас, не можна. Раціональні, чи не раціональні були мотиви професора Челенджера, то інша річ. Але треба було скоритися, бо якби ми не прийняли його умов, він здатний був відмовитись од експедиції.

2-го серпня ми ввірвали останні нитки, що в'язали нас із зовнішнім світом і розпростилися з Есмеральдою. Минуло ще чотири дні. Ми придбали дві великі індіанські піроги, зроблені з такого легкого матеріялу (бамбукова снасть, вкрита шкірами), що ми вільно могли перенести їх через першу-ліпшу перепону. Ми навантажили на них увесь свій багаж і найняли ще двох індіан допомагати нам у плавбі. Мені здається, що ці хлопці — Атака й Іпету на ймення — товаришували Челенджерові в його першій екскурсії. Вони страшенно бояться повторювати її, але ватажок у них користується необмеженою владою, і якщо гроші йому платять хороші, то на бажання кожного окремого тубільця він не звертає жодної уваги.

Отже завтра ми занурюємось у невідоме. Листа цього я перешлю човном. Може, це буде останнє наше слово до тих, хто цікавиться нашою долею. Як умовлено, пишу його на вашу адресу, любий містер Мек-Ардле, і даю вам на волю правити його, змінити і взагалі робити з ним все, що буде вам до вподоби. Грунтуючись на упевненій поведінці професора Челенджера і не зважаючи на завждишній скептицизм професора Самерлі, я не маю ніякого сумніву, що наш проводар доведе свої твердження, і що ми — напередодні якихось найнезвичайніших подій.

РОЗДІЛ VIII

Вістівники нового світу

Наші друзі вдома мусять радіти разом із нами. Ми наближаємось до цілі й бачимо вже, що твердження професора Челенджера можна перевірити. Що правда, ми не видрались ще на плято, але воно тепер перед

нами, і навіть професор Самерлі вгамувався трохи. Це зовсім не значить, що він бодай на одну мить вірить Челенджерові. Ні, він тільки не так часто робить свої ущипливі зауваження і здебільшого мовчки про щось метикує. Мушу, проте, повернутись назад і вести оповідання з того місця, де припинив його. Один з наших індіан поранив себе, і ми посилаємо його додому. Він забере з собою й цей лист, але я далеко не певний, що ви одержите його.

Коли я писав востаннє, ми збиралися виїздити з індіанського селища, куди нас приставила „Есмеральда“. Починаю свій звіт з прикрої звістки. Того ж таки вечора скоїлася перша сутичка між членами нашої експедиції (я оминаю повсякчасну пікіровку між професорами), що могла скінчитись трагічно. Я згадував уже за метиса Гомеса. Він — чудовий робітник і догідливий слуга, але хибує на одну, дуже поширену серед таких людей хибу — цікавість. Того вечора він прокрався під халупу, де ми сиділи, обговорюючи наші подальші плани, і став підслухувати нашу розмову. Велетенський негр Замбо — відданий нам як пес і, як усякий негр, кривий ворог метисів — піймав його на гарячому вчинку, витяг із засідки й приволік до нас. Гомес вихопив ножа і, якби не геркулесова міць Замба, що одною рукою обезброїв його, заколов би негра. Справа скінчалася доганою; супротивники примушені були стиснути один одному руки, і, сподіваюся, тепер усе буде гаразд. Щодо сварок між ученими мужами, то вони — безперервні й серйозні. Челенджер, треба признати йому справедливність, надзвичайно заводистий, а в Самерлі гострий як бритва язик, і він завжди додає гарту. Вчора, наприклад, Челенджер заявив, що ніколи не гуляє по набережній Темзі, щоб не подумали, ніби він ходить дивитись на місце свого останнього

упокою. Він, між іншим, певний, що його поховають у Вестмінстерському абатстві. Самерлі на це їдко всміхнувся і зауважив, що Мільбенкську божевільницю вже знесено. Але зарозумілість Челенджерова—кольосальна, і його такими зауваженнями не дошкулиш. Він тільки посміхнувся собі в бороду і поблажливим тоном промовив: „Справді? справді?“, немов говорив з дитиною. Вони і дійсно—діти. Один—причепливий і сваркий, а другий—запальчастий і владний, але обидва—винятково розумні люди й першорядні вчені. Мозок, вдача, серце!—тільки, попоживши, починаєш розуміти, скільки відмінків у кожному з них.

Наступного дня ми вирушили в путь. Виявилось, що всі наші речі вільно вміщаються в дві піроги. На дві ж таки піроги розподілили ми й персонал нашої експедиції, подбавши з обачности про те, щоб у кожній з них було не більше як по одному професору. Я сидів у одному човні з Челенджером. Професор був у прегарному гуморі. Він у мовчазному надпориві роздивлявся навкруги, і обличчя його випромінювало благодушність. Та мені доводилося бачити його і в інших настроях, і я ані трохи не здивувався б, якби з ясного неба вдарив грім. В його товаристві не можна почувати себе спокійним, але зате ніколи не буває скучно, бо ввесь час напружено чекаєш, що з того зніметься буря.

Протягом двох днів ми пливли досить широкою рікою. Мала вона ярдів із сто завширшки, і вода в ній була темна, але така прозора, що ми майже завжди бачили дно. Половина допливів Амазонки такого характеру, а в другій половині—вода білувата й каламутна. Залежить це від природи ґрунту, серед якого тече річка. Темній колір указує на рослинні та тваринні залишки по берегах; білуватий свідчить за береги ґлеюваті. Двічі натрапляли ми на пороги, і кожний раз

накидали з півмилі круга, тягнучи на собі піроги. Обабіч ріс первісний ліс; продиратись крізь нього навіть з човнами на плечах не становило великих труднощів. Ніколи не забуду я врочистої таємничості, що панувала там. Височина дерев і їхня товщина переходили все, що міг уявити собі мій вихований у місті мозок. Ми ледве бачили, як на величезній відстані над нашими головами перевивались у готичні склепіння їхні віти, утворюючи мов зеленим матом устелену покрівлю. Тільки поодинокі, злотисті промені сонця пробивались крізь неї й тоненькою стрілкою перерізували величний морок лісу. Коли ми безгучно ступали по грубому, м'якому килиму з опалого листя, нас понімав мовчазний настрій, і навіть гримкий голос професора Челенджера переходив у шепіт. Звичайно, я не знав імен усіх цих велетенів, але наші вчені мужі визначили серед них і цитринові дерева, і величезний бавовник, і червоне дерево, і численні інші. Цей континент являє собою головного постачальника рослинних дарунків, що їх робить людству природа, надзвичайно скупа тут на представників тваринного царства. Живі орхідеї і пречудово забарвлені обрісники жевріли на темних стовбурах дерев, а коли зайшлий промінь світла падав на золотаву аляманду, червоногарячий кущ зірок таксонії, або на розкішну блакить іпомеї, видовисько було просто казкове. В цих лісових просторах життя, що ненавидить темряву, скільки єсть сили поривається до світла. Найменша рослина тягнеться вгору, обвиваючись круг свого міцнішого, більшого на зріст родича. Стелюхи там величезні й чарівні на вигляд, але й ті рослини, що не в'ються ніде інде, в пралісах навчилися цього. Звичайна кропива, ясмин, навіть джацитарна пальма оповивають стовбури цитринових дерев і силкуються видобутися з похмурого сутінку.

Тварин у цьому величезному храмі не було й сліду, але безперестанний рух над нашими головами промовляв за ціле царство гадюк, мавп, птахів і лінивців, що жили в сонячному світлі і цікаво дивились на крихотні темні фігурки, що, спотикаючись, чвалали десь незмірно глибоко під ними.

Ранком і ввечері над нашими головами верещали мавпи й пронизливо сокотали папуги, а жаркими годинами дня вуха виповнювало дзижчання комах, нагадуючи шум далекого морського прибою. І жодного руху в урочистих алеях між велетенських стовбурів, що зникали в темряві високості. Тільки один раз, кривоногий звір, чи то мурахоїд, чи то ведмідь, накульгуючи, прослизнув між деревами. То був єдиний знак життя на землі, що його я бачив у Великому Амазонському лісі.

А втім, у цих таємничих пущах, недалеко від нас, були ознаки присутності людей. На третій день нашої подорожі ми через цілий ранок чули якийсь приглушений ритмічний стукіт, що то стихав, то знову ставав виразніший. Ми їхали човнами на відстані небагатьох ярдів один од одного, і, почувши той стукіт, наші індіяти наче закам'яніли і, з виразом жаху в кожній рисі свого обличчя, почали дослухатися.

— Що воно таке? — спитав я.

— Барабани, — байдужно відповів лорд Джон. — Військові барабани. Мені доводилося чути їх і давніш.

— Так, сер, військові барабани, — ствердив метис Гомес. — Це дикуни, але дикуни — грабіжники, а не мирні індіяти. Вони стежать за кожним нашим кроком і уб'ють при першій же нагоді.

— Як можуть вони стежити за нами? — здивувався я, вдивляючись у нерухому, темну далечінь.

Метис знизав своїми широкими плечима.

— Індіани вміють. У них на те єсть їхній власний спосіб. Вони чатують на нас і барабанним боєм розмовляють один із одним. Вони вб'ють нас при першій же нагоді.

О полудні того ж таки дня — записна книжка підказує мені, що то було у вівторок 18-го серпня — ми чули вже шість або сім барабанів, що тарабанили звідусіль. Подеколи стукіт був дрібний, подеколи — повільніший. Іншим разом то були запитання й відповідь: десь на сході сікли високим стакато, а по павзі з півночі котилися низькі, не часті звуки. Це безперервне тарахкотіння невимовно збуджувало нерви. В ньому, здавалося, чути було загрозливе попередження нашого метиса: „Ми вб'ємо вас при першій же нагоді“. „Ми вб'ємо вас при першій же нагоді“. У мовчазному лісі жодного поруху; тиша та спокій по цей бік темної, рослинної завіси. А там, поза нею, наші переслідувачі безупинно нагадують про себе. „Ми вб'ємо вас при першій же нагоді“ — каже барабанщик на сході. „Ми вб'ємо вас при першій же нагоді“ — стверджує його товариш на півночі.

Цілий день били круг нас барабани, і загрози їхні відбивалися на обличчях наших кольорових супутників. Навіть небоязький, одчайдушний метис — і той нібито звомпив. Але того ж таки дня я пересвідчився, що і Самерлі, і Челенджер посідають найвищий тип одваги — сміливість людини науки. Це сміливість, яка підтримувала Дарвіна підчас його перебування серед аргентинських гавчосів, або Волеса, коли той жив серед людожерців на Малайських островах. З волі природи розум людський не може водночас думати про дві різні речі, і коли його захоплюють наукові проблеми, в ньому не лишається місця для особистих почувань. Цілий день, серед безугавного тарахкотіння барабанів,

обидва наші професори спостерігали кожну пташку на дереві, найменший кущик на березі. Сперечалися вони, звичайно, як і завжди, і кожен рик Челенджера зараз же викликав бурчання Самерлі. Але дискусії свої вони провадили цілком спокійно і на барабанний бій звертали уваги не більше, як коли сиділи б у курильній кімнаті свого клубу. Тільки один раз зволили професори обговорити й це явище.

— Людожерці з плем'я Міранга або Амаюаки, — сказав Челенджер, тикаючи пальцем у напрямі, де лунав барабанний бій.

— Безсумнівно, сер, — одповів Самерлі. — І я думаю, що, як і всі такі племена, вони належать до монгольської раси і розмовляють якоюсь полісинтетичною мовою.

— Авжеж що полісинтетичною, — поблажливо погодився Челенджер, — бо, скільки мені відомо, інших мов ви не знайдете на цьому континенті, а в мене їх занотовано коло ста. Щодо монгольської теорії, то до неї я ставлюся з великою недовірою.

— А я гадаю, що навіть обмежене знання порівняльної анатомії стверджує цю теорію, — уразливим тоном промовив Самерлі.

Челенджер войовничо випнув підборіддя так, що від його голови лишалися тільки борода та криси бриля.

— Безперечно, сер, для такого висновку потрібні саме обмежені знання. А коли знаєш більше, то думаєш зовсім інакше. — І вони замінялись ворожими поглядами, тоді як круг нас барабани вибивали своєї: „ми вб'ємо вас при першій же нагоді“.

Увечері ми об'якорилися серед річки й приготувалися відбити можливий напад. На щастя ніч минула спокійно, і світанком наш загін рушив у дальшу путь. Коло третьої вдень ми підїхали до порогів, що тяглися більше як милю. Це тут, за своєї першої подо-

рожі, перекинувся професор Челенджер. Мушу признатись, видовисько порогів мене врадувало, бо то було перше безпосереднє, — нехай дуже незначне — потвердження його слів. Індіяни пронесли спершу човни, а потім — багаж крізь вельми буйний береговий чагарник, а ми — четверо білих, з рушницями на плечах ішли між ними й лісом, де чатували на нас небезпека. Над вечір, обійшовши пороги та проїхавши ще миль із десяти водою, ми спинилися, знову об'якорившись серед річки. Тут я вирахував, що експедиція наша відійшла вже від Амазонки не менше як на сто миль.

Рано-вранці наступного дня ми знову пустились у далеку дорогу. Професор Челенджер чогось хвилювався і пильно вдивлявся в обидва береги. Раптом він задоволено скрикнув і показав на дерево, що самотньо стояло на одному з закрутів річки.

— Що це таке, по-вашому? — спитав він.

— Звичайна асайська пальма, — відповів Самерлі.

— Маєте рацію. Але це єсть і певна відзнака для мене. Через півмилі, на тому боці — таємний прохід. Ліс там іде ніби суцільною стіною. Але звідси й починаються дива. Там, де ви бачили яснозелений оситняг замість темнозелених хащ, там — між двох бавовників — лежить відомий лише одному мені вхід до країни невідомого. Їдьмо далі, і ви все зрозумієте.

Місцевість, справді, була незвичайна. Доставшись до яснозеленого оситнягу і пропхавши крізь нього наші човни жердинами, ми опинилися в тихій, мілкій річці з прозорою водою і піскуватим дном. Вона мала не більше як двадцять ярдів завширшки, і береги її вкривала розкішна рослинність. Тому, хто не помітив би, що оситняг заступив чагарник, і на думку не спало б існування цього потоку та казкової країни, що лежала за ним.

Навіть, як на казкову країну, то була неуявно чарівна місцевість. Буйна рослинність створила природне склепіння, і жовтаві промені сонця своїм світлом обливали крізь нього зелену прозору річку. Гарна само собою, вона під цим живущим світлом ставала ще гарніша. Чиста як кришталь, рівна як свічадо, зелена як береги айсберга, вона слалася перед нами під своєю листястою банею, і кожен удар весла вкривав її лиснючу поверхню тисячами веснянок. То був вхід, гідний країни див, що лежала за ним. Індіян уже не було чути, але тварин стало багато більше, і небоязка поведінка їх свідчила за те, що вони не знайомі з мисливцями. Маленькі, втішні мавповчки з чорною оксамитоватою шкірою, з сніговобілими зубами й блискучими, насмішкуватими очима базікали щось, як ми проходили повз них. Гримко сплеснувши водою, випадковий кайман пірнув з мілини у воду. Темний, незграбний тапір виткнувся з-за кущів і повільно почвалав у гущавину лісу. Жовта, зігнута в дугу постать великої пуми майнула між дерев. Нахиливши набік голову, вона, через брунатне плече, довго дивилася на нас своїми смутними очима. Птахів була сила, а надто перелітних. Чорногузи, журавлі та ібіси невеличкими, що грали білими, густочервоними та блакитними барвами, групами стояли на одній нозі край річки, а біля їхніх ніг, в кришталевій воді, бавилися риби всіх форм і кольорів.

Три дні пливли ми по цьому зеленому тонелеві. Здаля важко було сказати, де кінчається зелень води й починається зелене склепіння листя. Глибоку тишу цього водяного шляху не порушувала жодна ознака присутності людини.

— Індіян більше немає. Вони занадто налякані. Курупурі, — сказав Гомес.

— Курупурі — то тутешній полісун, — пояснив лорд Джон. — Цим ім'ям вони взивають усяку нечисту силу. Бідолашні думають, що тут живуть різні примари і уникають наближатись до цього лісу.

На третій день стало ясно, що їхати човном довго не доведеться, бо річка швидко міліла. На протязі кількох годин човен двічі чіплявся за дно. Нарешті ми витягли піроги на берег і перебули ніч на обмілині. Ранком лорд Джон і я пройшли рівнобіжно з річкою милі зо дві і, повернувшись, ствердили думку професора Челенджера, що човном далі їхати не можна. Потім ми заховали піроги в чагарнику й зробили на одному з дерев зарубку, щоб легше знайти їх з поворотом. Вантаж — зброю, патрони, їстивне, намет, одіж і решту — ми розподілили між собою і, поклавши на спину пакунки, розпочали найтрудніший етап нашої експедиції.

Цей новий етап позначився й новою серйозною сутічкою між професорами. Прилучившись до нас, Челенджер з першого ж моменту перейняв на себе роль начальника експедиції і, на явне незадоволення Самерлі, давав усім нам накази. Виконуючи свої обов'язки, він і того ранку запропонував товаришеві професорові — нести анероїда, і тут зчинилася буря.

— Дозвольте спитати, сер, — сказав Самерлі з уданим спокоєм, — хто уповноважив вас давати нам накази?

Челенджер блисконув очима й наїжився.

— Я роблю це, професоре Самерлі, як начальник експедиції.

— Мушу сказати, сер, що я не визнаю вас за начальника.

— Справді? — уклонився, всміхаючись, Челенджер. — Може, ви тоді зласкавитесь визначити точно моє місце тут?

— Охоче, сер. Ви людина, що твердження її викликали сумнів. А ми — комісія, якій доручено перевірити їх. Ви подорожуєте з вашими судьями, сер.

— А, так! — мовив Челенджер і сів на облявок одної з пірог. — Тоді ви йдіть собі своєю дорогою, а я піду, куди мені заманеться. Якщо я не керівник, з якої то речі буду я керувати вами?

На щастя серед нас єсть дві здорові на голову особи — лорд Джон Рокстон і я, і єсть кому втихомирювати нороби вчених мужей. Інакше довелось б нам повертати з порожніми руками до Лондону. Яких тільки доказів, прохань і пояснень не вжито, аби заспокоїти їх. Нарешті Самерлі з своєю ущипливою усмішкою й люлькою в зубах рушив наперед, а ззаду нього, рикаючи та гарчачи, пішов і Челенджер. Незабаром якимось щасливим випадком виявилось, що обидва наші професори дуже зневажливо ставляться до доктора Ілінгворта з Едінбургу. Відтоді це було наше єдине спасіння. Скоро тільки становище ставало загрозливе, ми згадували прізвище шотландського зоолога, і професори зараз же складали тимчасову мирову угоду й починали гудити та лаяти спільного ворога.

Ми йшли низкою вздовж берега і невдовзі побачили, що річка звужується до широчини струмка, а далі остаточно губиться в зеленому болоті, вкритому мохом, де ноги наші грузнули по самі коліна. Хмари москитів та інших вадливих комах виповнювали повітря, і ми страшенно зраділи, коли знову вийшли на твердий ґрунт, і лише з-поза дерев чули як, наче орган, гула та комашня над мочаром.

На другий день потому, як ми залишили човни, характер місцевости почав мінятись. Дорога ввесь час ішла вгору, ліс рідшав і втрачав свою тропічну красу. Величезні дерева алювіяльної амазонської рівнини

попускали місця феніксовим та кокосовим пальмам, що окремими купками росли серед хащ. На більш багнистих низинах розкидала своє чепурне віяло пальма-Мавриція. Ішли ми майже виключно за компасом. Раз чи два між професором Челенджером і двома індіанами виникали непорозуміння щодо напрямку, якого треба триматися, і шановний учений обурився, що „ми даємо перевагу манливим інстинктам дикунів перед зразком найвищої європейської культури“. На третій день з'ясувалося, що „дикуни“ мали рацію, і Челенджер упізнав багато ознак своєї першої експедиції і між іншим — чотири задимлені камені на місці, де він стояв табором.

Дорога неухильно йшла вгору, і нам два дні довелося перекидатись через гірський кряж. Мінявся знову й характер рослинності. З тропічних форм траплялося тільки слонове дерево, оповите розкішними орхідеями. Серед них я бачив *Nuttonia Vexilaria* і знамениті квіти катлеї та одонтоглоса червоногарячого та вишневого кольору. Подеколи між горбків, дзюркотячи, збігав у долину ручаєць з галькуватим дном і порослими папороттю берегами, і щовечора ми отаборювались біля якогонебудь оточеного скелями озера, повного риб з синіми спинками, що нагадували англійську форелю й правили нам за вечерю.

На дев'ятий день, пройшовши від човнів коло ста двадцяти миль, ми почали видобуватись із лісу. Дерева поволі меншали, ставали кущами, і, нарешті, їх заступив бамбук такий буйний, що продиратись крізь нього можна було лише за допомогою ножів наших індіан. Це взяло в нас цілий день — од ранку до восьмої вечора з двома одногодинними перервами. Важко уявити собі щось нудніше як та місцевість, бо в найкращому разі я міг бачити на десять-дванадцять ярдів завдаль-

шки, а здебільшого поле мого зору обмежували спина лорда Джона спереду та стіна бамбуку на відстані одного ярда — з обох боків. Тільки над вечір пощастило нам виборсатись з бамбукового чагарнику, і, вкрай зне-силені нескінченним днем, ми зараз же обляглися.

Прокинувшись ранком, ми помітили, що характер місцевости знову змінився. Позад нас стояла стіна бамбуку. Перед нами слалася вкрита папороттю рівнина, що на обрії закінчувалась довгою горбовиною, опукла вершина якої скидалася на спину кита. Зійшовши о полудні на неї, ми побачили по той бік її другу положисту, нахилу до нас рівнину. Це тут, коли ми вилазили на один з горбків, сталася пригода, яку — вважати чи не вважати її за важливу — треба відзначити.

Професор Челенджер, що разом із двома тубільними індіанцями вів перед, раптом спинився і збуджено показав рукою в правий бік. Глянули туди й ми і на відстані щось із милю побачили якусь величезну сіру масу, ніби птицю. Вона знялася з місця і, плавко махаючи крилами, повільно линула низько над землею, доки не зникла в стіні бамбуку.

— Бачили? — в нестямі гукав Челенджер. — Ви бачили, Самерлі?

Його колега здивовано дивився туди, де зникла дивовижна істота.

— Як думаєте, що то було? — спитав він.

— Скільки я бачив — птеродактиль.

Самерлі вибухнув зневажливим сміхом.

— Птеронісенітниця, — сказав він. — Це — чорногуз, або ж я ніколи не бачив їх.

Челенджер розлютився так, що не спромігся вимовити й слова. Він тільки струсонув пакунок на своїй спині й рушив далі. Лорд Джон, ледве зводячи дух, підійшов до мене. Вираз глибокого хвилювання, хоч

як він стримував себе, ліг йому на обличчя. В руках він мав цейсовського бінокля.

— Я добре роздивився його, — сказав лорд. — Не наважуся сказати, що воно таке, але свідчуся своєю репутацією, що таких птахів я ще ніколи не бачив.

Ось як стоїть тепер справа. Чи й дійсно ми дійшли до границь невідомого, і та тварина була перший вістивник втраченого світу, за який говорить наш начальник? Розповідаю все так, як воно було, а ви вже робіть які хочте висновки. Це, власне, єдиний більш-менш видатний випадок.

Отже, мій читачу (якщо мене хто читатиме), ми проїхали з тобою по величезній річці, прослизнули у відтулину в оситнягу, пропливли під зеленим склепінням тунеля, пройшли довгу путь між пальмових дерев, продерлися крізь бамбукові хащі й видобулись з папороті. Перекинувшись через другу горбовину, ми вздріли перед собою неправильної форми, порослу пальмами рівнину. На обрії вона кінчається пасмом червонуватих скель, що їх я бачив на малюнку. Ось вона переді мною, і немає жодного сумніву, що це—те саме пасмо. Від нашого табору до найближчого краю його—щонайменше сім миль. Далі пасмо загибається і скільки кинути оком іде кривою лінією.

Челенджер козириться немов упремійований, а Самерлі мовчить, але, як і перше, до всього ставиться скептично. Завтра мусимо розв'язати принаймні частину наших сумнівів. А тимчасом, користаючись тим, що Хосе проштрикнув собі бамбуком руку й хоче повернутись додому, посилаю через нього листа. Може, якимось щасливим випадком він і потрапить вам до рук. При першій же нагоді напишу ще. Надсилаю схематичну мапу нашої подорожі. Сподіваюся, за допомогою її вам легше буде стежити за моїм оповіданням.

РОЗДІЛ ІХ

Хто міг передбачати це?

З нами скоїлося жахливе нещастя. Хто міг передбачати це? Не знати, чим воно й скінчиться. Може, нам судилося перебути все життя в цій дивній неприступній місцині. Я ще й досі не цілком отямився і не досить ясно уявляю собі ні наше сучасне становище, ні перспективи в майбутньому. Моїм переполоханим чуттям перше здається надзвичайно загрозливим, а другі — темними як ніч.

В гірше становище ніколи не потрапляла жодна людина. Разом із цим було б недоцільно відкрити точні географічні дані місця нашого ув'язнення, аби друзі прислали нам поміч. Якби навіть вони спромоглися відрядити якусь рятувальну експедицію, долю нашу, однаково, буде вирішено задовго перед тим, як вона прибуде до Південної Америки.

Допомогти нам, власне, не легше, як тим, що опинилися на місяці. Коли вже ми й видобудемось колись звідси, то тільки завдяки нам самим. Компаньйони в мене незвичайні. Це люди видатного розуму й виняткової енергії. На цьому тільки й базуються мої надії. Лише дивлячись на спокійні, безтурботні обличчя своїх супутників, бачу я маленьку іскорку світла в суцільному мороці, що оповиває нашу долю. Зовні і я такий саме безтурботний, але всередині мене понімає жах.

Дозвольте розповісти якнай докладніш про всі події, що призвели до катастрофи.

Кінчаючи свого останнього листа, я казав, що на відстані сімох миль од нас лежить довжелезний кряж червонуватих скель — очевидно, плято, за яке говорив професор Челенджер. Коли ми наблизились до них,

мені здалося, що подекуди вони вищі, як він гадав — досягають щонайменше тисячі футів заввишки і мають оригінальну строкатість, властиву базальтовим формаціям. Щось подібне можна бачити й коло Единбургу в Шотляндії. Вершину кряжу вкривала рослинність: по берегах — буйні хащі, а за ними маячило багато високих дерев. Скільки давалося бачити, ніяких ознак тваринного життя не було.

На ніч ми отаборилися коло підніжжя одної з скель. Трудно уявити собі більш дику й пустельну місцевість. Скелі були не стрімкі, а вигинисті. Отже можливість здертись на них вилучалося. Безпосередньо біля нас стояла вузька, тонка скеля, за яку я, здається, згадував уже в своєму оповіданні. Нагадує вона величезну червону дзвіницю. Вершина її на одному рівні з плятом, але їх поділяє широка провалина. На самому вершку тої скелі самотньо росло високе дерево. І скеля і плято — порівняльно низькі: думаю десь коло п'ятисот футів, не більше.

— Отут, — вказав Челенджер на дерево, — сидів птеродактиль. Я стеребкався приблизно до половини скелі і тільки тоді вистрілив. Гадаю, що добрий альпініст, як я наприклад, міг би здертися й на вершину її. Але, звичайно, це не наблизило б його до плята.

Коли Челенджер говорив про птеродактиля, я глянув на професора Самерлі й уперше побачив у його очах якийсь огник довіри й каяття. Усмішка не скривила його губ, як то бувало завжди, а навпаки — на обличчі майнув вираз збудження та цікавості. Челенджер і собі бачив це й зазнав насолоду перемоги.

— Безперечно, — зауважив він із своїм важким сарказмом, — професор Самерлі думає, що, вимовляючи „птеродактиль“, я хочу сказати „лелека“. Тільки це така лелека, в якій немає пер, надзвичайно груба шкі-

ра, крила з перетинками, на щелепах зуби. — Він засміявся і вклонився Самерлі, а той повернувся до нього спиною.

Ранком, поснідавши кавою з маніокою — доводилося ошаджувати наші запаси, — ми зібралися на військову раду, щоб обговорити найкращу методу залісти на плято.

Челенджер головував з такою врочистістю, ніби був міністер юстиції. Уявіть собі, як він у своєму хлоп'ячому брилі, зсунутому на потилицю, сидить на прискалку, поглядає на нас з-під своїх набряклих повік і, вимахуючи своєю чорною бородою, поважно визначає наше сучасне становище та накреслює подальші наші дії.

Нижче ви побачили б усіх трьох нас. Мене — зазмаглого на сонці, помолоділого та посвіжілого на вільному повітрі, Самерлі — ззаду його завждишньої люльки, величного і все ще скептичного; лорда Джона, гострого як лезо бритви, що, спираючись на рушницю, трохи нахилив наперед свою ставну постать і втупив у промовця свої бачучі очі. Позад нас сидять двоє метисів і невеличка купка індіан, а перед нами височить червонуватий кряж, що відділяє нас од нашої цілі.

— Нема чого й казати, — промовляв наш ватаг, — що, буди тут давніш, я робив усе можливе, аби видряпатись на скелі. Думаю, де не пощастило мені, знає невдачі й кожен інший, бо по горах лазити я вмю. Тоді, що правда, у мене не було ніяких спеціальних гірських приладь, але тепер я подбав за те, щоб узяти їх з собою. Певний, що за допомогою їх я спроможуся стеребкатись на вершину цієї самотньої скелі. Щодо кряжу, то дертись на нього не варто й спитуватись — він надто вигинистий. Минулого разу мені довелося поспішати, бо надходила дощова пора, і запасів у мене було обмаль. Через це я встиг дослідити кряж на

протязі лише шістьох миль у східньому напрямкові і ніде не знайшов дороги. Що ж будемо ми робити?

— На мою думку, єсть лише один розумний вихід,— сказав професор Самерлі. — Якщо ви йшли на схід, ми дослідимо західню частину кряжу. Мабуть, піднятись на плято можна десь там.

— Правильно, — погодився лорд Джон. — Плято невелике, і, обійшовши круг нього, ми або знайдемо дорогу, або повернемося на місце, звідки вийшли.

— Я пояснював уже нашому юному другові, — сказав Челенджер (він завжди говорить про мене так, ніби я учень першої групи), — я пояснював уже нашому юному другові, що легко-приступного шляху до плята тут не може бути. Будь він, плято не було б ізольоване, і на ньому не могли б існувати умови, що так розбігаються із звичайними законами життя. Проте, я припускаю, що тут єсть місця, де може видряпатись на вершину досвідчений альпініст і ніяк не спроможеться злізти вниз важка, незграбна тварина. Напевне, вони єсть тут, такі місця.

— Звідки це ви знаєте, сер? — задерикуватим тоном спитав Самерлі.

— А звідти, що мій попередник — американець Мепл Вайт — відбув цю подорож. Як би інакше міг він бачити дивовижні тварини, що їх він зарисував у своїй записній книзі?

— Ваші міркування нібито випереджають факти, — не здавався впертий Самерлі. — Я бачу ваше плято і не заперечую його існування, але в мене немає ніяких доказів, що там єсть життя.

— Заперечуєте ви, сер, чи не заперечуєте, це ж абсолютно маловажно. Добре, що хоч плято врізалось вам у пам'ять. — Тут він глянув на плято і раптом, скочивши з прискалка, схопив Самерлі за підборіддя й

задер йому голову вгору. — Ну, сер! — заричав він у захваті. — Невже ж я мушу допомагати вам зрозуміти, що на пляті єсть тварини?

Я казав уже, що на березі кряжу була торочка рослинности. Із неї виткнувся якийсь чорний, блискучий предмет. Він повільно наблизився до провалля, і ми виразно побачили гадюку з її пласкою, що нагадує заступ, головою. З хвилину вона звивалася над нами, і ранкове сонце блищало на її лиснючих, витких кільцях. Потім гадюка повагом поплазувала назад і зникла.

Самерлі був такий уражений, що спершу не помітив, як Челенджер задрав йому голову вгору. Тепер же він струсанув з себе його руку й прибрав свого звичайного недоторкливого вигляду.

— Буду дуже радий, професоре Челенджере, — сказав він, — коли в дальшому ви навчитесь звертати на щось мою увагу, не беручи мене за підборіддя. Навіть з'явлення надзвичайного скелястого пітона не виправдує вашої поведінки.

— Отже єсть життя на пляті! — тріумфуючи відповів Челенджер. — А тепер, після цієї демонстрації, що мусить переконати й найдурніших, я думаю, ми маємо йти на захід, аж доки не знайдемо шляху до плята.

Ґрунт вздовж кряжу був нерівний. Посувалися ми поволі й з великими труднощами. Зненацька в очі нам упало щось, що відразу звеселило нас. То були сліди таборища: бляшанки з-під чіказьких м'ясних консервів, пляшка з написом „Бренді“, поламаний пробцер і сила інших подорожніх покидьок. Пожмакана, розірвана газета показала „Чіказьким Демократом“. Дати на ній не збереглося.

— Не моя, — сказав Челенджер. — Це, напевне Мепл-Вайта.

Лорд Джон цікаво роздивлявся папороть, що своїм гіллям окривала таборище.

— Дивіться!—сказав він.—Це, я думаю, якийсь знак.

До дерева цвяхом було прибито дошку, що вказувала на захід.

— Безперечно — знак, — ствердив Челенджер. — Що ж інше? Наш дослідник думав, що заблудив і хотів залишити вказівки тим, хто піднявся б шукати його. Мабуть, ми знайдемо якісь знаки і в дальшому.

Ми, і дійсно, знайшли їх, але знаки ті були жахливого й цілком несподіваного характеру.

Під самим кряжем росли хащі високого бамбуку на зразок тих, що їх ми зустріли передніш. Стеблини багатьох рослин мали коло двадцяти футів заввишки і закінчувались цупкими, гострими як списи, вершечками. Коли ми проходили вздовж бамбуку, щось біле блимнуло мені перед очима. Просунувши голову між стеблини, я побачив череп. Ввесь кістяк лежав неподалеку на кілька футів ближче до краю хащів.

Ударами мачете наші індіани розчистили галяву круг нього, і ми в усіх подробицях могли вивчити цю давню трагедію. Від убрання лишилися самі лахміття. Зате на кощавих ногах збереглися чоботи, і ясно було, що померлий був європеець. Між кісток лежав золотий годинник од Гедсона в Нью-Йорці, ланцюжок з вічним пером і срібний цигарник з ініціалами Д. К. од А. Е. С. на віці. Стан металу свідчив за те, що катастрофа сталася нещодавно.

— Хто б це міг бути?—міркував лорд Джон.—Бідолашний, всі кістки в його попереламані.

— І між них виріс бамбук,—зауважив Самерлі.—Бамбук росте дуже швидко, але не міг же труп лежати тут так довго, що бамбук витягся аж на двадцять футів.

— Щодо особи померлого, то вона не викликає в мене жодного сумніву, — сказав професор Челенджер. — Їдучи річкою, щоб прилучитись до вас у Маноасі, я розпитував скрізь про Мепля Вайта. В Парі не знали нічого. На щастя, я мав певний ключ, бо в його записній книзі був рисунок, де він сидить за сніданком з якимось священиком з Розаріо. Священика я розшукав, і, хоч він ніяк не хотів зрозуміти користи, що можуть дати науці його свідчення, довідався депрощо від нього. Мепл Вайт був у Розаріо чотири роки назад або два роки перед тим, як я бачив його труп. На той час він був не сам, а з приятелем-американцем, Джемсом Кольвером на ймення. Кольвер сидів у човні і з священиком не снідав. На підставі всього цього я й гадаю, що ми дивимось тепер на останки Джемса Кольвера.

— Не може бути сумніву, — додав лорд Джон, — і щодо причини його смерти. Він упав, або його скинули, зо скелі і розбився. Як могло б статись інакше, коли всі кістки йому потрощені, і між них повиганялись двадцятифутові стеблини бамбуку?

Ми тихо стояли перед цією тлінню і не могли не погодитись із словами лорда Рокстона. Кам'яна брила зірвалася зо скелі й упала на галявину. Упала вона, чи її було скинуто? Може, то був просто випадок. Або... прикрі й жахливі можливості поставали круг нас у цій невідомій країні.

Ми мовчки пішли далі вздовж пасма скель, безперервного як арктичні льодові поля, що їх мені доводилось бачити на малюнках. Ми зробили не менше як п'ять миль і не зустріли жодної розколини, жодного проходу. Аж ось у очі нам упало щось, що сповнило серця наші новою надією. Під прискалком, захищена від дощу, була намальована крейдою стріла, повернена вістрям до заходу.

— Знову Мепл Вайт, — сказав професор Челенджер. — Він нібито передчував, що хтось ступатиме в слід йому.

— Значить, у нього була крейда.

— Серед інших речей я знайшов у його торбі й кольорові крейдини. Пригадую, що біла з одного кінця була затуплена.

— Це, безперечно, добра ознака, — промовив Самерлі. — Нам лишається звіритись на нього та простувати на захід.

Ще через п'ять миль — нова біла стріла на скелі. В цьому місці стіна кряжу вперше трохи розійшлася. В середині розколин — знову стріла, що вістря її дивилося просто вгору.

Місцина мала похмурий вигляд. Стіни кряжу були такі високі, а клапоть неба такий вузький, та ще стиснений між двома торочками зелені, що на дні розколин стояв присмерк. Ми давно вже не їли, страшенно втомилися від нерівної каменистої дороги, але нерви наші були занадто збуджені й не дозволяли спинятися. Звелівши індіанам стати табором, ми четверо з двома метисами заглибились у вузьку розколину.

Біля входу мала вона футів сорок завширшки, а далі звужувалась, закінчуючись гострим кутом з прямовисними й наче вигладженими боками. Піднятись по них було не можна, і, звичайно, наш дослідник хотів указати кудись інде. Ми йшли назад — вся розколина мала не більше як чверть милі завдовжки, — коли батуче око лордове вгледіло те, чого ми шукали. Високо над нашими головами, в темному сутінку вирізнялася ще темніша кругла пляма. Безперечно, то міг бути тільки вхід до печери.

Коло підніжжя стіни лежали купки впалих каменів, і добутись до відтулини не становило великих трудно-

щів. Всі наші сумніви, коли ми дістались туди, зникли. То був не лише вхід до печери, а ще на стіні його намальовано стрілу. Ось де Мепл Вайт і його безталанний товариш вибрались на плято.

Ми були занадто схвильовані, щоб повертатись до табору, і вирішили зараз же дослідити печеру. В дорожній торбині лорда Джона був електричний смолоскип. Він мав освітлювати нам шлях. З цим смолоскипом у руці, кидаючи перед себе маленьке кружало жовтавого світла, лорд рушив уперед, а ми низкою сунули за ним слідом.

Печеру, очевидно, викрутила вода, бо стіни її були надзвичайно рівні, а долівку укривав грубий шар гальок. Вишина її давала змогу випростатись чоловікові. Ярдів п'ятдесят вона йшла майже поземо, а потім почала підніматись угору під кутом у сорок п'ять градусів. Далі схил став ще стрімкіший, і нам довелося плазувати, обдираючи собі об жорству коліна та долоні. Раптом лорд Рокстон спинився й голосно скрикнув:
— Завала!

Підповзши до нього, ми в жовтому світлі смолоскипа побачили стіну з уламків базальту, що сягала до стелі.

— Стеля завалилася.

Даремно силкувались ми відтягти на бік деякі уламки. В наслідок нашої роботи більші брили залишились майже без підпори й загрожували впасти та розчавити нас. Ясно, що зсунути цю перепону з місця нам не пощастить. Прохід, яким ішов Мепл Вайт, був затулений.

Знеможені, не мавши сили розмовляти, виповзли ми з темного тунелю й направились до табору. Мушу відзначити ще один інцидент, що трапився з нами, коли ми виходили з розколин. Він зв'язаний з дальшими подіями.

Ми були на дні безодні, футів на сорок під відтулиною, коли зверху зірвалася величезна брила і з страшенною силою впала коло нас. Ще трохи — і нам був би кінець. Ми не бачили, звідки скотилась та брила, а метиси, що на той час стояли у самій відтулині, запевняли, що вона пролетіла повз них і, значить, падала з верхів'я плята. Глянувши вгору, ми, в зелених хащах, що вкривали верхів'я скелі, не вздріли жодного руху. А проте, безсумнівно, камінь той кинула людська істота, і до того ж — істота, ворожа нам.

Ми поквапились вийти з розколини, стурбовані цими подіями, що могли прикро відбитися на наших плянах. Становище було скрутне і перше, але тепер, коли до опору природи приєдналася ще й лиха воля людська, воно ставало безнадійне. І все ж таки, дивлячись на гарну смужку зелені в кількох сотнях футів над нами, ніхто з нас і в голові собі не покладав, що ми можемо повернутись до Лондону, не дослідивши до кінця всіх тутешніх таємниць.

Обговоривши всі шанси, ми поклали йти далі круг плята, сподіваючись знайти десь можливість видратись на його вершину. Скеляста стіна тимчасом стала помітно нижча й почала повертати з заходу на північ. Виходячи з цієї дуги, можна було гадати, що й увесь обвід плята не дуже великий, і що в найгіршому разі ми за кілька день повернемося до нашого табору.

Цього дня ми зробили коло двадцяти двох миль без ніякого успіху. Наш барометр, треба зазначити, показує, що від того часу, як залишено човни, ми піднялись над рівнем моря, принаймні, на три тисячі футів. Звідси така зміна і температури, і характеру рослинності. Ми позбулися вже деяких видів комах, що являють собою справжнє лихо тропічних подорожів. Трапляються ще тут кілька відмін пальм і багато па-

поротникових дерев, але амазонські папорті лишилися позаду. Любо було бачити серед негостинних прискалків конволярію, кавалерник і бегонію, що нагадували мені батьківщину. Єсть там відміна червоної бегонії, така точнісінько як та, що стоїть у горщику на вікні одної віли в Стрехемі... але я починаю вже заходити в приватні спогади.

Тої ночі — я маю на оці першу добу нашої подорожі круг плята — нас чекала ще одна велика проба, яка остаточно усунула будь-які сумніви щодо близьких до нас див.

Прочитавши дальші рядки, ви, містер Мек-Ардле, визнаєте, мабуть уперше, що газета не дурно відрядила мене, і що у вас єсть матеріял для надзвичайно інтересної статті, якщо професор Челенджер зласкавиться дати на неї дозвіл. Я не наважився б друкувати її, доки ми не повернемось до Англії з речовими доказами в руках. Інакше мене прославлять за газетного Мюнговзена. Безсумнівно, така й ваша думка, і ви не захочете важити репутацію „Газети“, доки в нас не буде змоги стрінуги з відповідною зброєю в руках неминучий хор скептиків і критиків. Нехай же мій лист, що міг би дати такий чудовий матеріял для передовиці, чекає слухного часу у вашій шухляді. Все це сталося в одну мить і залишило слід в самій нашій свідомості.

А сталося ось що. Лорд Джон застрелив ажуті — маленьку, схожу на свиню тварину. Половину її ми віддали індіанам, а другу половину залишили собі й почали підсмажувати на багатті. По заході сонця повітря тут одразу холоднішає, і ми всі присунулись ближче до вогню. Ніч була безмісячна, але на небі зоріли зірки, і на невеличкій відстані все було видно. Зненацька, в нічній темряві щось загуло, немов набли-

жався аероплян. На мить всіх нас отінили шкирянні крила, і перед моїми очима майнула довга, витка як гадюка, шия, злющі, невситимі, червоні очі і величезний роззявлений дзьоб, засіяний, на моє здивування, блискучими, маленькими зубами. За секунду мара зникла, а разом із ним зник і наш обід. В повітря знялася велетенська чорна маса, футів на двадцять у прогоні. На хвилинку чудовисько своїми крилами заступило зорі, а потім щезло над темним берегом гірського кряжу. Ми остовпіли, мовчки сиділи круг багаття, наче Віргілієві герої, коли над ними пролітали гарпії. Перший зламав мовчанку Самерлі.

— Професоре Челенджер, — урочисто промовив він, і голос йому тремтів із хвилювання. — Мушу перепросити вас. Я був абсолютно неправий, сер, і прошу забути мої помилки.

Це було чудово сказано, і професори вперше стиснули один одному руки. Ось який виграш дало нам з'явлення нашого першого птеродактиля. Помирення двох таких людей варте було вкраденого обіду.

Якщо на пляті й існують передісторичні тварини, то їх у кожному разі небагато, бо протягом трьох наступних днів ми не зустріли жодної. Увесь цей час ми йшли неродючою місцевиною на північ і схід од плята. Камениста пустеля чергувалася тут з огидними болотами, повними дичини. Це — буквально непрохідна країна, і якби не вузька стежка попід самими скелями, нам довелося б вертати. Не один раз западалися ми до попереку в багnistий ґрунт півтропічного болота. Назверх усього ці болота, становлять собою розплідник яракаки — найотрутішої та найсміливішої гадюки в цілій Південній Америці. Раз-по-раз, звиваючись і підстрибуючи по тванювату гнилищу, кидалися на нас ці жахливі створіння і, тільки мавши

напоготові свої рушниці, могли ми боронитися від них. Одне лійкуватої форми втиснення в багнищі, яснозелене через силу обрісників на ньому, лишилося в моїй пам'яті як якесь нічне марення. Там, здається, було саме кубло їх, і на кожному горбку аж кишіло цієї гаді, що сичала на нас, бо яракака завжди нападається перша. Зібралось їх стільки, що стріляти було б нецільно. Ми визнали за краще піти навітки і бігли не своїми ногами доки стало духу. Ніколи не забуду, як озиралися ми назад на бігці і довго ще бачили серед оситнягу виткі шії наших переслідувачів. На мапі, що її ми креслимо, багнище це названо Болото Яракака.

Згодом гірський кряж утратив свій червонуватий колір і став брунатний. Рослинність на краї його була вже не така буйна, а самі скелі, лишаючись як і перше — неприступні, знизились до височини в триста-чотириста футів. Їхню абсолютну простовисність добре видно на знятій мною фотографії.

— Але мусить же стікати кудись дощова вода, — сказав я, коли ми обговорювали наше становище. — Якісь рівчаки для неї десь повинні існувати.

— У нашого юного друга бувають інколи моменти просвітлення, — зауважив професор Челенджер, плескаючи мене по плечу своєю лапою.

— Адже там падає дощ, — додав я.

— Ач, яке розумне! — схвалив Челенджер. — Єдина хиба в його розумуваннях полягає в тім, що ми з безперечною очевидністю встановили відсутність будь-яких рівчаків по боках кряжу.

— Куди ж, у такому разі, дівається вода? — настоював я.

— Я думаю, що коли вода не біжить зовні, значить, вона збирається десь усередині.

— Значить, там єсть озеро?

— Так мені здається.

— Більше ніж імовірно, що озеро лежить у колишньому кратері, — мовив професор Самерлі. — Формація тут — суто вулканічного характеру. Ну, та як би там не було, а я певний, що поверхня плята похила до середини, і в центрі його ми знайдемо чимале стоцище, звідки вода, якимось підземним каналом, проточується в болото Яракака.

— А, може, рівновага зберігається через випарювання, — висловив гадку Челенджер, і професори вдалися в учену балаканину, що її я розумів не більше як хінську грамоту.

На шостий день, обійшовши круг плята, ми повернулися до нашого табору під самотньою скелею. Настрій у всіх був пригнічений, бо, перевівши найпильніше дослідження, ми не знайшли жодного місця, звідки звичайна людина могла б здертись на гору. Дорога через печеру, якою користувався Мепл Вайт, була тепер абсолютно неприступна.

Що ж його робити? Запасів їстівного, поновлюваних полюванням, покищо вистачало, але настане час, коли вони зійдуть. За два місяці розпочнеться дощова пора, і наш табір зірве водою. Склея була тверда як граніт, і рубати в ній сходи на таку височінь — взяло би більше часу ніж мали ми в своєму розпорядженні. Нічого дивного, що ми того вечора тільки похмуро презирнулися і не замінялися й словом, як розстиляли наші постелі. Пригадую, що останнє вражіння перед тим, як заснути, залишилось у мене від Челенджера. Скарлючившись, обхопивши голову руками й нагадуючи величезну жабу, сидів він коло багаття і так занурився в міркування, що не відповів навіть, як я віддав йому надобраніч.

Але коли ми віталися ранком, то був зовсім інший Челенджер — од усієї його постаті віяло радістю і са-

мозадоволенням. Сідаючи снідати, він дивився на нас з удаваною скромністю, і очі його, здавалося, хотіли сказати: „Я знаю, що заслуговую на найбільшу вдячність з вашого боку. Тільки, прошу, не примушуйте мене червоніти і не висловлюйте її.“ Його борода маяла від вітру, груди випиналися, руку він засунув у кешеню куртки. Він, певно, уявляв себе на одному з вільних п'єдесталів на Трафальгарськiм сквері й прибрав найвеличнішу позу.

— Еврека! — скрикнув він, вилискуючи білими зубами крізь свою чорну бороду. — Можете поздоровити мене, джентльмени; і поздоровіть також один одного. Задачу розв'язано.

— Ви знайшли шлях на гору?

— Насмілююся думати це.

— А де ж саме?

Замість відповідати Челенджер ткнув пальцем на самотню, з гострою як спис вершиною, скелю.

Обличчя наші — моє принаймні — витяглися. Що на скелю можна стеребкатись, ми йому вірили. Але між нею й плятом лежала безодня.

— Ми ніколи не перейдемо через провалля, — зідхнув я.

— В усякому разі ми добудемось вершка скелі, — сказав Челенджер. — А там я розкажу вам про один засіб, що його винайшов мій допитливий розум.

Поснідавши, ми розгорнули пак, де наш ватаг ховав своє приладдя лазити по горах. Звідти він видобув кружало цупкої, легкої линви в сто п'ятдесят футів завдовжки, з залізними гачками, клямрами та іншим припасом. Лорд Джон уславився як альпініст, професор Самерлі відбув не одну гірську експедицію, і серед товариства я був єдиний новак у цих справах. Проте, моя міць і відвага мусили заступити брак досвіду.

Завдання я не назвав би занадто важким, хоч подеколи волосся на моїй голові ставало дибом. Перша половина путі була й зовсім легка, але відтам скеля ставала дедалі стрімкіша, і останні п'ятдесят футів ми дерлися, буквально в'їдаючись пальцями в найменший прискалок і в найнепомітнішу щілину. Ні я, ні Самерлі ніколи не долізли б до вершини, якби Челенджер, видряпавшись туди перший, не кинув нам линви, обв'язавши її круг дерева, що росло на вершку скелі. За допомогою її ми швидко перекинулись через зубчасту стінку й опинилися на невеличкій, вкритій травою площадці.

Перше, що кинулося мені в очі, коли я трохи здихався й озирнувся навкруги, був незвичайний вигляд місцевости, якою ми нещодавно пройшли. Під нами, здавалося, простилаючись на неосяжній обширі й зливаючись з блакитним туманом на крайнебі, лежала вся Бразильська рівнина. Найближче до нас був довгий схил, засіяний великими каменями та папоротниковими деревами. Далі, за горбовиною, я бачив жовто-зелені маси бамбукових хашів, що через них ми продерлися, а ще далі рослинність ставала буйнішою й переходила у величезний ліс, що простягався скільки кинути оком.

Я, наче сп'янілий, милувався чарівним крайовидом, коли на моє плече лягла важка професорова правиця.

— Сюди, мій юний друже. — сказав він. — *Vestigia nulla retrosum*. Ніколи не оглядайтесь назад, а завжди вперед, на нашу славну ціль.

Я повернувся. Переді мною лежало плято, і вершина його, поросла зеленою торочкою хашів та поодинокими деревами, була на одному рівні^и нами. Провалля, що відділяло скелю від плята, мало приблизно футів сорок завширшки, але для нас було б однаково, якби воно мало й сорок миль. Я обхопив

одною рукою стовбур дерева й нахилився над безоднею. Десь далеко внизу стояли й дивились на нас маленькі фігурки наших слуг.

— Це, безсумнівно, дуже цікаво, — почув я позад себе різкий голос професора Самерлі.

Я обернувся й побачив, що він з великим інтересом розглядає дерево, за яке я тримався. Його рівна кора і невеличкі, жилкуваті листки нагадали мені щось знайоме.

— Та це ж бук! — скрикнув я.

— Правильно, — ствердив Самерлі. — Наш земляк у цій далекій країні.

— Не тільки земляк, дорогий мій сер, — сказав Челенджер, — ба навіть — дозвольте порадувати вас — наш спільник. Цей бук урятує нас.

— А! — здогадався лорд Джон, — міст.

— Достеменна правда, друзі мої, — міст. Не дурно ж минулої ночі я витратив цілу годину й клопотав собі голову нашим безпорадним становищем. Пригадую, я мав якось нагоду зауважити нашому юному другові, що старий Челенджер відчуває себе найкраще, коли його припруть до стінки. А минулої ночі всіх нас загнало в тісний кут. Розум у сполученні з енергією завжди дає гарні наслідки. Треба було перекинути міст через провалля. Маєте міст.

Ідея, справді, була блискуча. Дерево мало добрі шістьдесят футів заввишки, і якби воно впало так, як нам хотілося, перейти через провалля буде не важко. Підіймаючись на скелю, Челенджер узяв з собою сокиру. Тепер він зняв її з плеча й передав мені.

— У нашого юного друга єсть і м'язи, і витривалість, — промовив він. — Думаю, в цій справі він буде корисний як ніхто інший. Прошу лише обмежити ваші поривання й робити тільки те, що я вам казатиму.

За його вказівками я зробив на дереві зарубок, щоб воно падало в бажаному нам напрямкові. Верхів'я його з природи хилилося в бік плята, і це полекшувало нашу задачу. Після того ми з лордом Джоном по чержно ставали до роботи, і менше ніж за годину, глухо кречтячи, бук завалився й заховав своє гілля в хащах противного берега безодні. Одрубаний кінець стовбура покотився до краю площадки, і одну жахливу мить ми думали, що все пропало. Проте, похитавшись трохи, він ліг на кілька дюймів од краю площадки й спинився. У нас був міст до невідомого.

Ми всі мовчки вклонилися професорові Челенджерові, що й собі скинув капелюха й віддав низький поклін кожному з нас.

— Я хочу перший ступити на незнану землю, — сказав він. — Цікавий сюжет для якоїсь історичної картини в майбутньому.

І він наблизився до мосту, аж тут лорд Джон схопив його за комір.

— Любий товаришу, — рішуче заявив лорд, — цього я не можу дозволити.

— Не можете дозволити, сер? — голова відхилилася назад, а борода випнулася наперед.

— Коли справа торкається науки, я завжди корюся вам, бо ви — людина вчена. А ви, потрапивши до мого департаменту, мусите слухатись мене.

— Вашого департаменту, сер?

— В кожного з нас свій фах. Я тут — салдат. Ми піднімаємось завойовувати невідому країну, де на кожному кроці можна спіткати ворога. Кидатись туди наосліп тільки тому, що вам бракує розважливости й терпіння, по-моєму, не слід.

Зауваження було занадто серйозне, і зневажати його не випадало. Челенджер похитав головою й знизав плечима.

— Гарзд, сер. Що ж ви пропонуєте?

— Мені здається, що там, у хащах, сидять людожери й чекають нас собі на сніданок, — сказав лорд Джон, вдивляючись у плято. — Перед тим, як збираєшся лізти в казан з окропом, краще вжити всіх застережних заходів. Будемо сподіватися, що там ніякої небезпеки немає, а робити будемо так, ніби вона існує. Меловн і я спустимось зараз униз, заберемо з собою чотири рушниці та візьмемо Гомеса й того іншого. Тоді один з нас переходитиме міст, а решта охоронятиме його своїми рушницями, доки він не пересвідчиться, що й для решти немає там ніякої небезпеки.

Челенджер сидів на пні і аж ричав з нетерплячки, але ми з професором Самерлі погодилися, що в таких випадках керівництво мусить перенімати на себе лорд Джон. Тепер уздовж найбільш важкої частини путі висіла линва, і спускатись було значно легше. За годину ми повернулися з гвинтівками й ловецькими рушницями. Метиси, з наказу лорда Джона, принесли ящик з провізією на випадок, якби наша експедиція затяглася. В кожного з нас у ладівниці було повно патронів.

— Тепер, Челенджере, якщо ви неодмінно хочете бути перший, прошу, — сказав лорд Джон, коли всі готування закінчено.

— Дуже дякую вам за ласкавий дозвіл, — одповів сердитий професор, що не визнавав ніякого авторитету. — Коли вже ви так люб'язно дозволите, я, звичайно, скористаюся з нагоди бути першим, хто ступить у цю країну.

Челенджер з сокирою за плечима сів верхи на стовбур і, пересуваючись по ньому, небавки опинився на противному боці. Звівшись на рівні ноги, він почав вимахувати зброєю.

— Нарешті! — гукав Челенджер. — Нарешті!

Я з тривогою дивився на професора і щохвилини чекав, що вража стріла влучить йому в спину. Але все було спокійно, і тільки якийсь дивний, многобарвий птах знявся з-під його ніг і зник між деревами.

Другий був Самерлі. Незвичайна енергія в такому утлому тілі! Він настояв, щоб на нього навісили дві рушниці, і коли переліз на той бік, обидва професори мали зброю. Після Самерлі поліз я, уникаючи дивитись у жахливу безодню, що розкривала пащу під моїми ногами. Самерлі простяг мені рулю, і за секунду я мав змогу схопити його за руку. Щодо лорда Джона, то він пройшов по дереву, дійсно пройшов — ногами, ні за що не тримаючись. У нього, певне, залізні нерви.

Нарешті ми стояли в цій казковій країні, в утраченому світі, в царстві Мепла Вайта. Для нас то був момент найвищого тріумфу. Хто міг би подумати, що він буде прелюдією до найжахливішого нещастя? Дозвольте коротенько розповісти, як усе сталося.

Ми відійшли від краю плята і пройшли ярдів з п'ятдесят чагарниками, коли ззаду нас розлігся оглушливий хруск. Всі ми як один кинулись назад. Міст зник.

Геть унизу, коло підніжжя скелі, я побачив купу гілля та уламків потрощеного стовбура. То був наш бук. Може, край площадки не витримав і завалився? Спершу ця думка спала нам всім у голову. Але зараз же зза прискалка на скелі виткнулося смагляве обличчя; обличчя метиса Гомеса. Так, то був Гомес, та тільки не той Гомес, що завжди догідливо всміхався. Ми бачили перед собою пекучий погляд і обличчя, скривлене ненавистю та божевільною радістю задоволеного чуття помсти.

— Лорд Рокстоне! — гукнув він. — Лорд Джоне Рокстоне!

— Ну? — обізвався наш компаньйон. — Я тут.

З того боку провалля до нас долинув проразливий сміх.

— А, ти там, англійський собако. Там ти й залишишся. Я чекав; чекав довго, і нарешті час настав. Не легко було тобі дертись угору; спускатись, побачиш, буде ще важче. А, кляті ви дурні, піймалися; ускочили таки всі до одного.

З подиву ми не могли говорити. Ми лише стояли й очманіло дивилися на Гомеса. Великий переламаний сук на траві коло нього показував, звідки здобув він підойму, щоб підважити наш міст. Обличчя зникло, але за хвилинку з'явилося знову, ще несамовитіше.

— Ми мало не вбили вас каменем тоді в печері, — крикнув він, — але так буде краще. Повільніш і болісніш. Ваші кістки збілюють тут, і ніхто не знатиме, де вони лежать, і не поховає їх. Коли ти будеш здихати, згадац за Лопеса, що його ти вбив п'ять років тому на Путомайо-річці. Я його брат і, нехай буде що-буде, але я помру тепер спокійно, бо відімстив за нього. — Він грізно посварився на нас рукою й щезнув.

Якби метис задовольнився помстою й зник зараз же, все вийшло б для нього на добре. Але отой нерозумний, непереможний нахил до драматизму, властивий романській расі, занастив його. Рокстон, людина, що в трьох республіках здобув собі славу бича господнього, не дозволяв безкарно глузувати з себе. Метис спускався по дальшому боці скелі, але раніш, як він устиг добутися землі, лорд Джон підбіг з рушницею до урвища й уздрів свою жертву. Єдиний постріл і ми, нічого не бачивши, вчули зойк і шум од падіння тіла. Рокстон прилучився до нас байдужний як і завжди.

— Я вклепався як хлопчисько, — з гіркістю промовив він. — Через мою дурість ми всі вскочили в лихо. Я мусив був пам'ятати, що ці люди мстяться за родичів, і бути обачніший.

— А де ж другий? Адже, щоб підважити таке дерево, вони повинні були робити вдвох.

— Я хотів убити й його, а потім передумав. Я гадав, він тут не причому. А, може, краще було б зробити кінець і тому метисові, бо, як ви кажете, він, напевно, допомагав Гомесові.

Тепер, коли відомий був фінал драми, кожен згадав різні незрозумілі тоді нам вчинки метиса — його бажання знати всі наші плани; підслухування під наметом, де його зловив на цьому Замбо; хижі погляди, що їх подеколи кидав він на нас. Несподівана сцена, на рівнині під нами, взяла на себе всю нашу увагу й перепинила розмови про Гомеса.

Якийсь чоловік у білому вбранні мчав, так ніби за ним гналася сама смерть. Слідком, на відстані не багатьох ярдів од нього, стрибала величезна чорна постать відданого нам Замба. Невдовзі він наздогнав утікача й схопив його за шию. Обидва вони покотились на землю. За хвилинку Замбо звівся на ноги, глянув на розпластаного чоловіка і, переможно вимахуючи руками, побіг до нас. Нерухома біла фігура залишилась лежати серед обширої рівнини.

Обох зрадників було знищено, але лихо, що вони вчинили, пережило їх. Ні в який спосіб не могли ми повернутись на скелю. Ми були мешканці цілого світу. Тепер стали мешканці самого плята. То були різні, відокремлені одна від одної речі. Перед нами слалася рівнина — шлях до наших човнів. Там, за фіялковим, тьмяним обрієм текла річка, що вела до цивілізації. Та між ними й нами бракувало одної ланки. Жоден мозок людський не міг би добрати способу збудувати міст через безодню, що лежала між нами й нашим минулим. Одна мить — і всі умови нашого існування змінилися.

Тільки тоді, такого критичного моменту, довідався я, з якого матеріялу зроблені мої товариші. Вони, що правда, були серйозні й задумливі, але й на момент не втратили бадьорости. Тимчасом нам лишалося сісти серед чагарнику та очікувати приходу Замба. Нарешті його чорний вид виткнувся з-за прискалків, а незабаром і вся його геркулесова фігура з'явилася на вершці скелі.

— Що я роблю зараз? — скрикнув він. — Ви кажете, а я роблю.

Це питання легше було поставити ніж на нього відповісти. Ясне тільки одне: він — єдиний зв'язок між нами й околицьним світом, і ми ні в яким разі не можемо відпустити його.

— Ні, ні! — гукав він. — Я не залишаю вас. Хоч що трапляється, ви завжди знайдете мене тут. Але не сила мені затримати індіян. Вони вже кажуть, що тут живе забагато Курупурі, і що вони ідуть додому. Затримайте їх сами; я не можу.

І дійсно, наші індіяни віддавна вже й різними способами давали нам на розум, що вони втомилися й хочуть повернутись. Ми стали на боці Замба й погодилися з тим, що затримати індіян не пощастить.

— Затримайте їх тільки до завтра, Замбо, — гукнув я. — Я хочу передати через них листа.

— Дуже добре, сер, Обіцяю, що до завтра вони будуть чекати. Але що я роблю вам тепер?

Роботи для нього була сила, і славний хлопець сумнівно виконав її. Перш за все він, за нашими вказівками, обв'язав ливу від пня й кинув нам один кінець її. Вона не дуже груба, але надзвичайно цупка і, хоч не могла правити за міст, зате мусила у великій статі пригоді в разі нам довелось б дратись по скелях. До другого кінця її Замбо прив'язав принесений

їм пакунок з їстівним, і ми в такий спосіб поповнили свої запаси. Тепер, навіть якби ми й не поновляли його, харчу нам вистачить принаймні на тиждень. Потім Замбо спустився на землю, приніс ще два пакунки з патронами та різними речами й приставив їх нам за допомогою тої ж таки линви. Було вже поночі, коли він зліз зі скелі, запевнивши нас, що затримає індіян до завтрашнього ранку.

*Першу ніч нашого життя на пляті я перебув, писавши вам цього листа при світлі свічки, що ледве блимає в лихтарі.

Ми розташувалися на самому краї плята, повечерявши й наситивши спрагу двома пляшками аполінариса, що були в ящику з провізією. Нам конче потрібно розшукати води, але сьогоднішніх пригод задосить навіть для лорда Джона, і нікому з нас не охота робити перший крок у невідоме. Ми уникаємо розводити вогонь і подавати хоч би один зайвий звук.

Завтра (або вірніш — сьогодні, бо, коли я пишу ці рядки, вже займається на світ) ми розпочинаємо досліджувати цю дивну країну. Коли спроможуся написати знову — якщо я взагалі буду ще колись писати — не знаю. Бачу, індіяни ще на місці, і певний, що наш незрадний Замбо прилізе по листа на скелю. Хочу вірити, ви його одержите.

Що більше я думаю, то безнадійнішим здається мені наше становище. Не уявляю собі, як можемо ми повернутися. Якби ще коло краю плята росло високе дерево, можна було б обернути його на міст, але поблизу дерев немає. Тягти ж величезний стовбур не стане навіть об'єднаних наших сил. Линва занадто коротка, щоб спуститись по ній. Ні, наше становище — безнадійне, абсолютно безнадійне.

РОЗДІЛ Х

З нами трапилися найнезвичайніші речі

З нами трапилися й тепер ще трапляються найнезвичайніші події. Увесь мій запас паперу складається з п'яťох записних книжок і кількох бльок-нотів. Олівець у мене тільки один. Але доки руки мої можуть ворухитися, я записуватиму всі наші пригоди та вражіння. Ми ж бо єдині представники породи людської, яким судилося бачити такі речі, і я вважаю за потрібне занотувати їх, поки вони свіжі в моїй пам'яті, і неминуча доля дозволяє це. Пощастить мені передати листа Замбові; спроможуся, в якийсь дивний спосіб, привезти їх з собою я сам; потраплять вони до рук сміливого дослідника, що йтиме нашим слідом, мавши, мабуть, змогу користуватись літаком? — я не знаю. В кожному разі передчуття каже мені, що мої записки збезсмертять наші найправдивіші авантури.

Ранком другого дня, по тому, як підлий Гомес ув'язнив нас на пляті, розпочався новий етап наших пригод. Перший інцидент з цілої серії їх справив на мене не дуже приємне вражіння. Прокинувшись по недовгому сні, я випадком глянув на свої штани. Одна калоша їх, задравшись трохи вгору, оголила на кілька пальців шкіру над краєм шкарпетки, і на шкірі лежало щось, ніби велика виноградина пурпурового кольору. Здивований, я нахилився наперед, щоб зняти її, і жахнувся, коли вона луснула між моїми пальцями, і з неї в усі сторони пирснула кров. Я аж верескнув з огиди й розбудив своїм криком обох професорів, що спали поруч.

— Надзвичайно цікаво, — сказав Самерлі, розглядаючи мою ногу. — Величезний кліщ, скільки мені відомо, ще не залясифікований.

— Перший плід наших дослідів, — навчально промовив Челенджер своїм низьким голосом. — Мусимо визначити його тільки як *Ixodes Maloni*. На мою думку, мій юний друже, залишити своє ім'я в невмирущих аналах зоології варто такої невеличкої неприємності, як укусу кліща. На нещастя, ви своїми пучками розчавили цей чудовий екземпляр саме тоді, як він смоктав вашу кров.

— У, мерзенна гадина! — скрикнув я.

Професор Челенджер, протестуючи, підвів угору свої товсті брови і, щоб заспокоїти мене, поклав мені на плече руку.

— Мусите виховувати в себе науковий погляд на природу й незалежний розум ученого, — сказав він. — Для людини з філософічною вдачею — як у мене, наприклад — кліщ з його лянцетуватим хоботком і розтягливим шлунком — такий же досконалий витвір природи як павич або північне сяйво. Мені просто боляче слухати, що ви так зневажливо говорите за бідну комаху. Проте, я не маю сумніву, що, будучи уважні, ми знайдемо ще кілька штук їх.

— Який же там може бути сумнів, — похмуро погодився Самерлі, — коли один кліщ оце тільки-но просмикнувся за комір вашої сорочки?

Челенджер заревів як бик, схопився з місця й почав несамовито драти на собі комірчик і сорочку, аби якнайшвидше скинути їх. Самерлі і я реготалися так, що ледве могли допомагати йому. Нарешті нам пощастило заголити його могутній тулуб (п'ятдесят чотири пальці на обмах). Все тіло Челенджерове було вкрито чорним волоссям, і з хашів його ми витягли зайшого кліща раніш, як він устиг укусити професора. Але круг нас аж кишіло цих жахливих створінь, і ми мусили забиратися звідти.

Але насамперед треба було порозумітись із нашим вірним негром, що стояв уже на скелі з бляшанками какао та бісквітів. З провізії, що була в таборі, ми звеліли йому залишити собі запаса на два місяці, а решту віддати індіанам як винагороду за їхню роботу в нас і за доставку листа до Амазонки. За кілька годин ми бачили, як вони низкою йшли по рівнині, кожен з пакунком на голові. Замбо перейшов до нашого намету й залишився там як наш єдиний зв'язок із околицьнім світом.

Тепер треба було рішати, що робити далі. Свою постійнку серед отруєних кліщами кущів ми перенесли на невеличку галявину, облямовану високими деревами. Посередині її лежало кілька пласких каменів, неподалеку була криниця чудової води. Там ми й розташувалися, там і обговорювали плани перших наших дій у незнаному краї. Серед листя над нами виспівували птахи — один з них якось дуже дивно стогнав, — але інших, крім їхніх співів, ознак життя ніде не помічалось.

Перш за все ми з'ясували наші запаси, щоб знати, чи надовго їх стане. Те, що ми принесли з собою, разом із тим, що передав Замбо, забезпечувало нас у цілком достатній мірі. Найголовніше — як вважати на небезпеку, що чигала на нас, — ми мали чотири гвинтівки з тисячею триста патронів до них, мисливську рушницю й коло ста п'ятдесяти патронів великого калібру. Їстівного вистачило б на кілька тижнів; був чималий запас тютюну та деяке наукове приладдя, як от прозора труба й добрий польовий бінокль. Всі ці речі ми поскладали на галяві, а потім сокирами та ножами позрубували багато колючих кущів і зробили з них огорожу ярдів у п'ятнадцять в прогоні. Це мала бути наша тимчасова штаб-квартира, наш притулок про випадок якоїсь несподіваної небезпеки й сховище наших запасів. Назвали ми її Форт Челенджера.

Закінчили ми свою роботу по-півдні. На спеку скаржитися не доводилось; та й узагалі плято, і щодо температури, і щодо характеру рослинності, мало властивості поміркованого підсоння. Серед дерев круг нас росли буки, дуби і, навіть, береза. Височенне джингове дерево, що набагато перевищувало зростом всі інші, розстило над новозбудованим фортом крилаті гілки з тоненькими, як волосся, листиками. Сівши в холодку під ними, ми заходились обговорювати наші дальші кроки. Лорд Джон, що за рішучих хвилин завжди перенімав на себе командування, почав викладати нам свою точку зору.

— Доки жодна людина й ніякий звір не бачать або не чують нас, ми — в безпеці, — сказав він. — Труднощі постануть відтоді, як вони довідаються про нашу присутність. До останнього часу в мене немає даних вважати, що вони викрили нас. Наша тактика мусить, попервах, полягати в тім, щоб сидіти тихо й потроху знайомитись з місцевістю. Перед тим, як замінюватись візитами з нашими сусідами, мусимо добре вивчити їх.

— Але нам треба посуватись наперед, — зауважив я.

— Посунемось, не турбуйтеся за це, мій голубе. Тільки посуватися треба розважливо. Ніколи не відходьмо від нашого табору так далеко, щоб у разі потреби не можна було б зараз же повернутись назад. І ще одне — не стріляймо; хіба що нам загрожуватиме смертельна небезпека.

— А, проте, вчора ви таки вистрілили, — нагадав Самерлі.

— Вистрілив, бо не міг стримати себе. Та вчора був дужий вітер і дув він од плята на рівнину. Навряд чи звук пострілу чути було далеко від провалля. А, до речі, як назвемо ми це плято? Адже це ми мусимо дати йому якесь ім'я.

Пропозицій. більш-менш удалих було багато, але останнє слово сказав Челенджер.

— Воно може мати тільки єдине ім'я, — промовив він. — Ім'я людини, що відкрила його. Це — Край Мепла Вайта.

Так він і став Край Мепла Вайта, і цим ім'ям позначено його на мапі, що мені доручено її креслити. Гадаю, під такою назвою фігуруватиме він і в майбутніх атласах.

Тепер перед нами стояло невідкладне завдання тихомирно добутися в глиб цієї країни. Ми переконалися на власні очі, що тут живуть якісь невідомі істоти, а до того ж у нас був альбом Мепла Вайта, і рисунки в ньому провіщали з'явлення ще жахливіших і небезпечніших потвор. Що там мешкають люди і люди вельми злосливі, доводив кістяк, пронизаний бамбуковими стеблами. Він міг опинитися в такому становищі тільки тому, що хтось з силою скинув його згори. Отже, живучи на пляті під загрозою постійної небезпеки і не мавши змоги втекти, ми musiли вживати всіх застережних заходів, які підказав би Рокстонові його досвід. Разом із тим не могли ж ми спинитися тут, на грані цього таємничого світу, куди нас непереможно поривала цікавість і бажання виконати перейняте на себе доручення.

Ми затулили вхід до нашої фортеці купою колючих кущів і лишили під захистом її своє таборище з усіма запасами в ньому. Потім, ідучи берегом ручайця, що витікав з криниці і правив би нам за провідну нитку в разі повернення, ми безгучно й бережно рушили в невідоме.

З перших же кроків стало ясно, що тут на нас чекають дива. Ми йшли корчастим лісом, де росли незнані мені дерева, що їх Самерлі — найкращий ботанік

у нашій експедиції — визначив як „copifera“ й „судасаеа“ — породи рослин, властиві найдавнішим геологічним шарам. Зробивши кілька сот ярдів, ми побачили, що ручаєць ширшає й утворює досить велике багнище. Перед нами височили здоровезні оситняги всуміш із папортниковими деревами. Буйний вітер гойдав їхні верховіття. Раптом лорд Джон, що вів перед, спинився й підніс руку вгору.

— Дивіться! — скрикнув він. — Це ж, напевне, слід прабатька всіх птахів.

На м'якій твані одтиснувся величезний трипальчий слід. Тварина, очевидно, перетяла багнище й подалась до лісу. Всі ми спинилися й цікаво розглядали величезний одтиск. Якщо це був птах — а яка ж інша тварина могла залишити такий слід? — то сама нога мусила бути не менша як струсь заввишки. Лорд Джон пильно озирнувся навкруги й зарядив свою рушницю на слонів двома кулями.

— Закладаюся, сказав він, — що слід зовсім свіжий. Тварина пройшла не більше як десять хвилин тому. Ви ж подивіться, як просотується вода ще й тепер у найглибшу ямку. Чорт побирай! А щось — відтиск ноги дитинчати.

І справді, сліди меншого розміру, але такої самої форми, йшли поруч із більшими.

— Ну, а що ви про це думаете? — тріумфуючи, згукнув професор Самерлі, показуючи на щось між трипальчими відтисками, що нагадувало відбиток п'яти пальців величезної людської руки.

— Вельден! — у захваті скрикнув Челенджер. — Я бачив їх у Вельденських глинищах. Ця тварина ходить випроставшись, на задніх трипальчих лапах і випадково торкнулася землі п'ятипальчими передніми. Це — не птах, любий мій Рокстоне, ні в яким разі — не птах,

— Звір?

— Ні, і не звір. Плазун-динозавр. Тільки він і міг залишити такі сліди. Дев'яносто років тому вони вразили шановного Сасксонського вченого, але хто міг думати колись, що людям випаде бачити й таке?

Його слова перейшли в шепіт, а ми всі так і прикипіли на місці. Ідучи по слідах, ми вибралися вже з болота й опинилися в затишній місцині, порослій деревами й кущами. Перед нами лежала полявина, а на полявині тій було п'ять тварин щонайдивовижнішого вигляду. Притулившись між кущами, ми мали змогу спокійно роздивлятися на них.

Я сказав, що там їх було п'ятеро — двоє дорослих і троє дитинчат. Розміри вони мали величезні. Навіть діти були не менші як слони завбільшки. Дорослі ж перевищували всі тварини, що я будь-коли бачив. Шкіра в них була лупакового кольору, в лусках, як у ящірки, й вилискувала проти сонця. Всі п'ятеро сиділи, похитуючись на своїх велетенських трипальчих задніх лапах, а передніми — п'ятипальчими нахиляли додолу вершки дерев і общипували їх. Думаю, що найвірніше уявлення за них ви матиме, мисленно змалювавши собі кенгуру в двадцять футів завдовжки, з чорною, подібною до крокодилячої, шкірою.

Не знаю, як довго стояли ми і, як зачаровані, нерухомо дивились на це казкове видовисько. Вітер дув на нас і, перебуваючи в своєму тайнику, ми могли не боятися, що нас буде викрито. Від часу до часу молодь починала надзвичайно незграбно плигати круг батьків, а ті й собі підстрибували й важко падали на землю. Сила батьків була, здавалося, безмежна: коли одному з них не пощастило чомусь дістати до листя на вершку величезного дерева, він лапами обвив його стовбур і вирвав геть, наче то була лозинка. Така поведінка

свідчила не лише за необмежену міць, а й за дуже обмежений розум: важуче дерево всією масою впало на тварину і вдарило так, що та несамовито заскиглила від болю. Ця пригода, очевидно, довела їй, що лишатися тут небезпечно, і, полохливо озираючись назад вона подалася з лісу в супроводі свого компаньйона й грандіозних дітей. Ми довго ще бачили, як блищала між дерев їхня лупакувата шкіра, і хиталися понад хвощами їхні голови.

Я глянув на товаришів. Лорд Джон стояв, тримаючи пальця на одведеному курку своєї рушниці, і з завзяттям мисливця дивився їм услід. Чого не віддав би він, аби одна з цих голів висіла межі двох схрещених весел на коминку в його кабінеті? Та розум стримував лорда, бо досліджувати таємниці невідомої країни могли ми тільки за умови, що мешканці її не знатимуть про нашу присутність. Обидва професори були в мовчазному екстазі. В своєму захопленні вони, непомітно для самих себе, побралися за руки й стояли, наче діти перед якимось дивом. Шоки Челенджерові роздimalися в янгольську усмішку, а сардонічне обличчя Самерлі пом'якшив на хвилину вираз зачудовання й пошани.

— *Nunc dimittis!* — нарешті скрикнув він. — Що скажуть про це в Англії?

— Я потаєнці від цих з точністю можу повторити вам те, що вони скажуть, любий мій Самерлі, — промовив Челенджер. — Вони скажуть, що ви збіса брешете й що ви — шарлатан у науці. Достеменно так, як ви та інші казали про мене.

— Побачивши фотографії?

— Підробка, дорогий Самерлі. Невдала підробка.

— Побачивши самі тварини?

— А, спершу треба мати їх. Інакше Меловн з братвою попосміються з нас. 28 серпня — день, коли ми

вперше бачили ігуанодонів на галявині в Країні Мепла Вайта. Запишіть це в своїм щоденнику, мій юний друже, та пошліть його до ваших базграчів.

— І начувайтесь, ще редактор добре дасть вам носак на вдячність, — додав лорд Джон. — Всі ці речі, голубе мій, мають зовсім інший вигляд, як дивитись на них з широти Лондону. Багато хто ніколи не розповідають про свої пригоди, бо бояться, що ним не поймають віри. Та чи можна ж дорікати їм? За місяць чи два по поверненні нам самим усе це здаватиметься сном. Хто, кажете, вони були?

— Ігуанодони, — відповів Самерлі. — Витиски їхніх ніг знаходять скрізь у гостинських пісковиках Кента й Сасекса. Їх аж кишило на півдні Англії, коли там було досить соковитого рослинного харчу для них. Умови змінилися, і тварини перевелися. Тут, очевидно, умови не змінилися, і тварини вижили.

— Якщо нам пощастить повернутись колись додому, я мушу привезти з собою хоч одну голову їх, — сказав лорд Джон. — Як позеленіли б з задрощів дехто з моїх угандських приятелів, коли б побачили її. Не знаю, як на вашу думку, хлопці, а по-моєму — ми ввесь час ходимо трясовиною.

У мене так само було почуття постійної небезпеки й таємниці, що оточувала нас. В сутінку між дерев раз-у-раз увижалась якась загроза, і невиразний жах стискував серце, коли доводилось глянути на тіняве листя вгорі. Що правда, чудовиська, які ми допіру бачили, були невразливі, вайлуваті істоти. Вони навряд чи покривдили б когось. Та в цій країні див, напевно, мешкали й інші тварини, і хто знає яке хиже страховище могло кинутись на нас з свого леговища поміж каміння або серед кущів. Я був погано обізнаний із передісторичним життям, але добре пригадую прочитану колись

мною книгу, де мова мовилась про істоти, що живилися б левами та тиграми так, як кіт у нас живиться мишкою. Що, як вони водяться й у лісах Країни Мепла Вайта?

Так уже, певно, судилося, що того ж таки ранку — першого для нас у цій країні — ми зазнали ще одної дивної пригоди. На саму згадку про неї я й досі здригаюся. Коли галявина з ігуанодонами здаватиметься нам, як каже лорд Джон, сном, то болото птеродактилів назавжди залишиться нашим кошмаром. Дозвольте ж розповісти вам, що саме трапилось.

Ми повагом ішли лісом, то чекаючи на лорда Джона, що переняв на себе ролю розвідчого, то дожидаючись наших професорів, які на кожному кроці спинялися й, захоплено вигукуючи, милувалися квіткою або комахою, що, здавалося їм, належала до нової, незнаної відмини. Зробивши милі зо три і ввесь час не кидаючись правого берегу ручайця, ми знову опинилися на широкій прогаліні. Геть засіяна камінням і облямована вітроломом, вона закінчувалась хаотичним нагромадженням скель. Ледве посуваючись серед каміння та хмизу, що подеколи сягав нам до грудей, ми почули якісь дивні низькі звуки — чи то гелготання, чи то сичання, — що виповнювали повітря й виходили, видно, звідкись поблизу від нас. Лорд Джон, піднісши руку, звелів нам спинитися, а сам бережно пішов до купи скель. Ми бачили, як він видряпався на прискалок і, глянувши в середину, зробив рух крайнього подиву. Потім він ніби забув про нас, очевидно, захоплений тим, що бачив, і нарешті поманив нас до себе, піднісши на знак перестороги одну руку. З його поведінки я зрозумів, що на нас чекало якесь інтересне й разом із тим небезпечне видовисько.

Ставши поруч із ним, ми й собі зазирнули поверх скелі. Перед нами був колодязь — імовірно, колишній

кратер погаслого вже вулкана. Він мав форму чаші, і на споді його, на кілька сот ярдів під нами, стояли озерця зеленуватої нетечі, оточені оситнягом. Місцина й так нагадувала відомське таборище, а сцена, що там відбувалася, здавалася одною з картин Дантового Пекла. То було леговище птеродактилів. Ми бачили сотні їх. Круг озерця комашилися малята. В оситнягу, на жовтуватих, шкур'ястих яйцях сиділи бридкі самиці. З цього ворухливого кубла огидних плазунів і виходило сичання та свист, що притягли на себе нашу увагу, і нудкий кислуватий сморід. Трохи вище, кожен на окремому камені, сиділи самці. Величезні, сірі, всі в зморшках вони абсолютно не рухалися, і їх можна було прийняти до статуї, якби не движіли їхні червоні очі та не клацали подеколи їхні дзьоби, ловлячи летючого дракона, що проносився повз них. Велетенські, перетинкові крила свої вони згорнули на грудях і здаля скидалися на гігантських старих жінок, що тільки жахливі голови їх видно було з-під мерзеної, кольору павутиння, шалі. Разом їх, великих і малих, в ямі перед нами було не менше як тисяча штук.

Наші професори радо простояли б там цілий день, так захопила їх можливість безпосередньо вивчати життя передісторичної доби. Вони показували на трупи птахів і риб між камінням—очевидно, корм цих істот,— і я чув, як вони здоровили один одного, з'ясувавши причину находження в шарах кембриджського зеленого пісковика такої маси кісток цього летючого дракона. Тепер було ясно, що птеродактилі, на зразок пінгвінів, жили табунами й годувалися м'ясною їжею.

Нарешті Челенджер, силкуючись довести Самерлі якусь тезу, що той заперечував, виткнув з-за скелі голову й мало не занастив нас усіх. Найближчий до нас самець пронизувато верескнув і розгорнув свої

двадцятифутові шкурясті крила, немов збираючися знятись у повітря. Самці й дитинчата згуртувалися край води, а вартові самці, один по одному, злітали з прискалків. Дивно було бачити, як щонайменше сотня цих велетенських брудних істот, немов ті ластівки, кружляла над нами, але невдовзі ми зрозуміли, що залишатися тут заради цього не було рації. Спершу нечупарні тварюки літали величезним колом, наче хотіли встановити правдивий розмір небезпеки, що загрожувала їм. Далі вони почали спускатися нижче та звужувати коло, доки не опинилися зовсім над нашими головами, приглушуючи нас ляпанням своїх крил і нагадуючи дні змагань на гендонському аеродромі.

— Біжіть до лісу й держіться вкупі! — скрикнув Рокстон, хапаючи свою рушницю. — Вони щось замишляють.

Тільки налагодились ми відступати, як коло самців наблизилося так, що тварюки майже торкалися наших обличчя своїми крилами. Ми гріли їх рулями, та навряд чи вони й почували це. Раптом з гудючого кола довгих ший вистромила одна, і хижий дзьоб ударив по нас. Ще раз і ще раз. Самерлі зойкнув і рукою затулив закривавлене обличчя. Мене штовхнуло в потилицю, і я ледве не зомлів од того штовхана. Челенджер упав на землю, і, коли я нахилився, щоб допомогти йому підвестися, другий потилицник кинув і мене просто на професора. В ту ж таки мить я почув постріл мисливської рушниці лорда Джона і, глянувши вгору, побачив, як один з птеродактилів з перебитим крилом, широко роззявленим дзьобом і хижими червоними очима тріпається на землі, наче діявол на середньовічних малюнках. Несподіваний шум вразив його товаришів, і вони, знявшись вгору, знову почали кружляти над нашими головами.

— Ну, а тепер, — згукнув лорд Джон, — тікаймо, бо інакше загинено.

Ми майнули навпростець серед кущів, та край самого лісу чудовиська наздогнали нас і повалили Самерлі на землю. Ми підняли його й кинулись під захист дерев. Тут ми були в безпеці, бо між гілок тварини не могли розгорнути свої велетенські крила. Пошарпані й понівичені, пошкуютильгали ми до Форту Челенджера, але довго ще бачили їх. З лісового голуба завбільшки літали вони в далекій блакиті й, безперечно, стежили за нами. Тільки, добувшись до самої гущавини лісу, позбулися ми своїх переслідувачів.

— Надзвичайно інтересний і показовий випадок, — сказав Челенджер, коли ми нарешті спинилися, і він водою з ручайця обливав напухле коліно. — Тепер, Самерлі, ми чудово обізнані з поведінкою озвірілих птеродактилів.

Самерлі тимчасом змивав кров з поразки на лобі, а я перев'язував поранену шию. У лорда Рокстона був одірваний рукав куртки, але зуби звіря лише доторкнулися до тіла.

— Варто відзначити, — вів далі професор, — що в нашого юного друга — колена рана, тоді як лордові відкушено рукав. Я дістав доброго стусана в голову, заподіяного крилом. Отже бачимо щонайрізноманітніші способи захисту.

— Ми ледве-ледве врятувалися, — серйозним тоном промовив лорд Джон. — Не можу уявити собі кінця гіршого ніж смерть од цього мерзенного гадюччя. Я не хотів стріляти, але, далєбі, вибору не було.

— Якби не ви — ми загинули б, — упевнено сказав я.

— Думаю, проте, що нам це не пошкодить, — відповів Рокстон. — Тут, у лісі, зчаста валяться або розколюються дерева, і хруск їх дуже нагадує звук пострілу

з рушниці. А тепер, як на мене, досить з нас на сьогодні всіх цих пригод. Ходім краще до табору та пошукаймо в нашій аптеці карболки. Хто його знає, яку отруту несуть у своїх дзьобах ці тварини.

Напевне, від самого створіння світу ніхто не мав стільки пригод протягом одного дня. Та доля приощадила для нас ще нову несподіванку. Ідучи ввесь час берегом ручая і добувшись нарешті до Форту Челенджера, ми знайшли колючу барикаду, невшкоджену і думали, що нашим митарствам на сьогодні був кінець. А втім, раніш як одпочити, випало нам ще раз поклопотати голову. Ворота форта були незаймані, огорожа стояла невшкоджена, а все таки якийсь дивний і потужний гість одвідав за нашої відсутності наш табір. Слідів од його ніг не лишилося ніяких, і тільки поламані гілки крислатого джингового дерева показували путь, якою він ішов і повертався. За доказ його моці та злосливости правив стан наших запасів. Всі вони безладно валялись на землі. Цинковий ящик з м'ясними консервами було потрощено на гамуз, а містиме його—знищено. Знову почуття невиразного жаху поняло наші душі, і ми перелякало вдивлялися в тіні, що почали вже лягати круг нас. В кожній з них увижався нам якийсь страшний привид. Як приємно було почути голос Замба і, підійшовши до краю плята, побачити на вершку скелі його привітне обличчя.

— Все гаразд, маса Челенджере, все гаразд, — кричав він. — Я лишається тут. Не боятися. Ви завжди знайдете мене, коли захочете.

Його чесний, чорний вид і безкрай ляндршафт, який слався мало не до допливу Амазонки, нагадав нам, що ми все ще на землі, живемо в двадцятому столітті, а не перенеслися на якусь чужу, молоду віком планету. Важко було уявити собі, що фіялкова лінія на далє

кому обрії межує з великою рікою, по якій снуються пароплави, і люди на них розмовляють за свої пусті буденні справи, тоді як ми, загублені серед істот давноминулої доби, можемо лише тоскно дивитись у той бік.

Ще один спогад лишається мені від того дня, і ним я закінчу свій лист. Професори, роздратовані, безперечно своїми поразками, запальчасто сперечалися про те, належать наші напасники до роду птеродактилів або димофрфодонів, і замінювались дошкульними словами. Щоб не чути їх, я відійшов трохи на бік і, сівши на пень упалого дерева, запалив сигару.

— Слухайте, Меловне, — сказав лорд Джон, підсаджуючись до мене, — що ви, добре пригадуєте місцину, де сиділи тварини?

— Цілком виразно уявляю її собі.

— То було щось ніби кратер вулкана. Чи не так?

— Я так думаю.

— А ви помітили, який там ґрунт?

— Скелі.

— А край води, де росте оситняг.

— Якийсь голубуватий. Скидалося на глину.

— Правильно. Кратер, виповнений синьою глиною.

— А в чім річ? — зацікавився я.

— Та нічого, — одповів Рокстон і пішов до вчених суперечників. Їхній дует ще не скінчився: різкий голос Самерлі то стихав, то прибирав більшої сили, а за ним окселентував згучний бас Челенджерів. Я не згадав би про зауваження лорда Джона, якби вночі не почув ще раз, як він бурмоче: „Синя глина... синя глина в кратері вулкана“. То були останні слова, що я чув перед тим, як поринув у безпросипний сон.

РОЗДІЛ ХІ

На цей раз я був героєм

Лорд Рокстон не помилився, гадаючи, що покуси огидних створінь — отруйні. Ранком другого дня ми з Самерлі були зовсім хорі: нас тіпала пропасниця, і боліло все тіло. Коліно Челенджерове набрякло так, що він ледве пересувався. Через це ми цілий день перебули в нашому таборі, скільки ставало сили допомагаючи лордові вміцняти єдиний наш захист — колючий мур форту. Пригадую, мене цілий день гнітило почуття, що хтось — і дуже зблизька — стежить за кожним нашим рухом, але хто саме й звідки, я не знав.

Вражіння від цього було таке неприємне, що я поділився ним з Челенджером, але професор склав його на мозкове збудження як наслідок пропасниці. Раз-по-раз я притьмом озирався навкруги, певний, що вгледжу щось, і завжди бачив тільки темну озію загорожі або врочистий, наче в печері, морок листястого склепіння дерев над нашими головами. А втім, упевненість, що хтось злосливий десь тут, зовсім близько, сочить нас, дедалі збільшувалась у мене. Я згадав про Куру-пурі—індіянського полісуна, лукавого й жорстокого — і ладний був повірити, що то він лякає зухвальців, які насмілились одвідати його відлюдні, священні посілості.

Тої ж ночі (третьої ночі нашого перебування в Мепл-Вайтовій Країні) ми зазнали страху, який назавжди відбився в нашій пам'яті. Ми всі спали коло огнища, що вже погасало, коли нас розбудили, або вірніш — викинули з дрімоти, найжахливіші зойки та крики. Таких мені ніколи не доводилось чувати. Не знаю жодного згуку, з яким можна було б порівняти оголушливий лемент, що виходив з місця на віддаленні

кількох сот ярдів од нашого табору. Він різав уха наче свистіння паротягу. Та в той час як свисток дає чистий, рівний високий згук, цей крик був значно нижчий тоном і тремтів муками конання та безнадії. Ми затулили вуха, аби не чути його. Мене пройняв холодний піт, і серце стиснулося з жалю. В цьому жахному, передсмертному крику зосередились і згуснули всі фізичні страждання цілого життя й усі душевні муки. І цьому пронизливому, дзвінкому лементові недоладно вторував переривчастий, низький регіт, що виходив, очевидно, з якихсь потужних грудей і, скидаючись на рики, виявляв задоволення та радість. Страховинний дует тривав три-чотири хвилини і розбудив усе птаство, що спало серед листя дерев. Раптом усе стихло так само несподівано як і почалося. Перелякані, ми довгий час сиділи мовчки. Потім лорд Джон кинув у огнище оберемок хмизу, і червоне полум'я осяяло збуджені обличчя моїх компаньйонів і замигтіло між суччям над нашими головами.

— Що воно таке? — прошептав я.

— Довідаємось завтра ранком, — одповів лорд Джон. — В усякому разі це було зовсім близько від нас. Не далі як на галявині.

— Нам пощастило бути слухачами передісторичної трагедії, що відбулася серед оситнягу якогось юрського болота, де більше чудовисько знищило менше, — сказав Челенджер, і я ніколи не чув, щоб голос його згунав так урочисто. — Людина, безперечно, виграла, з'явившись у світ не за ранніх періодів творіння. За перших часів життя на землі існували такі страховиська, що їх вона не подолала б ні зброєю, ні своєю мужністю. Як можна протиставити пращу, ломаку чи стрілу такій силі, як, скажімо, та, що загинула сьогодні вночі? Та й сучасна рушниця була б ні до чого проти цієї потвори.

— Я охоче спробував би мою маленьку приятельку, — промовив лорд Джон, голублячи свою рушницю.

— Тихо! — засичав Самерлі й підніс угору руку. — Я чую щось.

У темряві глупої ночі гупали важкі, розмірені кроки. То була хода якоїсь тварини, що обережно ставила свої м'які лапи на землю. Вона повільно обійшла круг нашого табору й спинилася коло входу. Чути було її низьке, свистюче дихання. Тільки мізерна загорожа відділяла нас од цієї нічної примари. Всі ми схопились за свої рушниці, а лорд Джон, видравши невеличкий кущ, влаштував ніби то стрільницю в стіні.

— Я, здається, бачу його, — шепнув він.

Я нахилився й поверх його плеча глянув у відтулину. Так, бачив і я. На темному стовбурі дерева виплямовувалась ще темніша тінь — чорний, невиразний обрис, повний дикої сили й загрози. Істота на зріст була не вища за коня, але, судячи з щільности обводу тіні, мала надзвичайно потужні форми. Її подихи, глибокі й рівномірні як у машини, промовляли за велетенську міць організму. Раз, коли вона ворухнулася, мені здалося, що я побачив полиск двох хижих зеленуватих очей. До нас долинало якесь лопотіння, так ніби тварина поволі посувалася наперед.

— Я думаю, вона зараз стрибатиме, — сказав я, одводячи курок.

— Не стріляйте, не стріляйте! — пошепки застеріг лорд Джон. — В такій тиші постріл рушниці чути буде за кілька миль. Нехай уже куля буде наша остання ставка.

— Якщо вона переплигне через загорожу, ми пропали, — промовив Самерлі, і голос його затремтів нервовим сміхом.

— Ні, вона не повинна перескакувати, — скрикнув лорд Джон. — Не стріляйте тільки; до останнього мо-

менту. Може, мені пощастить зробити їй якусь неприємність. У кожному разі спробуймо.

То був найвідважніший з усіх, що я будь-коли бачив, вчинок. Рокстон підійшов до багаття, витяг звідти горящу гілку і в одну мить вислизнув через одтулину в загорожі. Звір з жахливим гарчанням сунув просто на нього. Лорд Джон, ані трохи не вагаючись, побіг йому назустріч і ткнув огненну гілку в морду страховиську. На один момент перед моїми очима майнула огидна, немов величезна, жаба, фігура з бородавчастою, як у прокажених, шкірою і з роззявленою, закаляною свіжою кров'ю пащею. Ще момент — захрущав вітролом, і наш жахливий гість зник.

— Я так і думав, що він не встоїть проти вогню, — засміявся лорд Джон, повернувшись до нас і кинувши свою гілку в багаття.

— Ви не мали права важити своїм життям і наражатись на таку небезпеку, — дорікали ми.

— Нічого іншого не залишалось. Якби він просмикнувся до нас, ми могли б перестріляти один одного, намагаючись улучити в нього. Знову таки, стріляли б ми крізь одтулину і не вбили б, а лише поранили тварину, і вона неминуче кинулася б на нас. Зрештою, я вважаю, що ми щасливо здихалися її, одбувшись самим переляком. Та хто ж він єсть, той звір?

Наші вчені мужі презирнулися з деяким замішанням.

— Я, особисто, не міг би з певністю визначити, до якої кляси він належить, — сказав Самерлі, запалюючи свою люльку жаринкою з огнища.

— Це показує, що ви ставитесь до цієї серйозної справи з обережністю, яка личить науковому робітникові, — велично схвалив його Челенджер. — Навіть я покищо можу сказати тільки, що цієї ночі ми спітка-

лися з якимсь хижаком з породи динозаврів. Як пригадуєте, я й перше казав, що ми мусимо надібати тут щось подібне.

— Треба лише пам'ятати, — зауважив Самерлі, — що існувало багато передісторичних форм, які зовсім не лишили по собі сліду. Було б нерозважливо гадати, що ми спроможемося класифікувати все, на що натрапимо тут.

— Цілком справедливо, — погодився Челенджер. — Тимчасом доведеться задовольнитися грубим класифікуванням. Завтра вдень ми роздивимося краще і, можливо, дістанемо змогу визначити його точніш. А тепер нам лишається тільки закінчити наш перерваний сон.

— Тільки хтось із нас мусить вартувати, — рішучим тоном сказав лорд Джон. — У цій країні ніколи не почуваш себе в безпеці. Надалі будемо вартувати, чергуючись що дві години.

— Тоді нехай перша черга буде моя, — запропонував Самерлі. — Я саме встигну скурити свою люльку. — І відтоді ми ні на хвилину не лишалися без вартового.

Знайти ранком причину нічних криків було не важко. На галявині ігуанодонів одбулася жахлива різанина. Побачивши калюжі крові й, порозкидані скрізь, величезні шматини скривавленого м'яса, ми спершу думали, що тут було вбито значну кількість тварин. Проте, роздивившись пильніше, ми впевнились, що за жертву бою стало лише одне з цих хамулуватих створінь, буквально пошматоване якимось, може, не більшим, але, безперечно, значно лютішим звірем.

Обоє професори сіли й заходились розглядати, шматок по шматку, останки ігуанодона, де залишилися відтиски зубів, або велетенських пазурів напасника.

— Остаточного висновку все ж таки зробити не можна, — сказав професор Челенджер, розпластавши на своїх колінах здоровезний кусок білуватого м'яса. —

Дані, що їх ми маємо, промовляють нібито за шаблезубого тигра, кістки якого знаходять іноді по наших печерах; але бачена нами тварина, безсумнівно, була куди більша і, імовірно, належала до плазунів. Я, особисто, висловився б за алозавра.

— Або мегалозавра, — додав Самерлі.

— Правильно. Одне слово, це якийсь м'ясоїдний динозавр. Саме серед них і знаходимо ми найбільших хижих представників тваринного царства, що прикрашають і вшановують своєю присутністю наші музеї. — І Челенджер оглушливо засміявся, бо, хоч як мало розумівся він на жартах, але свої власні завжди здавалися йому дуже дотепними.

— Що менше ви будете здійсмати галасу, то краще, — нечемно зауважив лорд Джон. — Ми не знаємо, хто або що може почути вас. Якщо той зух з'явиться сюди по сніданок і застане нас тут, навряд чи воно буде дуже смішно. Доречі, що то за знак на шкірі ігуанодона?

На темній, шорсткій, лупакового кольору шкірі, трохи понад плечем була якась кругла, чорна пляма, що скидалася на земну смолу. Ніхто з нас не знав, що воно таке, хоч Самерлі й казав, ніби щось подібне бачив на тілі одного з молодих ігуанодонів два дні тому. Челенджер мовчав, але мав такий пишний і гордовитий вигляд, немов міг, якби хотів, роз'яснити нам цю загадку. Нарешті лорд Джон удався безпосередньо до нього.

— Якщо ваша ясновельможність ласкаво дозволить мені розкрити рота, я з охотою висловлюся в цьому питанні, — відповів він, силкуючись надати саркастичної нотки своєму голосові. — Я не звик, щоб до мене зверталися в спосіб, до якого, очевидно, звикла ваша ясновельможність. Мені й на думку не спадало, що, перед тим як сміятись, я мушу спитати у вас дозволу на це.

Наш вразливий друг почав заспокоюватись лише тоді, як Рокстон кілька разів попросив пробачити йому. Вгамувавшись трохи, Челенджер сів на впале дерево, трохи осторонь од нас, і своїм звичаєм висловив свою думку так, наче промовляв до аудиторії принаймні з тисячі слухачів.

— Щодо плями на шкірі ігуанодона, — сказав він, — то я погодився б з моїм другом і колегою — професором Самерлі — і визнав би їх за асфальт. Характер цього плята суто вулканічний, а що асфальт один з продуктів, щільно зв'язаних з вулканічною діяльністю, то, я гадаю, він мусить бути тут в плинному стані, і тварина просто доторкнулась до нього. Значно важливішим єсть питання про існування тут м'ясоїдних чудовиськ, що одно з них залишило сліди свого перебування на цій галяві. Ми більш-менш правильно можемо встановити розмір плята. Поверхня його дорівнює приблизно англійському графству. На цій обмеженій площі незчисленні сторіччя живуть декілька видів тварин, що більшість їх давно вже зникла з землі. Я завжди думав, що м'ясоїдні тварини через відсутність людей розмножились тут настільки, що їм забракло харчу, і вони мусили були або померти голодом, або змінити характер своєї їжі. Як ми бачимо, цього не сталося. Доводиться гадати, що природа сама поставила якісь перепони такому безмежному множенню хижаків. Отже, одна з найінтересніших задач, що стоять перед нами, — дослідити, що то за перепони, і як саме впливають вони на життя тварини. Сподіваюся, ми матимемо ще нагоду вивчити їх на цікавому роді м'ясоїдів — динозаврах.

— А я хотів би, щоб у нас ніколи не було такої нагоди, — вихопилось у мене.

Професор підвів лише свої кущаві брови, як то робить навчитель, зачувши якесь недоречне зауваження пустуна-учня.

— Може, професор Самерлі має які заперечення? — сказав він, і обидва вчені занурилися в розріджену атмосферу чистої науки, де можливість зменшення плодючості, як один з чинників боротьби за існування, протиставилася зменшенню запасів м'ясної їжі.

Того ранку ми дослідили лише невеличку частину плята, старанно уникаючи наближатись до болота птеродактилів і йдучи на схід, а не на захід од ручайця. В цьому напрямокові місцевість була ще лісистіша, а земля так укрита хмизом, що ми ледве посувалися наперед.

До цього часу я розповідав вам лише про страхи Країни Мепла Вайта, але був у неї й інший бік. Через цілий ранок ми ішли між гарних квіток, здебільшого білих і жовтих, бо, як кажуть наші професори, то первісні кольори зафарблення в рослин. Часто-густо квітковий килим сягав нам до колін, і нижні, міцні пахощі сп'яняли наші голови. Звичайні англійські бджоли бреніли в золотому сонячному промінні. Віття багатьох дерев гнулося під вагою плодів, почасти відомих нам, почасти незнаних. Визбирюючи подзьобані птахами овочі, ми уникали небезпеки отруїтися і вносили чарівну різномаїтість у набридлий нам харч. В хащах, які ми перетинали, була сила стежок, проторованих звірями, а на багнищі ми знайшли безліч слідів якоїсь дивної форми й чимало відтисків лап ігуанодона. В одній улоговині ми бачили, як паслося стадо цих велетенських тварин, і лорд Джон запевняв, ніби в прозору трубу видно було, що в них шкіра забризкана асфальтом. Що позначало це явище, ми так й не могли збагнути.

Бачили ми багато й менших тварин, як от їжатець, лускатий мурахоїд та дика свиня, строката й з довгими кривими іклами. Раз, крізь просвіт між дерев вздріли

ми зелений конус горбка, а на ньому велику темного кольору тварину, яка щодуху мчала кудись. Бігла вона так прудко, що ми не встигли розгледіти її як слід, але, коли це й був олень, як думав лорд Джон, то хібащо той велетенський копальний ірландський олень, якого від часу до часу знаходять у багнищах моєї батьківщини.

Після візиту, відданої нашому таборові таємничими гістьми, ми поверталися до Форту Челенджера з певною тривогою в душі. А втім, на цей раз усе було в порядку. Увечері в нас одбулася палка суперечка з приводу нашого сучасного становища та планів на майбутнє. В наслідок її ми враз ознайомилися з Країною Мепла Вайта і ознайомились так докладно, немов досліджували її скільки тижнів. Вважаючи на це, дозвольте спинитись на ній на досить довгий час. Розмову зняв Самерлі. Цілий день він був у дуже поганому гуморі, і запитання лорда Джона про те, що робитимемо ми завтра, остаточно розлютило його.

— Єдине, що маємо робити сьогодні, завтра і весь час, це—шукати виходу з пастки, до якої ми потрапили. Ви клопотали собі голову, вигадуючи, як дістатись до цієї країни. Тепер ми повинні вжити всіх зусиль, аби видобутись звідси.

— Мені дивно слухати, сер, — мотнув своєю величною бородою Челенджер, — що людина науки виявляє такі низькі почуття. Ви живете тепер у країні, що відкриває вам можливості, за які ніколи не насмілювався мріяти жоден природник, і хочете покинути її, зазнайомившись з нею тільки поверхово і не зробивши спроби поповнити свої знання. Я був кращої думки про вас, професоре Самерлі.

— Мусите взяти на увагу, — сказав Самерлі, — що у мене в Лондоні багато учнів, одданих на призво-

ляще мого нікчемного заступника. Моє становище відмінне від вашого, професоре Челенджер, бо, скільки мені відомо, на вас ніколи не покладалося відповідальних обов'язків вихователя майбутніх учених.

— Цілком правильно, — одмовив Челенджер. — Я завжди вважав за зайву жертву клопотати якимись дрібницями мозок, здатний до великого. Ось чому я відхиляв усі пропозиції прийняти посаду викладача.

— Які, наприклад? — єхидно звідався Самерлі, та лорд Джон поквапився змінити тему розмови.

— Мушу признатись, — сказав він, — що я зовсім не хочу їхати до Лондону, доки не обізнаюся трохи більше з цією місцевістю.

— Не міг би й я повернутись тепер до своєї редакції і дивитись у обличчя нашого старого Мек-Ардла, — підтримав лорда я. (Ви, сподіваюся, не сердитиметесь на мене за надто вільне поводження з вашим ім'ям, сер). — Він ніколи не подарує мені, якщо я привезу такий незакінчений звіт. А до того ж, нам нема чого й сперечатися, раз ми однаково видобутись звідси не можемо.

— Наш юний друг надолужує своє неуцтво про-світками примітивної здорової думки, — схвалив мене Челенджер. — Інтереси його жалюгідної професії нас не обходять, але він цілком розумно зауважує, що спуститись з плята — нам несила. Значить, не варто й витратити енергію на такі розмови.

— Я вважаю за витрату енергії всяку іншу роботу, — пробурчав Самерлі з-за своєї люльки. — Дозвольте нагадати вам, що ми прибули сюди з спеціального доручення, даного нам Лондонським Зоологічним інститутом. Ми мали перевірити деякі твердження професора Челенджера. Ці твердження, мушу відверто визнати, ми тепер поділяємо. Своє безпосереднє завдання ми

виконали. Щодо деталей, які слід було б з'ясувати ще на цьому пляті, то вони незчисленні, і впоратись із цією роботою може тільки велика експедиція, спеціально устаткована та опоряджена. Будемо ми силкуватися зробити щось сами, ми ризикуємо ніколи не повернутись, і ті важливі здобутки, що їх ми вже маємо, загинуть для людства назавжди. Професор Челенджер винайшов спосіб, що дозволив нам стеребкатись на це плято. Думаю, тепер ми повинні просити його напружити всі свої здібності й допомогти нам зійти туди, звідки ми прийшли.

Мушу визнати, що міркування Самерлі здалися мені цілком резонними. Навіть Челенджера вразила думка, що в разі ми не повернемося і не ствердимо його оповідання, вороги його не будуть посоромлені.

— З першого погляду проблема спуску уявляється страшенно трудною, — сказав він, — а, проте, я не припускаю, щоб розум людський не спромігся розв'язати її. Я ладний погодитись із нашим другом, що залишатися тут на довгий час тепер же — не слід, і що, може, незабаром нам доведеться конкретно поставити питання про повернення. Але я рішуче відмовляюся залишати Країну Мепла Вайта, доки ми, бодай би поверхово, не дослідимо її і не здобудемо чогось, що вдома стало би нам за речовий доказ до нашої доповіді.

Професор Самерлі незадоволено хмикнув.

— Ми загаяли вже два дні, — сказав він, — і знаємо географію плята не на багато краще як перед нашим приходом сюди. Ясно — все воно вкрите лісом, і для того, щоб пробитись крізь нього та уявити собі його топографію, потрібні місяці й місяці. Був би тут якийсь пік, справа стояла б зовсім інакше. Та ми бачимо, що ніяких піків немає, а місцевість, скільки кинути оком, знижується в напрямі від нас. Щодалі ми посувати-

мемось, то меншатимуть наші шанси озирнути все плято відразу.

В цю саме хвилю мене пройняло надхненням. Мій погляд випадково впав на величезний сукуватий стовбур джингового дерева, що розкидало над нами своє гілля. Якщо воно переважало всі сусідні дерева своєю грубиною, певне, воно перевищувало їх і зростом. Коли край плята—і справді був найвища точка на ньому, тоді чому не правитиме це дерево за дозірну башту, звідки все плято буде видно як на долоні? Ще дитиною, живши в Ірляндії, я визначався вмінням лазити по деревах. Мої товариші краще за мене лазили по горах, але між гілок не було мені рівні. Якби тільки мені пощастило поставити ногу на перший од землі сук, я, безперечно, знайду дорогу до самого верховіття. Ця ідея захопила моїх компаньйонів.

— Наш юний друг, — сказав Челенджер, роздмухуючи червоні яблука своїх щок, — здатний до акробатичних вправ, занадто важких для людини соліднішої статури. Я від усього серця вітаю його проєкт.

— Чорт побирай, ви влучили саме в точку, мій голубе, — промовив лорд Джон, ляснувши мене по плечу. — Просто не розумію, як така проста думка не спала нікому з нас у голову. До сутінок лишається ще коло години, але, взявши з собою записну книжку, ви безсумнівно встигнете накидати бодай би грубого плану місцевости. Ми поставимо один на одного оці три ящики с патронами, а потім я підсажу вас.

Ставши на ящики, він обережно підсажував мене, коли до нас підскочив Челенджер і своєю потужною правицею підкинув мене в повітря. Схопившись обіруч за сук і вимахуючи ногами, я спершу наліг на нього тулубом, а далі сперся колінами. Наді мною, немов три величезні щаблі сходів, виставали три грубі суки, а ще

вище починалося рясне, дуже зручне, щоб лазити, гілля. За хвилину я видряпався так високо, що стратив з очей землю й бачив під ногами саме листя. Тут і там траплялися на моїм шляху перепони, один раз я заплутався в стеблі якоїсь повзучої рослини, в цілому посувався досить швидко, і невдовзі ледве чув уже гримкий голос Челенджерів. Та дерево було величезне, і, задираючи голову, я не бачив над собою ніякого просвітку. На одній з гілок мою увагу притяг до себе кущуватий наростень, що його я взяв за чужоїда. Зазирнувши за його, я з переляку та здивування за малим не дав сторчака.

На мене, на відстані фута-двох од моєї голови, дивилося обличчя. Власник його ховався ззаду паразита і визирнув з-за нього водночас зо мною. То було обличчя людини; в усякому разі воно мало більше людського ніж я бачив коли на мавп'ячій обличчі. Було воно довгасте, майже біле, засіяне бородавками, плесконосе, з випнутою наперед спідньою щелепою і з смужкою цупкого волосся під підборіддям. З-під буйних, насупуватих брів по-звірячому блищали люті очі, а коли тварина, роззявивши рота, проричала нібито якесь закляття, в роті в неї я помитів криві, гострі як у пса, зуби. Одну мить в її злісних очах я читав загрозу й ненависть, але вираз цей зараз же заступив вираз безкрайнього жаху. Хряснуло суччя, перед очима мені майнуло волохате, рожеве, наче в свині, тіло, і тварина зникла у вирі гілок та листків, що обсипали мене.

— У чім там справа? — згукнув Рокстон. — З вами, сподіваюся, не трапилося нічого поганого.

— Бачили ви її, — скрикнув я, обхопивши обіруч гілку, і серце мені калатало немов у пропасниці.

— Ми чули якийсь шум і думали, що ви послизнулися. А що там таке?

З'явлення цієї людини-мавпи так зворушило мене, що на хвилину я завагався й не знав, чи лізти далі, чи спуститися та розповісти товаришам про цей дивний трапунок. Та я сп'явся вже так високо, що мені стало соромно повертатися, не виконавши своєї задачі.

Перечекавши чималий час, віддихавши й набравшись мужности, я знову подрався вгору. Одного разу моя нога потрапила на трухлявий сук, і я повиснув на руках, але зрештою лізти було не важко. Листя круг мене поволі рідшало, і з вітру, що дув мені в обличчя, я зрозумів, що видряпався вже понад верховини решти дерев. Проте, я поклав не роздивлятись навколо, доки не добудуся до найвищого, приступного пункту, і ліз, не спиняючись. Аж ось гілка, на яку я сперся, підігнулася під моєю вагою. Тоді я вмостився якнайзручніш у найближчій розвилині й замилювався чарівним краєвидом, що розстелився переді мною.

Сонце стояло вже на вечірньому прюзі, але повітря було надзвичайно чисте та прозоре, і я бачив усе плято. Воно, здавалося, мало овальну форму. Ширина овалу дорівнювала приблизно двадцятьом, а довжина — тридцятьом милям. Контури поверхні нагадували неглибокий таріль. Боки його положисто спускалися до дна й утворювали в самому центрі плята озеро миль на десять в обводі. Береги озера зеленіли оситнягом, а золота проти вечірнього сонця поверхня його рябіла жовтуватими плямами — піскуватими мілинами та косами. На піску лежали якісь темні предмети, завеликі для алігаторів і задовгі для човнів. В прозору трубу я ясно бачив, що то живі істоти, але які саме — добрати не міг.

З того боку плята, де були ми, на п'ять-шість миль у напрямі до центрального озера, простягався ліс з кількома галявинами в ньому. Просто під ногами в

мене лежала прогалина ігуанодонів, а трохи далі впадало в око болото з птеродактилями. По той бік озера плято мало зовсім інший вигляд. На краю плята височили базальтові скелі не менші як у двісті футів заввишки. Узбіччя їх поросло лісом. Упродовж підніжжя цього червонуватого кряжу, на невеличкій відстані від землі, я в прозору трубу вгледів якісь чорні дірки — на мою думку, входи до печер. Коло одної з них блищало щось біле, але що саме — я не розібрав. Я сидів і зарисовував місцевість, доки не стало так темно, що не видно було деталей. Тоді я спустився до своїх компаньйонів. Вони нетерпляче чекали на мене. На цей раз я був герой дня. То була моя власна ідея. Я сам її здійснив і приніс їм плана, що позбавляв нас багатомісячного блукання серед невідомої небезпеки. Кожен із них урочисто стиснув мені руку. Проте, перед тим, як стати до обговорення подробиць моєї мапи, я розповів їм про зустріч на дереві з людиною - мавпою.

— Вона ввесь час була там, — сказав я.

— Звідки ви це знаєте? — спитав лорд Джон.

— Мене ні на хвилину не покидало почуття, що якась ворожа сила зорить на нас. Я навіть казав вам про це, професоре Челенджері.

— Наш юний друг, справді, говорив мені щось подібне, — ствердив той. — З-поміж нас він один, завдяки своїй чутливій кельтській вдачі, здатний на такі тонкі почування.

— Вся теорія телепатії... — почав був Самерлі, набиваючи свою люльку.

— Занадто складна, щоб її тепер обговорювати, — рішучим тоном закінчив за нього Челенджер. — Скажіть мені, — з виглядом єпископа, що по неділях напуче в церкві свою паству, удався він до мене, — не помітили ви часом, чи може та тварина щільно притиснути свій великий палець до долоні?

— Звичайно, не помітив.

— А хвіст у неї єсть?

— Нема.

— А чи досить учеписті в неї ноги?

— Не думаю, щоб вона могла так швидко лазити по деревах, якби не чіплялася ногами так як і руками.

— У Південній Америці налічують, як не помиляюся (залиште ваші зауваження на далі, професоре Самерлі!), щось із тридцять шість одмін мавп, але антропоїдних мавп там не знають. Тепер же ясно, що єсть вони й у Південній Америці, хоч і не належать до виду горил, властивого лише Америці та Азії.

Глянувши на нього, мені заманулося сказати, що одного, дуже близького родича їх я бачив у Кенсінгтоні.

— У неї єсть борода; світлий колір тіла та обличчя — найвірніший показчик того, що тварина живе в сутінку дерев. Нам треба вирішити, до кого наближається більше цей тип — до мавпи, чи до людини. В останньому випадкові вона, імовірно, являє собою те, що ми звемо „відсутня ланка“. Розв'язати цю проблему — наш безпосередній обов'язок.

— Нічого подібного, — роздратованим тоном заперечив Самерлі. — Тепер, коли, завдяки енергії та розумові містера Меловна (не можу не навести ці слова), ми маємо вже й мапу, єдиний наш безпосередній обов'язок — видобутись цілими й неушкодженими з цієї проклятущої країни.

— Казан цивілізації! — гримнув Челенджер.

— Каламар цивілізації, сер, — одказав Самерлі. — Мусимо зараз же повідомити світ про наші відкриття, і нехай собі дальші дослідження переводить хтось інший. Адже ви погодилися зо мною перед тим, як містер Меловн поліз на дерево рисувати мапу,

— Гарзд, — мовив Челенджер. — Я, признаюся, і сам буду спокійніший, коли наші лондонські приятелі знатимуть про наслідки нашої експедиції. Як виборсатися звідси, я ще собі не уявляю. Але не було жодної задачі, що її мій вигадливий мозок не спромігся б рішити. Обіцяю, що від завтрашнього дня я всі свої розумові здібності віддам розв'язанню цієї проблеми.

На це ми погодилися і, запаливши свічку, заходились обробляти накреслену мною мапу. Кожна деталь, що її я спостеріг із своєї дозірної вежі, знайшла собі місце на мапі.

— А як назовемо ми це? — олівець Челенджерів спинився на великій білій плямі озера.

— Чого б оце вам не скористатись з нагоди та не увічнити ваше ім'я? — з властивою йому ущипливістю спитав Самерлі.

— Запевняю вас, сер, що потомки пам'ятатимуть і шануватимуть мене з багатьох інших причин, — сухо відповів Челенджер. — Лише неукам потрібні ріки та гори, щоб було з чим зв'язати своє ім'я. Я таких пам'ятників не потребую.

Самерлі, двозначно посміхаючись, хотів був учинити новий напад, але лорд Джон поспішився втрутитись в їхню розмову.

— Це вам, мій голубе, належить право охрестити озеро, — сказав він. — Ви побачили його перший і, чорт побирай, якби вам заманулося назвати його озеро Меловна, ніхто з нас не буде заперечувати.

— Ні в яким разі, — ствердив Челенджер. — Нехай наш юний друг прибере йому назву сам.

— Тоді, — мушу признатись, я почервонів, — нехай воно буде озеро Гледіс.

— Чи не здається вам, що „Центральне озеро“ було б показовіш? — зауважив Самерлі.

— Я настоював би на озері Гледіс.

Челенджер співчутливо глянув на мене і глузливо похитав своєю великою головою.

— Молодь — завжди молодь, — сказав він. — Нехай зветься озеро Гледіс.

РОЗДІЛ XII

Жаско було в лісі

Я казав уже, а, може, й не казав — останні дні пам'ять щось зраджує мене, — що аж розжеврівся з гордощів, коли троє таких людей, як мої супутники, подякували мені, як не за спасіння експедиції, так, принаймні, за те, що я позбавив їх зайвого клопоту. Бувши наймолодший член нашої громади і щодо віку, і щодо досвідченості, і щодо знання, витривалості, одне слово, до всього, що робить з юнака чоловіка, я спершу лишався ніби в тіні. Тепер я взяв реванша й розпалювався радістю на саму думку про це. Леле! як часто слава передує падінню. Самозадоволення, викликавши самовпевненість, тої ж таки ночі спричинилося до найжахливіших у моєму житті подій. Ще й нині, коли я згадую про них, волосся стає мені дибом.

Перебіг подій був приблизно такий. Те, що я бачив з дерева, вкрай розворушило мене, і я ніяк не міг заснути. Самерлі вартував, сидячи коло вогнища з рушницею між колін. Він куняв, і його гостра козляча борідка кумедно трусилася кожен раз, як він скидував угору свою голову. Лорд Джон, загорнувшись в південно-американське пончо, спокійно спав, і тільки лунке хропіння Челенджера порушувало лісову тишу. Місяць у повні ясно світив на небі. У повітрі віяла нічна прохолода. Чудова ніч для прогулянки! І раптом майнула

думка: а чому б ні? Уявіть собі, що я тихесенько злизну з табору, добудуся до центрального озера, а ранком повернуся з якимись важливими відомостями. Хіба ж це не примусить моїх товаришів поважати мене ще більше, як усіма сторонами гідного їх компаньйона? А тоді, якщо Самерлі напосідатиме на Челенджера, щоб той винайшов спосіб спуститись звідси, і ми повернемось таки до Лондону, обізнані з таємницями центральної частини плята, я ж буду єдина людина в світі, що бачила їх на власні очі. Я згадав Гледіс та її фразу: „героєм можна бути скрізь“. Мені здавалося, я чую її голос, коли вона промовляє її. Згадав я й про Мек-Ардла. Яку чудову статтю на три шпальти вмістить наша газета! Який блискучий початок кар'єри славетного журналіста! На найближчу війну нікого як мене пошлють до кореспондента. Я взяв рушницю, напхав у кешені патронів, розсунув колючі кущі й безгучно вислизнув за загорожу. Останній мій погляд потрапив на Самерлі—абсолютно нікчемного вартового,—що сидів перед багаттям і, як лялька, механічно хитав головою.

Не зробивши й ста ярдів, я почав уже каятись, що занадто поспішався. Десь у цих записках я казав уже, що в мене занадто буйна уява, яка перешкоджає мені бути дійсно відважною людиною. З другого боку, я занадто боюся здаватись боягузом. Це останнє почуття й штовхало мене наперед. Я просто не міг би вже повернутись з порожніми руками. Якби навіть мов товариші й не хапилися мене і ніколи не довідалися про мою легкодухість, я, однаково, соромився б сам себе. А втім, моє становище примушувало мене здригатися з жаху, і я радо віддав би все, що мав на той момент, аби справа закінчилася щасливо.

А в лісі було жаско. Деревя росли так тісно, листя на них було таке рясне, що я не бачив місяця, і лише

подекуди крізь мережу вітів полискувало наді мною зоряне небо. Коли очі при звичаються до мороку, починаєш відрізняти різні ступені темряви. Стовбури дерев дається ще бачити, зате просвітки між них — чорні як вугілля й нагадують одтулини печер, і я раз-у-раз тремтів, проходячи повз них. Мені спали на думку розпачливі крики закатованого ігуанодона — жахливі крики, що минулої ночі розбудили нас. Я згадав, освітлену смолоскипом лорда Джона, роззявлену, бородавчасту, закри- вавлену пащу. Тепер саме я був на місцях, де воно полює. Щохвилини жахливе невідоме страховисько могло вихватитись з тіні й кинутись на мене. Я спинився, видобув з кешені патрон і хотів зарядити рушницю. Коли я збирався відхилити рулю, серце мені обірвалося — я взяв з собою не гвинтівку, а мисливську рушницю.

Бажання повернути знову поняло мене. Я, безперечно, мав підставу зректися свого плану, і кожен на моєму місці зробив би так само. Але знову таки дурняче самолюбство взяло гору. Я не мусив був, я не міг вернутися. Зрештою, проти тих страхів, що мали спіткати мене, мисливська рушниця зробить не більше як і гвинтівка. Якби я повернувся до табору перемі- нити зброю, мій прихід і відхід не може лишитись непомічений. Довелося б одкривати свої наміри, і тоді я не буду вже самотній. По недовгому ваганні я при- кликав усю свою мужність і з непожитовною рушни- цею під пахвою потяг далі.

Моторошно мені було в мороці лісу, а ще гірше почував я себе, потрапивши на облиту місячним сяй- вом галявину ігуанодонів. Заховавшись за кущами, я боязко глянув на неї. Жодної з велетенських тварин там не було. Може, трагічний кінець одного з них при- мусив решту податись шукати іншого пасовища. В ту- маннім, сріблястім світлі ночі я не бачив на галяві

живого духу. Добравши сміливости, я прожогом перебіг прогалину і опинився на березі ручайця — нашого постійного проводаря. Це був веселий товариш, що, хлюпаючи та дзюркотячи, котив свій струмок поруч мене, немов люба річечка в Західньому графстві, де я дитиною ловив струги. Ідучи за водою, я мусив був дістатись до озера, а простуючи проти води — повернувся б до нашого табору. Часто-густо він зникав з моїх очей, ховаючись під вітроломом та хмизом, але ввесь час я чув його привітне лепетіння й тихий плескіт.

В міру того, як рівнина знижалась до озера, ліс рідшав, і кущі заступили дерева. Я швидко посувався наперед і, не видимий сам, бачив усе. Коли я проходив повз болото птеродактилів, одне з цих здоровезних створінь, сухо ляскаючи своїми шкурятяними крилами, знялося з місця десь зовсім близько мене й полинуло в повітря. Воно пролетіло якраз між місяцем і мною, і його перетинкові крила, просвітлювані місячними парусами, на тлі ясного тропічного неба здавалися летючим кістяком. Я причаївся за кущами, з досвіду знаючи, що на один єдиний крик цієї тварини до мене позлітаються сотні її огидних компаньйонів. Лише тоді, як птеродактиль сів на своє місце, наважився я рушати в дальшу путь.

Ніч була надзвичайно тиха, але щодалі—то виразніш я чув якийсь низький безперервний звук, що гуркотів десь просто переді мною. Здавалося, кипіло в казані, або шкварчало на великій сковороді. Незабаром я підійшов і до причини шуму. Посередині невеличкої полянки було озеро, або вірніше ставок чорної, смолоподібної речовини. Поверхня її бралася бульбашками, що набрякали і, прориваючись, обертались на газ. Від ставка пашило жаром, а ґрунт навколо був та-

кий гарячий, що я ледве міг доторкнутися до нього рукою. Очевидно, вулканічні процеси, що багато років тому випнули це дивне плято, не вичерпали ще всіх своїх сил. Мені й передніш у буйній рослинності високорівні випадало надібувати чорнуваті скелі й брили лави, але цей асфальтовий ставок серед хащів був першим доказом вулканічної діяльності на самому пляті. Я не мав часу докладно вивчати це явище, бо поспішав, щоб не запізнитись і прийти ранком у табір.

То була повна жаху прогулянка, і спомин про неї ніколи не вийде мені з пам'яті. На просторих, освітлюваних місяцем, прогалинах я крався по узлісся в тіні дерев. В хащах я повз рачки, спиняючись і затримуючи подих, коли чув хруск гілок під ногами якоїсь хижої тварини, що проходила неподалеку. Час од часу переді мною з'являлися й зараз же зникали великі мовчазні тіні. Скільки разів збирався я повернути назад, але завжди гордість перемагала страх і штовхала мене до наміченої цілі.

Нарешті (мій годинник показував тоді першу годину ночі) між хащів блимнула вода, а за десять хвилин я був уже на березі центрального озера. Мене знемагала спрага, і, нахилившись до холодної смачної води, я жадібно почав пити. Широка стежка, що привела мене до озера, була вкрита слідами. Очевидно я натрапив на місце їхнього водопою. Коло самої води лежала велетенська брила лави. Я стеребкався на неї—звідти в усіх напрямках розгортався чудовий вигляд на плято.

Перше, що я побачив, страшенно здивувало мене. Описуючи крайовид, який слався переді мною, коли я сидів на дереві, я зазначив, що мені впали в око темні дірки на найвіддаленіших скелях, і що я взяв їх за отвори печер. Тепер, дивлячись на ті ж таки скелі, я

спостеріг на них кружала світла; червонуваті, виразно-окреслені плями, ніби ілюмінатори в каютах пароплава. Спочатку я думав, що то відблиски гарячої ще лави. Ні, не може бути! Лава мусила б стигнути знизу, а не залишатися на стрімкій стіні скелі. Що ж це таке? Я міг дати собі дивну, але єдину відповідь. Червонуваті плями—то відблиски огнищ у печерах, огнища ті могли розкласти тільки людські руки. Значить, тут, на пляті, єсть люди. Моя експедиція блискуче виправдала себе. Буде про що розповісти в Лондоні.

Довгий час я лежав і стежив за цими тремтячими цяточками світла. Од мене до них було не менше як десять миль, а втім, навіть на такій відстані, я спостерігав, як вони іноді затьмарювались — хтось, проходячи перед огнищем, затуляв його. Чого не дав би я, аби мати змогу здертись туди, зазирнути всередину, а потім розказати своїм товаришам, який вигляд і звички має людська раса, що живе в такому чудному місці. Даного моменту це, безперечно, було неможливе, але не менш безперечне було й те, що ми не можемо залишити плята, не вивчивши досконало цього питання.

Озеро Гледіс — моє власне озеро — лежало коло моїх ніг немов виповнене живим сріблом, і місяць яскраво відбивався на самій середині його. Воно було мілке, і в багатьох місцях з води виставали піскуваті мілини. На тихій поверхні, там і тут, давалося в знаки життя—то у воді вставали жмурки, то в повітря вистрибувала якась сріблобока риба, то з-під води вигиналася аспидно-чорна спина передісторичного чудовиська. Один раз на жовтій косі я вгледів тварину з довгою, як у лебедя, гнучкою шиєю. Тулуб її був у воді, і тільки ця шия та пласка голова звивалися в повітрі. Потім вона пірнула, і більше я її не бачив.

Не в довгій часі мою увагу взяло на себе те, що відбувалося коло самих моїх ніг. Дві тварини, схожі на величезні панцерники, спустилися до водопою і почали пити, ляскаючи по воді своїми довгими, пружними язиками, що нагадували червоні стрічки. Велетенський олень з розгильчастими рогами, розкішне, величне як король, створіння підійшло туди ж із своєю самицею та двома малятами. Таких оленів немає ніде в іншому місці, і найбільший з бачених мною лосів не досяг би йому й до плеча. Раптом він застережно форкнув і разом з усією родиною зник в оситнягу. Панцерники й собі поквапились заховатися. Стежкою наближалася до води нова, найжахливіша на вигляд потвора.

Я, певне, бачив уже десь цю незграбну постать, цю горбату спину з зубчастою торочкою, цю пташину голову, нахилену до самої землі. А, пригадав! Та це — стегозавр, тварина, зарисована в записній книжці Мепла Вайта; перше, що взяло на себе увагу Челенджеру. Ось тут він, і, може, той самий екземпляр, якого зустрів американець. Земля тремтіла під його важучою ступою, а коли він ковтав воду, все аж гуло навкруги. Протягом п'яти хвилин він був так близько від мене, що я вільно міг торкнутися рукою до огидних гребенів, які хилиталися на його спині. Нарешті він потупав назад і незабаром зник серед скель.

Коли я глянув на годинника, було вже пів до третьої. Треба було закінчувати свою експедицію. Знайти дорогу додому не являло собою ніяких труднощів, бо я весь час ішов берегом ручайця, що впадав у центральне озеро якраз між купи каменів, на одному з яких я примостився. Я пустився назад у чудовому настрої, відчуваючи, що зробив велике діло й повертаюся до товаришів з важливими новинами. Найважли-

вішою з них були, безперечно, печери з огнищами, заселені якимось плем'ям троглодитів. Поруч із тим я міг розповісти ще про свої досліді центрального озера. Я міг засвідчити, що в ньому повно дивовижних істот, і що я на власні очі бачив багато наземних видів передісторичних тварин, яких ми до того часу не подибували. Мені здавалося, що мало кому з людей доводилося перебути таку незвичайну ніч, і мало кому пощастило збагатити так скарбницю людських знань.

Занурившись у ці міркування, я пройшов уже майже половину путі додому, коли якийсь дивний шум позаду повернув мої думки до сучасного мого становища. То було щось середне між форканням і риками: низькі, приглушені, грізні звуки. Очевидно, якась тварина; але я не бачив її і прискорив ходу. Через півмилі звук повторився. Він виходив десь зовсім зблизька, був голосніший і загрозливіший. Серце мені перестало тіпатись, коли я зрозумів, що звір, який би він не був, іде за мною назирцем. Мене пройняв піт, і волосся на голові стало дубом. Те, що ці чудовиська шматують та нищать один одного, було звичайним проявом боротьби за існування, але мені ніколи й на думку не спадало, що вони можуть кинутись на людину, ганяти й переслідувати господаря всього живущого. Згадалася мені закривавлена морда, бачена нами при світлі смолоскипа лорда Джона — жахливий привид з найбільших глибин Дантового пекла. Ноги мені підгиналися. Я спинився й перелякано глянув назад на облиту місячним світлом стежку. Ніщо не порушувало тиші цієї казкової країни. Сріблясті прогальовини та темні тіні кущів на них — більше я не вгледів нічого. І раптом жаску грізну тишу зламав той самий низький горловий звук. Був він тільки ще голосніший, ще ближ-

чий до мене. Сумнівів не могло бути ніяких. Хтось ішов моїм слідом і щохвилини наздоганяв мене.

Я стояв неначе спаралізований і розгублено дивився назад. Аж ось я побачив його. На дальшому кінці поляни, що її я тільки-но перетяв, задвижіли кущі. Велика чорна тінь висунулася з-за них і плигнула на галявину. Кажу „плигнула“ свідомо, бо звір пересувався як кенгуру, випроставшись на цілий зріст, спираючись потужними задніми лапами на землю, а передні тримаючи перед собою. Розмірами й силою звір не поступився б слонові, тільки рухи його, не зважаючи на статуру, були надзвичайно жваві. Глянувши на нього, я спершу подумав, що це тихомирний ігуанодон, але зараз же, хоч як мало знався на зоології, зрозумів, що то була зовсім інша тварина. Замість невеличкої, формою подібної до ланячої, голови великого трипальчого травоїда, звір мав широченну, квадратну, наче в жаби, морду, таку, як та, що налякала нас минулої ночі. Його люті крики та надприродна енергія переконали мене, що це—динозавр, одна з найкровожерніших тварин, що будь-коли ступали по землі. Що-двадцять ярдів страховисько опускалося на передні лапи і обнюхувало ґрунт. Воно, ясна річ, шукало мене. Подеколи на хвилину воно помилялося, але зараз же виправляло свою помилку й знову знаходило мій слід.

Ще й тепер, на згадку про цей кошмар, мене беруть дрижаки. Що міг я робити? У руках в мене був нікчемний дробовик. Яка користь мені з нього? Я в розпачі озирнувся навкруги, шукаючи очима якого дерева або скелю. Круг мене лежала вкрита чагарником рівнина. Де-не-де між хащів росли молоді деревця, та я добре знав, що тварина викоренить перше-ліпше дерево так ніби то був оситняг. Єдине, що давало мені шанси врятуватися, це спробувати тікати. Бігти груд-

куватою поляною і між камінням було нелегко, але, придивившись пильніше, я просто перед собою побачив утертий шлях, очевидно, проторований звірима. Підчас нашої експедиції ми не раз надібували такі доріжки. Ця стежка могла врятувати мене, бо я уславився як бігун і саме на той час був у найкращій формі. Кинувши рушницю, я промчав півмилі з такою швидкістю як ніколи. Мені боліло все тіло, сперло груди, забило дух; та по моїх слідах гнав звір, і я біг та біг. Нарешті, знеможений, ледве в силі ворухнутися, я спинився. На один момент мені здалося, що я здихався свого переслідувача. Ззаду було тихо. Але раптом, велетенськими лапами нищачи все на своєму путі й важко дихаючи, звір знову опинився в мене за плечима. Я мусив був загинути.

І чого це я, божевільний, задлявся так, замість тікати знову? До того часу звір одчував мій слід самим нюхом і посувався наперед досить повільно й невпевнено. Тепер він бачив, як я кинувся навітки, і слідкував за мною очима, бо стежка вказувала йому мою путь. Поминувши кущі, тварина велетенськими скоками наближалась до мене. Місячне світло одбивалося в його лютих очах, на рясних зубах в його роззявленій пащі, на пазурях його коротеньких, дужих передніх лап. Зойкнувши з огляду, я повернувся й побіг стежкою. Переривчасті, свистючі подихи тварини ставали раз-у-раз голосніші. Її важучі лапи гупали зовсім близько від мене. Щосекунди мені здавалося, що її гострі пазурі от-от упадуть мені на спину. І зненацька — хресь! я поплинув у якусь безодню, в очах мені потемніло, я зомлів.

Опритомнівши — думаю, не менше як за десять хвилин, — я почув якийсь жахливий, в'їдливий запах. Я простяг у темряві руку й натрапив на щось подібне до

величезного шматка м'яса; друга рука моя торкалася великої кістки. Наді мною було кружало зоряного неба, і це довело мені, що я лежу на споді глибокої ями. Повільно звівся я на ноги й обмацав себе. Моє тіло від голови до п'ят страшенно боліло, але всі члени його вільно рухалися і суглоби згиналися. Пригадавши обставини падіння, я з острахом глянув угору, боячись на тлі блідуватого неба побачити тінь жахної голови. Проте, ніяких ознак присутності чудовиська я не виявив. Не чути було й жодного звуку. Тоді я почав сторожко обходити круг притулку, куди так слушно провалився.

То була, як я казав, яма з стрімкими стінками, на споді футів у двадцять в прогоні. На цьому споді лежали купи м'яса, здебільшого в останній стадії гниття. Повітря в ямі було нестерпне й отрутне. Спотикаючись на липучі останки, я несподівано набрів на щось тверде. По ближчому дослідженні виявилось, що то — вби́та посередині ями паля. Вся вона була ніби намащена лоєм і така висока, що до горішнього кінця її моя рука не досягала.

Раптом я згадав про воскові сірники в моїй кешені. Запаливши одного з них, я не міг мати ніякого сумніву щодо характеру місця, де опинився. То була пастка на хижі звірі, зроблена руками людськими. Загострена на верхньому кінці паля посередині ями мала коло дев'яти футів заввишки і була вся чорна від крові тварин, що настромлялись на неї. Шматки м'яса та кістки на споді були залишки жертв, яких витягли нагору, аби пробрати місце для нових. Я пригадав слова Челенджера, що на пляті не може бути людей, бо їхня нікчемна зброя не врятувала б їх од тутешніх страховиськ. Тепер стало ясно, як вони захищалися. Печери з вузькими входами, крізь які не спроможні були

протиснутись величезні хижаки, правили їм за житло. Їхній же мозок розвився настільки, що, влаштовуючи на шляхах, по яких завжди ходили тварини, такі пастки, вони нищили ворога, не зважаючи на його міць та енергію. Людина перемагає завжди.

Видобутись з ями для людини, що вміє лазити, було нетрудно, але я довго вагався, боячись знову спіткати страшне створіння, що тільки-но за малим не занапастило мене. Хіба ж не могло воно пантрувати мене, сховавшись десь за кущем. Я насмілювався тільки тоді, як згадав розмови Челенджера та Самерлі з приводу властивостей великих рептилій. Обидва вони казали в-одне, що в їхніх черепних порожниках майже нема місця для мозку, що вони зовсім дурні і що через це саме вони й зникли з обличчя землі, не зумівши принатуритись до мінливих обставин життя.

Якби тварина лежала та чекала на мене, це позначало б наявність у неї певних розумових здібностей, зокрема здібности зв'язувати причини з наслідками. Більш імовірно, що дурне створіння, діючи виключно з інстинкту, припинить своє полювання, коли побачить, що мене вже нема, і подасться шукати нову здобич. Я підповз до берега ями й озирнувся. Зорі мерхли; небо білішало, і приємний вранішній вітерець пестив моє обличчя. Я ніде не бачив і не чув свого ворога. Вилізши з ями, я сів коло неї, готовий зараз же плигнути туди знову, заледве з'явиться хоч будь-яка небезпека. Заспокоєний абсолютною тишею і світанком, я набрався духу й потяг до стежки, що нею я біг передніш. За деякий час я знайшов кинуту мною рушницю, а трохи згодом розшукав і свого проводиря — ручаєць. Боязко оглядаючись назад, я знайомою дорогою напрямився додому.

І раптом у думці мені стали мої відсутні компаньйони. В чистому, тихому ранковому повітрі розлігся го-

стрий лункий звук пострілу з рушниці. Я спинився й став прислухатися — нічого. На хвилину в моїй голові майнуло побоювання, чи не спіткало їх яке лихо. Але зараз же я знайшов і простіше та природніше пояснення. Був уже білий день. Мою відсутність, безперечно, помічено. Вони вирішили, що я заблукав у лісі й стрельнули, щоб указати мені, де форт. Правда, ми умовилися не стріляти без доконечної потреби, та, гадаючи, що я в небезпеці, вони не стали б вагатися. Отже треба було поспішати, щоб заспокоїти їх.

Я був стомлений та виснажений і не міг іти так хутко, як хотів би. Нарешті — ось і добре знані місця. Ліворуч — болото птеродактилів; просто переді мною галявина ігуанодонів. Тепер між мною й Фортом Челенджера лежала остання стяга лісу. Ніхто не вітає мене. Ця тиша стискує мені серце. Я прискорюю ходу й починаю бігти. Загорожа стоїть у такому стані, як я залишив її, відходячи, але ворота відчинені. Я кидаюся в середину. В очі мені, в холодному вранішньому світлі, впадає жахливе видовисько. Всі наші речі безладно валяються на землі, і моїх товаришів нема, а край попелу від згаслого багаття, трава зафарблена червоним: то — огидна калюжа крові.

Несподіванка була завелика, і на деякий час я нічого не міг уторопати. Невиразно, немов уві сні, пригадую, як я бігав круг табору і в нестямі кликав товаришів. Ніхто не озвався в мовчазній сутіні лісу. Жахлива думка, що я ніколи вже не побачу їх, що, не мавши змоги спуститись з плята, я назавжди лишуся сам у цій навісній країні й житиму серед цих потвор, призводила мене до розпачу. Я ладен був рвати на собі волосся, битися головою об землю. Тільки тепер зрозумів я, наскільки потрібні були мені мої компаньйони — самовпевнений Челенджер, насмішкуватий, холодний

Рокстон. Без них я був мов дитина в темній кімнаті— безпорадний і безсилий. Я не знав, куди йти і з чого почати.

Отямившись трохи, я спробував з'ясувати собі, яке лихо могло так несподівано трапитися з моїми товаришами. Цілковите безладдя в таборі свідчило за те, що вони зазнали нападу, і постріл, безперечно, позначав перший момент атаки. Те, що я чув тільки один постріл, показує, що все відбулося протягом одної секунди. Рушниці лежали на землі, і в одній з них — лорда Джона — бракувало набою. Ковдри Челенджера та Самерлі лежали коло вогню. Значить, їх застали, коли вони спали. Ящики зі зброєю та їстівним валялися скрізь усуміш з нашими фотографічними апаратами й касетами. Але жодна з касет не зникла. З другого боку зникла вся провізія, яку ми витягли з ящиків, а її, я пригадував, було не мало. Значить, напад учинили звірі, а не люди, бо інакше в таборі не залишилося б нічого.

А коли це — тварини, або якась одна самотня тварина, що ж тоді сталося з моїми товаришами? Лютий звір, напевно, розшарпав їх, але тоді я знайшов би їхні останки. Правда, тут була калюжа крові, яка ніби вказувала на кровопролиття. Чудовисько, що гнало мене вночі, вільно могло віднести свою жертву так само, як кіт відносить мишу. В такому разі решта побігла б вдогін. Тоді вони взяли б із собою рушниці. Щобільше працював мій запаморочений, втомлений мозок, то менше я розумів. Я обшукав поблизу ліс, і не знайшов жодного сліду, що міг би дати мені хоч яке пояснення. Один раз я навіть заблукав, і лише щасливий випадок поміг мені знову добутись до табору.

Зненацька мені спала в голову думка, що трохи заспокоїла мене. Адже я був не зовсім сам. Долі, коло

підніжжя скелі сидить наш вірний Замбо, і мені годі лиш гукнути його. Я підійшов до краю плята й подивився вниз. Він загорнувся в ковдри й спав біля огнища. На моє здивування проти його сидів якийсь чоловік. З радощів серце мені закалатало сильніш — я подумав був, що хтось з моїх компаньйонів спромігся спуститись з високорівні. Та другий погляд позбавив мене цієї надії. Проміння сонця, що сходило, осяяло обличчя незнайомого. То був індіан. Я голосно крикнув і почав вимахувати хусточкою. Замбо зараз же підвів голову, махнув рукою й побрався на скелю. Небавком він стояв уже на одному рівні зо мною і глибоко засмучений слухав моє оповідання.

— Напевне, їх забрав дідько, масса Меловне, — сказав він. — Ви потрапили до нечистого, і він забирає вас усіх. Слухайте поради, масса Меловне, злазьте якнайшвидше, заким він не забрав і вас.

— Як можу я злізти, Замбо?

— У вас єсть стелюхи, масса Меловне. Киньте їх сюди. Я прив'язую їх до п'ня, і вам єсть міст.

— Ми думали вже про це. Але тут немає стелюхів, що витримали б нас.

— Пошліть по мотузки, масса Меловне.

— Кого ж я пошлю й куди.

— Пошліть на село до індіан. В індіан багато вірьовки. Індіан долом, унизу. Пошліть його.

— Хто він?

— Один з наших індіан. Другий б'є його й одбирає йому гроші. Він приходить назад до нас. Готовий узяти листа, принести вірьовки, все.

Взяти листа. Чому б ні? Може, він приведе й допомогу; але в усякому разі з листа всі довідаються, що ми загинули не марно, і відомості про всі наші відкриття дійдуться до наших друзів, там удома. У мене

єсть уже два закінчені листи. Протягом дня я встигну написати третій і довести історію наших пригод до сьогоднішнього дня. Індіян може віднести його. Я загадав Замбові повернутись на скелю ввечері і перебув цей довгий день на самоті, списуючи свої власні пригоди минулої ночі. Я склав також записку, що її мали передати якомусь білому купцеві або капітанові пароплава. У ній я благав прислати нам линви і вказував, що від них залежить наше життя. Все це, так само як і мій гаманець з трьома соверенами, я кинув увечері Замбові. Гроші я просив передати індіянові і обіцяв йому вдвоє більшу суму, якщо він принесе линву.

Тепер вам зрозуміле, дорогий містер Мек-Ардле, якими шляхами дійшли до вас мої листи, а в разі ніколи більше не почувете за вашого кореспондента, знатимете й його долю. Я занадто втомлений і пригнічений, щоб складати зараз же якісь плани. Завтра подумаю, чи можу я залишатися в нашому таборі, і піду шукати слідів моїх безталанних компаньйонів.

РОЗДІЛ XIII

Цієї сцени я ніколи не забуду

Бралось до ночі, коли на просторій рівнині під моїми ногами з'явилася самотня постать індіяна—єдиної нашої надії на спасіння. Я пас його очима, доки він не зник у зафарбленому в рожевий колір вечірньому тумані, що прослався між далекою річкою і мною.

Уже зовсім поночі повернувся я до нашого сплюндрованого табору. Останнє, що я бачив, був червонуватий блиск Замбового огнища. То була єдина світла точка в цілому світі внизу, так само як і в моїй засмученій душі. А, проте, тепер я почував себе краще. Мене

заспокоювало те, що я спромігся надіслати листи. Хоч що б тепер з нами не сталося, наші імена не загинуть разом із нашими тілами, а залишаться назавжди зв'язані з наслідками нашої праці.

Моторошно було подумати про ночівлю в цьому бездольному таборі. Ще небезпечніш — спати серед хащів. Треба вибирати те або інше. З одного боку, розважливість радила мене пильнувати, з другого — природа запевнювала, що пильнувати я не спроможний. Я стеребкався був на джингове дерево, та на його рівному стовбурі не було жодного вигідного сука, і я, безперечно, впав би й скрутив собі в'язи, заледве почав би дрімати. Випадало злазити на землю й обмірковувати, що ж його робити. Нарешті, я затулив вхід до табору, запалив у трьох кутках його огнища, цупко повечеряв і заснув товстим сном. Пробудок був незвичайний і вельми приємний для мене. Раннім рано, коли тільки починало займатись на день, чиясь рука лягла мені на плече. Прокинувшись і простягнувши руку по рушницю, я видав крик радості — в холодному, сірому світанку, навколюшках коло мене побачив я лорда Джона!

То був він, а разом із цим то був і не він. Я залишив його спокійного, коректного, чепурно вдягненого. Тепер, блідий, з блудними очима, він ледве зводив дух як людина, що довго й прудко бігла. Його худорляве обличчя було подряпане й закривавлене; вбрання — пошматоване; капелюх — зник. Я здивовано дивився на нього, але він не дав мені часу поставити йому бодай би одне запитання. Говорячи, він у той час же нестямно перекидав усі наші пожитки.

— Мерщій, хлопче, мерщій, — гукав він. — Не можна гаяти й секунди. Беріть рушниці; обидві. Я візьму дві інші. Тепер — усі патрони, скільки поназбираєте. Напхайте повні кешені. Трохи їстівного. Вистачить і

півдесятка бляшанок. Так. Не розпитуйте й не зами-
слуйтеся. Рушаймо, або ми пропали.

Ще в півсні, нічого не розуміючи, я опинився в
лісі, де як навіжений побіг слідом за ним. Під пахвами
в мене були рушниці, а в руках — різні їстівні запаси.
Він дерся крізь колючки та тереня, аж доки не загли-
бився в саму гущавину хащів.

— Сюди, — промовив він захекавшись. — Тут, я ду-
маю, ми в безпеці. Вони, певно, прийдуть до табору.
То буде їхня перша думка. Це мусить уразити їх.

— Що це таке? — спитав я, ледве зводячи дух. —
Де наші професори? І на кого ви чекаєте?

— Люди-мавпи, — скрикнув Рокстон. — Боже мій,
що то за тварюки. Не підносьте голосу — в них довгі
вуха й бачучі очі, але, скільки я можу судити, ніякі-
сінького нюху. Тим то, мені здається, вони нас і не
викриють. Та де це ви були, мій голубе? Ви щасливо
уникли нашої долі.

Кількома фразами я пошепки розповів про свої
пригоди.

— Погано, — зауважив лорд, почувши про дино-
завра та про яму. Для курорту тут місце не підхоже.
Га! Та я, знаєте, доки ці чорти не схопили нас, і уяв-
лення не мав про тутешні можливості. Одного разу
мене полонили людожери-папуаси, але проти цієї банди
вони — справжні джентльмени.

— Як воно все трапилось? — спитав я.

— Це було зовсім ранком. Наші вчені приятелі ще
тільки потягалися. Не починали навіть своїх суперечок.
Зненацька на нас лився дощ з мавп. Вони падали як
яблука з дерева. На мою думку, вони зібралися на де-
рево, коли було ще темно. Я вистрілив і влучив одному
з них у живіт, та не встигли ми отямитись, як опини-
лися на землі. Я назвав їх мавпами, але в їхніх руках

були дрючки та каміння. Вони герготали про щось поміж себе і, нарешті, пов'язали нам стелюхами руки. Таких тварин, скільки я мандрую, мені ніколи не доводилось бачити. Люди—мавпи! та це ж якраз та ланка між людьми та мавпами, якої досі бракувало. Бодай би її бракувало завжди! Вони унесли кудись свого пораненого товариша—кров з нього юшила як з свині—і посідали круг нас. На обличчях їхніх я бачив смерть. Вони—здорові хлопці, з людину завбільшки, тільки значно дужчі. У них чудні, немов скляні, сірі очі під червоними кущастими бровами. Отак от сидять вони собі та гергочуть і гергочуть. Челенджер—не боягуз, а тут і він звомпив. Він крутився й звивався, щоб звестись на ноги, гукав до них і вимагав, щоб вони кинули свої дурниці. Я думаю, він з несподіванки трохи з'їхав з глузду, бо лаявся і кляв їх наче навіжений. Якби то було товариство його улюбленців-журналістів, навряд чи він мордувався б більше.

— Що ж зробили вони потім?—спитав я, захоплений дивною історією, яку Рокстон оповідав мені пошепки, раз-у-раз пильно роздивляючись навкруги і не пускаючи з рук рушниці.

— Я думав, що нам прийшов кінець. Але замість того все раптом змінилося. Вони погерготали ще трохи, а тоді один з них підвівся й підійшов до Челенджера. Ви, може, сміятиметесь, мій голубе, але, слово честі, то були справжні близнюки. Я й сам не повірив би цьому, якби не бачив на власні очі. Людина-мавпа—їхній ватаг—був той самий Челенджер тільки червоний. Він мав усі гарні зовнішні прикмети нашого друга, але всі вони були, сказати б, підкреслені. Короткий тулуб, широченні плечі, могутні груди, відсутність шиї, рудувато-червона хвиляста борода, кущасті брови, гріз-

ний погляд; одне слово, повний каталог. А коли людина-мавпа став поруч із професором і поклав йому на плече свою лапу, схожість була разюча. Самерлі реготався, як божевільний, і сміявся аж до сліз. Людини-мавпи й собі реготалися, — якщо можна назвати так їхнє гемонське кудкудакання, — а тоді схопили й потягли нас лісом. Вони не доторкнулися ні до рушниць, ні до набоїв, — певно, мали їх за щось дуже небезпечне, — зате забрали з собою все їстивне, що було на видноті. Ми з Самерлі подряпалися трохи дорогою, — бачите, які в мене одяг та шкіра? — вони ж бо тягли нас по простій лінії крізь кущі та терні. Їм же, з їхньою ніби чиненою шкірою, то й не боліло. Щодо Челенджерера, то з ним було зовсім інакше. Четверо людей-мавп посадовили його собі на плечі, і він виступав як римський імператор. А що це таке?

Десь неподалеку щось цокало неначе кастаньети.

— Вони ідуть! — сказав мій компаньйон, заряджаючи свою гвинтівку. — Заряджайте й ви свої, мій голубе. Не думаете ж ви, що ми живі віддамося їм до рук? Це — звук, що його вони завжди видають у збудженому стані. Ну, та вони збудяться ще більше, коли захочуть захопити нас. Чуєте ви їх тепер?

— Вони вже десь дуже далеко.

— Невеличкий загін — то ще нічого; але я боюся, що вони порозсилали вивідачів шукати нас по цілому лісі. Ну, та я не закінчив ще мого сумного оповідання. Незабаром вони привели нас до свого міста — щось із тисяча халупчинок, з хмизу та листя, в западині у лісі коло краю плята. Звідси до них — милі чотири. Брудні тварини заляпали мене всього своїми пальцями, і мені здається, що я ніколи вже не буду чистий. Вони пов'язали нас не згірше за найкращого пакувальника, покладали рядком під дерево, ногами вгору, і настано-

вили вартувати нас здоровезну звірюку з києм у руці. Кажучи: „ми“ і „нас“, я маю на оці Самерлі й себе. Челенджер сидів собі на дереві та споживав горіхи та ананаси так ніби ціле своє життя не робив нічого іншого. Мушу сказати, що він кидав овочі й нам, а потім своїми власними руками зняв нам пута. Шкода, ви не бачили, як він із своїм близнюком сидів на гільці й виспівував басом: „Дзвоніть старі дзвони“. Музика, хоч яка б вона була, здається, викликає в них гарний настрій. Сміхота та й годі! Проте, нам, ви сами розумієте, було не дуже весело. Челенджер міг робити все, що йому заманеться, а щодо нас, то вони додержували твердої лінії. Нас заспокоювало тільки те, що ви — вільні й не дасте загинути нашим архівам.

А тепер, мій голубе, ви здивуетесь ще більше. Ви, казали, бачили сліди людей, огнища, пастки й усе таке інше. Нехай! А ми бачили й самих людей. Миршавий нарід, заляканий, затурканий. Здається, люди живуть на одній половині плята — там, де ви вгледіли печери; а люди-мавпи посідають цю половину, і між ними з-правіку точиться кривава боротьба. Так стоїть справа, скільки я міг збагнути. Позавчора люди-мавпи взяли в полон з дванадцятко тубільців і привели бранців до себе в місто. Ви, напевно, ніколи не чули такого гвалту. Тубільці були маленькі, червоні людці, вибиті та понівечині так, що ледве пересували ноги. Двох із них люди-мавпи рішили ранком у найжахливіший в світі спосіб: одному з них просто видрано з плеча руку. Але людці, як виявилось — молодці, і жоден з них ані писнув. Ми до таких видовиськ не звикли, і нас за малим не знудило. Самерлі знепритомнів, а Челенджер ледве втримався на ногах... Їх нібито вже не чути. Як по-вашому?

Ми уважно прислухались, але в лісі лунали самі пташині співи.

— Я думаю, вам здорово пощастило, мій голубе, — вів Рокстон далі. — Гонитва за тубільцями захопила їх цілком, і вони забули про вас. Інакше вони неодмінно завітали б по вас до нашого табору і неодмінно впіймали б і вас. Безперечно, як ви й казали, вони пантрували за нами з дерева і знали, що повинен бути ще один. Проте, тимчасом їх цікавили тільки тубільці. Ось чому сьогодні ранком вас розбудив я, а не ціле військо мавп. Далі довелося нам бачити ще й не такі жахливі речі. То був якийсь кошмар. Пригадуєте ви скелет американця, крізь який проріс бамбук? Він лежав саме під мавп'ячим містом, звідки вони скидають униз своїх бранців. Я думаю, як пошукати, то там знайдеться сила таких скелетів. У них на верхів'ї плята єсть щось на кшталт площі для парадів, і на ній одбувається справжня церомонія. Один по одному шугали бідні хлопці в повітря, а потім летіли вниз; которі розбивалися на гамуз, а которі настромлювались на бамбук. Мавпи страшенно цікавились цим і щоразу нахилялись униз подивитись, в який саме спосіб загинув бідолаха. Четверо тубільців було скинуто, і бамбук проштрикнув їхні тіла немов дротик кружало масла. Не дивно, що між ребрами скелета нещасного американця ріс бамбук. Видовисько було жахливе, але воно немов заворожило й нас. Ми всі й собі цікаво дивилися, як вони пірнають під скелю, хоч кожен розумів, що дійдеться і йому ряд плигати вниз.

Але цього не сталося. Вони залишили шестеро тубільців на сьогодні, а нас, скільки я розумію, на заїдок. Челенджер, може, і викараскався б, але ми з Самерлі не мали жодних шансів. Їхня мова наполовину складається з мигів, і второпати її не важко. Я уклав уже собі в голові маленького плану. Для мене було ясно, що користи з Самерлі не може бути ніякої,

та й з Челенджера не більше. Скоро професори сходились до купи, між них заходила сварка з-за класифікації отих червоних діяволів, що полонили нас. Один казав, що це—тип яванського дріопітекуса, а другий доводив, що їх можна однести тільки до відмини пітекантропуса. По-моєму, це—просто божевілля й підлота. Але я спостеріг дещо, з чого ми могли скористатися. Перше—люди-мавпи на рівному місці не можуть бігати так швидко як ми. У них занадто короткі та криві ноги і заважкі тулуби. Челенджер—і той міг би дати наперед кілька ярдів на сотню найкращим їхнім бігунам, а ми з вами були б там чемпіони. Подруге, вони не мали жодного уявлення про рушниці. Мені навіть здається, що вони не зрозуміли, в який спосіб поранив я їхнього товариша. Якби тільки ми спромоглися здобути наші рушниці!

Прокинувшись з цією думкою сьогодні ранком, я добре стусанув у живіт нашого вартового, звалив його з ніг і кинувся до табору. Там, як ви знаєте, я знайшов і рушниці, і вас, Ось моя історія.

— А професори? — здивовано спитав я.

— Мусимо повернутись і визволити їх. Взяти їх з собою я не міг. Челенджер на той час сидів на дереві, а Самерлі був украй знесилений. Мені лишалося тільки бігти по рушниці і згодом спитатись урятувати наших учених. Правда, мавпи, щоб помститись, могли зараз же їх знищити. Челенджера, ще може, вони й ужалували б, а за Самерлі не ручуся. Ну, та його вони однаково рано чи пізно знищать. Цього я абсолютно певний. Значить, моя втеча не погіршила справи. Тепер ми повинні за всяку ціну визволити їх, а для початку—побачитись із ними. Набирайтеся ж духу, мій голубе, бо так або інак, але ще перед вечером вам доведеться сьогодні ж улізти в халепу.

Я хотів наслідувати лорда Джона — його уривчасту мову, його коротенькі, образні речення, його півгумористичний, півбайдужний тон. Та він народився провідцею. За часів небезпеки його енергійні маніри ставали ще енергійніші, мова — ще швидша, його очі випромінювали полум'я, його Дон-Кіхотові вуси тремтіли від задоволення. Його тягло до небезпеки; він смакував у драматичному боці авантур; в смертельній загрозі вбачав один із видів спорту — гру з долею та смертю, де за ставку було життя, — і все це робило його неоцінитним компаньйоном. Якби не природне хвилювання за наших друзів, то я відчував би радість, що беру участь у такій пригоді. Ми саме підводились, збираючись вилізти з хащів, коли на плече мені лягла рука Рокстонова.

— Ідуть! — прошептав він.

З того місця, де ми лежали, видно було, як під зеленим склепінням дерев проходив цілий загін людей-мавп. Вони йшли низкою на своїх кривих ногах, згорбившись, подеколи торкаючись руками землі й увесь час крутили головою на всі боки. Були вони на зріст футів п'яти або шости, мали довгі руки й широченні груди. У багатьох з них були в руках дрючки, і здаля вони скидалися на незграбних, волохатих людей. Одну мить я бачив їх зовсім ясно, а потім вони зникли між дерев.

— Почекаймо ще! — сказав лорд Джон, що намірявся вже був стріляти. — Мусимо лежати спокійно, доки вони не кинуть шукати нас. Тоді ми спробуємо пробитись до їхнього міста й заскочити їх розполохом. Пождімо ще годинку, та тоді й вирушимо.

На дозвіллі ми розпечатали одну з наших бляшанок і підживились сніданком. Лорд Джон від вчорашнього ранку з'їв лише кілька овочів і тому накинувся на консерви як зголодніла людина. Перед тим як одходити

ми, щоб одзначити свій притулок і полекшити в дальшому повернення до Форту Челенджера, поробили зарубки на деревах. Мовчки проплазувавши між кущами ми добулися нарешті до краю плята, неподалеку від того місця, де був наш перший табір. Тут ми спинилися, і Рокстон познайомив мене з подробицями свого плану.

— Поки ми в гущавині лісу, ці свині мають над нами перевагу, — казав він. — Вони можуть бачити нас, а ми їх бачити не можемо. На чистому місці — зовсім інша річ. Там ми будемо пересуватися значно швидше як вони. Отже, нам треба триматися чистого місця. По краю плята дерев менше ніж де-інде. Це й буде лінія нашого наступу. Не поспішайте, будьте уважні і майте рушницю наготові. А головне — не здавайтесь, доки у вас лишатиметься хоч один набій. Це — остання вам порада, мій голубе.

Доповзши до краю плята й глянувши вниз, я вздрів нашого славного чорного Замба, що сидів на камені й палив люльку. Багато віддав би я, щоб озвати його й розповісти про наше становище. Та цього було не можна — нас могли почути. В лісі, здавалося, кишіло людей-мавп. Круг нас скрізь лунало їхнє оригінальне ляскуче герготіння. Тоді ми ховалися в кущі й деякий час лежали тихо. Посувалися ми дуже повільно, і минуло не менше як дві години, поки лорд Джон на мигах показав мені, що ми наблизилися до нашої цілі. Знаками звелівши мені лишатися на місці, він поліз наперед сам, і за хвилину повернувся. Обличчя йому тіпалося від збудження.

— Ходім! — згукнув він. — Ідіть мерщій. Сподіваюся, ми ще не запізнилися.

Я й сам тремтів од зворушення, коли, проплазувавши слідом за ним, спинився й поверх його плеча визирнув з-за куща на галявину, що лежала перед нами.

Видовиська того я ніколи не забуду. Воно було таке химерне, таке неможливе! Я не знаю, чи спроможетесь ви уявити його собі, і гадаю, що за кілька років, якщо мені пощастить колись знову сидіти в Клубі Диких та дивитись на набережню, я й сам не поїму собі віри. Певний, що тоді воно й мені самому здаватиметься кошмаром, маренням хворого на пропасницю. Запишу ж його, поки воно свіже ще в моїй пам'яті і коло мене, на росяній траві, лежить людина, яка може посвідчити, що я не брешу.

Перед нами простилалась широка простора поляна— у кілька сот ярдів завширшки, — вкрита зеленою травою та низенькою папорттю й обрямлена півколом дерев. На гілках були нагромаджені купи листя, що скидалися на величезні гнізда, або маленькі хатки. З отворів цих гнізд визирали і на вітах дерев сиділи безліч людей-мавп, судячи з їхнього розміру— самиці та дітваки. Вони утворювали декорацію сцени, на яку всі цікаво дивилися і яка притягла до себе й нашу увагу.

На чистому місці, біля самого краю плята юрмився натовп з кількох сотень цих потворних, червоноголових створінь. Деякі відзначалися своїми велетенськими розмірами, і на багатьох з них моторошно було дивитися. У них існувала певна дисципліна, бо ніхто не виходив з лав, у які вони вишикувались. Перед ними стояла невеличка купка тубільців— маленьких безволосих людей з червоною шкірою, що лиснилася наче бронза проти жаркого полуденного сонця. Поруч їх стояв високий на зріст, худорлявий білий, із скрученими назад руками. Він похнюпив голову, і вся фігура його виявляла жах і огиду. Помилитися тут було не можна. То була вугласта постать Самерлі.

Жалюгідну групу бранців оточував загін людей-мавп, що унеможлиблював утечу. Трохи осторонь,

на самому краї плята, я побачив ще дві постаті — надзвичайно оригінальні і за інших обставин — кумедні. Одна з них був наш колега — професор Челенджер. Шмаття сорочки звисали йому з плечей, але самої сорочки не було, і волохаті потужні груди вкривала йому тільки величезна борода. Він загубив свого капелюха, і волосся, що відросло за час наших мандр, безладно маяло круг його голови. Здавалося, одного дня було досить, щоб обернути найдосконаліший виріб сучасної цивілізації на найвідсталішого дикуна з Південної Америки. Попліч з ним стояв його пан—король людей-мавп. Як і казав Рокстон, то була достеменна копія Челенджера з тою лише відміною, що він був червоний, а не чорний, як професор. Та ж сама присадкувата, широка постать, ті ж такі важкі, широкі плечі, ті ж самі довгі, звислі наперед руки, така точнісінько блискуча борода, що змішувалась з волоссям на волохатих грудях. І тільки низький, спадистий лоб та плоский череп людини-мавпи різко контрастував із високим чолом і чудово розвиненим черепом європейця. Всіма іншими сторонами мавп'ячий король був якась недоречна пародія на нашого професора.

Описати це бере чимало часу, але врізалось воно мені в голову в кілька секунд. Нам треба було багато про що подумати. Кінець драми наближався. Двоє людей-мавп витягли з купки одного тубільця й поволокли його до кручі. Король дав сигнала, піднісши руку. Вони схопили людину за руки та за ноги і, розхитавши, з жахливою силою жбурнули бідолашного в повітря над самою безоднею. Коли тіло зникло з очей, вся юрба за винятком сторожі кинулась до урвища. Впала коротка мовчанка. Потім розлігся оглушливий крик надпориву. Тварини плигали й крутилися, несамовито вимахуючи своїми довгими, волохатими руками

Й щось вигукуючи. Заспокоївшись, мавпи одійшли від краю плята і знову вишикувались у лави, як і передніш, чекаючи на нову жертву.

Прийшла черга й до Самерлі. Двоє вартових стиснули йому руки й поволокли наперед. Він розпачливо пручався, наче курча, якого збираються різати. Челенджер повернувся до короля й немов у нападі божевілля почав вимахувати перед ним руками. Кюдина-мавпа брутально відштовхнув його і похитав головою. То був останній рух, який він зробив свідомо. Лорд Джон вистрілив, і король як червоний лантух, незграбно опустився на землю.

— Стріляйте в натовп, синку, стріляйте! — кричав мій компаньйон.

В душі кожної людини єсть якісь незнані ще безодні глибини. Я з природи маю добрячу вдачу, і очі мої не раз одволожувались, коли я бачив пораненого зайця. А тут мене поняла жадова крови. Я стріляв, заряджав рушницю, стріляв знову, і моя жорстокість завдала мені великої втіхи та радості. З нашими чотирма рушницями ми вдвох із Рокстоном чинили жахливі спустошення. Обидва вартові, що тримали Самерлі за руки, лежали на землі, а він стояв, похитуючись як п'яний, не усвідомивши ще як слід, що дістав волю. Налякані люди-мавпи метушилися, не здаючи собі звіту, звідки та смертельна буря, що так безжально нищить їх. Вони ламали руки, жестикулювали, верещали й бігали, спотикаючись на своїх убитих товаришів. Нарешті всі вони з галасом подалися під захист дерев, покинувши на бойовищі силу трупів. На галявині лишилися самі бранці.

Швидкий розум Челенджерів зразу збагнув становище. Професор підхопив під руку Самерлі, і вони кинулися до нас. Двоє вартових хотіли були пересліду-

вати втікачів, але впали під кулями лорда Джона. Ми побігли назустріч своїм приятелям і передали кожному з них по рушниці. Та Самерлі був такий знеможений, що насилу тягнув ноги. Незабаром люди-мавпи отямлися. Ховаючись за кущами, вони загрожували заскочити нам дорогу. Ми з Челенджером підтримували Самерлі під лікті, а Рокстон прикривав наш одступ, улучаючи в кожну голову, що витикалась з-за кущів. Милю чи дві тварюки бігли за нами назирцем, а потім кинули переслідувати, очевидно, пересвідчившись у нашій силі і не бажаючи більше наражатись на наші кулі. Добувшись нарешті до табору, ми озирнулися назад — нікого.

Так нам здавалося, але то була помилка. Ми ледве встигли зачинити колючі ворота в огорожі і, стиснувши один одному руки, простягтися на березі нашого ручайця, коли біля входу залунали притишені кроки й розляглися жалібні крики. Рокстон з рушницею в руках подбіг до воріт і відчинив їх. Розпластавшись на землі ниць, коло воріт лежали чотири маленькі червоні постаті бранців. Вони тремтіли з жаху і, здавалося, благали захистити їх. Проречистим жестом один з них показав на ліс, даючи на розум, що там на нас чегає небезпека. Далі, кинувшись наперед, він оповив руками ногу лорда Джона і притиснув до неї обличчя.

— Чорт побирай! — скрикнув Рокстон, у замішанні крутячи свої вуси. — Що в біса робитимемо ми з цим народом? Підводься, хлопче, та забирай голову з моєї ноги.

Самерлі сидів і набивав тютюном свою люльку.

— Ми врятували їх, — сказав він. — Ви видерли нас усіх з пазурів смерті. Слово честі, то була добра робота.

— Надзвичайна! — гаркнув Челенджер. — Надзвичайна! Не тільки ми особисто, а вся європейська наука в

цілому завжди дякуватиме вам за те, що ви для нас зробили. Не вагаючись скажу, що смерть моя або професора Самерлі дуже прикро відбилася б на історії зоології. Ви й наш юний друг зробили велике діло.

Він по-отецькому всміхнувся до нас, але європейська наука була б не помалу здивована, побачивши свого вибранця, свою красу та надію — з довгим скуйовдженим волоссям, з голими грудьми і в цьому дранті. Він сидів на землі, тримаючи між колінами одну з наших бляшанок і маючи в пальцях здоровезний кусень австралійського законсервованого м'яса. Чоловічок глянув на нього і ще щільніш притиснувся до ноги Рокстона.

— Не бійся, хлопчику, — пестячи маленьку, кошлату голову, сказав Рокстон. — Він не може спокійно бачити вас, Челенджері. І, далєбі, це не дивує мене. Та ні ж бо, братіку, він тільки людина, така саме, як і ми всі.

— Серйозно, сер? — обурився професор.

— Це — ваше щастя, Челенджері, що ви трохи не подібні до інших. Якби ви не були так схожі на короля...

— Знаєте, лорде Джоне Рокстоне, ви забагато собі дозволяєте.

— Адже це — факт.

— Я попрошу вас, змінити тему. Ваші зауваження — недоречні й безтямні. Маємо подумати тепер, що робити з цими індіанами. На мою думку, якби знати де їхній дім, їх треба відвести додому.

— Тут немає ніяких труднощів, — вкинув я. — Вони живуть у печерах по той бік центрального озера.

— Наш юний друг, знає навіть, де вони мешкають. Це, здається, не блигомий світ?

— Миль із двадцять буде.

Самерлі застогнав.

— Щодо мене, то я туди напевно не доплентаюсь. Та й ті звірюки все ще не загубили наш слід. Я виразно чую, як вони квилять десь поблизу.

В темряві лісу, і справді, розлягалось оригінальне ляскання людей-мавп. Індіян знову поняв жах.

— Мусимо тікати, і тікати якнайшвидше, — сказав лорд Джон. — Ви будете допомагати Самерлі, мій голубе. Індіяни понесуть наш багаж. Ну, ходім, поки вони ще не вгледіли нас.

Менше ніж за півгодини ми були вже в нашому притулку між кущами. Цілий день у напрямі нашого старого табору лунали збуджені голоси людей-мавп, але жодна з них не підходила близько, і потомлені втікачі—і червоні, і білі—мали змогу добре виспатись. Ввечері, коли я дрімав у солодкому півсні, хтось торкнув мене за рукав. Я розплющив очі й побачив Челенджера, що навколішках стояв коло мене.

— Ви ведете щоденник усіх цих подій, містер Меловн, і, здається, думаєте оголосити його друком? — урочистим тоном спитав він.

— Я тут — тільки газетний репортер.

— О! Ви, може, чули невдалі дотепи лорда Джона щодо... щодо деякого... деякої схожості...

— Так, я чув.

— Зайве казати, що оголошення таких легковажних думок надзвичайно образило б мене.

— Я додержуватим самої правди.

— Лорд Джон часто висловлює химерні гадки. Він ладен дати абсолютно нісенітне тлумачення цілком зрозумілому фактові пошани, яку нижчі раси завжди виявляють до тих, хто переважає їх силою або знанням. Ви стежите за ходом моєї думки?

— Уважно.

— Тоді я покладаюся на ваш такт. А мавп'ячий ко-

роль, — додав він по довгій павзі, — все ж таки цікаве створіння. У нього дуже інтересне й тямуще обличчя. Ви помітили?

— Особа дійсно, незвичайна, — погодився я.

І професор, заспокоївшись, знову ліг і заснув товстим сном.

РОЗДІЛ XIV

То була справжня перемога

Думаючи, ніби люди-мавпи й гадки не мають про наш притулок у кущах, ми, як незабаром виявилось, дуже помилялися. В лісі було абсолютно тихо, на деревах — жодного руху, та ми знали вже, які то хитрющі тварини і як терпляче вміють вони чекати слушного часу. Яка б доля не судилася мені в майбутньому, я певний, проте, що так близько до смерти, як того ранку, я не буду ніколи. Але треба розповісти вам усе по ряду.

Прокинулися ми виснажені хвилюваннями та вбогою їжею вчорашнього дня. Самерлі був такий слабкий, що ледве тримався на ногах, але вщерть повний енергії. Порадившись, ми вирішили перечекати тут годину-другу, поспідати, що було конче потрібне, а тоді обійти круг центрального озера й добутись до печер, де мої спостереження виявили житла тубільних індіан. Здавалося, що, привівши з собою врятованих нами їхніх земляків, ми могли сподіватися на привітний прийом, а потім, виконавши дане нам доручення й розгадавши всі таємниці Мепл-Вайтової країни, зосередити всі наші розумові здібності на життєвій проблемі повернення додому. Навіть Челенджер схилився до думки, що ми зробили все, що могли, і що тепер нашим пер-

шим обов'язком буде допоминатися поділитись нашими відкриттями з цивілізованим світом.

На дозвіллі ми мали нагоду пильніше придивитись до індіян. То були маленькі на зріст, моторні, жилаві чоловічки, з гарною побудовою тіла, з рівним чорним волоссям, перев'язаним ззаду ремінцем, і в шкур'яній фартушинці круг стегон. Безволосі обличчя їх були досить гарні й лагідні. Жваво розмовляючи якоюсь незрозумілою нам мовою, вони раз-у-раз показували один на одного й вимовляли: „Аккала“ — певно, назву свого племені. Іноді вони сплескували руками і з ненавистю та страхом позирали на ліс, вигукуючи: „Дода! Дода!“ Це слово, очевидно, позначало їхнього ворога.

— Що ви скажете про них, Челенджер? — спитав лорд Джон. — Мені ясно тільки одне: це малече перед вами, з голеним лобом, мусить бути їхній ватаг.

І справді, чоловічок тримався якось осторонь, а інші, звертаючись до нього, виявляли глибоку пошану. Він був наймолодший з-поміж них, але мав вельми гордовитий вигляд. Коли Челенджер поклав йому на голову свою здоровезну руку, чоловічок блимнув очима й одскочив од професора. Потім, притиснувши до грудей руку, він поважно випростався і кілька разів повторив: „Маретас“. Тоді професор, ані трохи не зніяковівши, захопив за плече найближчого індіана і, повертаючи його на всі боки, ніби манекен у клясі, заходивсь читати нам лекцію.

— Цей нарід, — гримів він, — скільки можна судити з форми їхнього черепа, лицевого куту й сили інших ознак, не можна віднести до нижчих рас людських. Навпаки — мусимо поставити їх значно вище від багатьох південно-американських племен, що їх я міг би вам назвати. Наявність їх тут аж ніяк не дається пояснити еволюцією якоїсь тубільної раси. Між людьми-

мав пами й первісними тваринами — мешканцями цього плята — занадто велика різниця, і розвинулися з останніх перші безперечно не могли.

— Тоді звідки ж у біса вони взялися? — спитав лорд Джон.

— Це питання безсумнівно викликало б палкі дискусії в наукових колах Європи і Америки, — одповів професор. — Я особисто додержую такої думки, — тут він випнув свої величезні груди й задерикувато озирнувся навкруги. — Я вважаю, що еволюція хребетних через місцеві умови відбувалася на пляті в своєрідний спосіб: давні представники цього типу живуть тут поруч із новітнішими формами. Отже, ми знаходимо такі сучасні створіння, як тапір — тварина з досить довгим родоводом, велетенську лань та мурахоїда, в товаристві з плазунами юрської доби. Це все — зрозуміло. Але ми маємо ще людей-мавп і оцих індіан. Як наука пояснює їхню присутність тут? Я особисто припускаю тільки одне: вони прийшли сюди зокола. В Південній Америці, імовірно, існувала порода антропоїдних мавп, що з давніх давен перемандрували сюди і з плином часу розвинулися в тип, який ми з вами бачили на власні очі. Деякі з них, — професор суворо глянув на мене, — поволі набули такої зовнішності й розмірів, що їм, будь у них трохи більше розуму, могли б заздрити й люди. Щодо індіан, то, я певний, вони з'явилися тут ще пізніше і прийшли знизу. Спонукувані голодом, а може якимись завойовниками, вони почали шукати собі нових осель. Спіткавшись на пляті з ніколи ними не баченими хижими тваринами, вони заховалися в печери, які списував наш юний друг. Але й там довелось їм витримувати напади диких тварин, а зокрема людей-мавп, що вважали їх за чужинців і провадили проти них немилосердну, жорстоку боротьбу.

Ось чим пояснюється їхня нечисленність. Ну, джентльмени, зрозуміли ви тепер, чи потребуєте ще якихось додаткових пояснень?

Професор Самерлі був занадто втомлений і замість сперечатися завзято хитав головою, показуючи, що не погоджується ні з чим. Лорд Джон тільки скуйовдив свої кучері і сказав, що не може брати участі в дискусії, бо не належить ні до індіан, ні до людей-мавп. Мені випало виконати свою звичайну роллю й повернути розмову на практичний і прозаїчний шлях, завваживши, що бракує одного індіана.

— Він пішов по воду, — пояснив Рокстон. — Ми дали йому порожню бляшанку з-під консервів.

— Пішов до нашого старого таборища?

— Ні, до ручая. Це тут, під деревами. Не більше як пара сотень ярдів. Чогось тільки він забарився.

— Піду пошукати його, — сказав я, взяв рушницю й пішов у напрямі до ручайця, залишивши моїх компаньйонів за мізерним сніданком.

Ви, напевно, дивуєтесь, що, хоч і в таку близьку путь, я пішов сам. Але мусите пам'ятати, що до мавп'ячого міста було багато миль, що в своєму притулкові ми вважали себе в безпеці, і що в руках я мав рушницю. Тоді я не знав ще, наскільки лукаві та дужі ці тварюки.

Ручаєць дзюркотів десь коло мене, та через сутінь у лісі я його тільки чув. Я відійшов настільки, що мої товариші не бачили вже мене, коли під одним з дерев угледів якусь червонувату масу, і, наблизившись, упізнав у ній труп індіана. Він лежав на боці, високо піднісши ноги, з головою, скрученою під таким кутом, що, здавалося, він дивився поверх свого власного плеча. Я скрикнув, аби попередити друзів про лиху пригоду, і, повертаючись, щоб бігти назад, спіткнувся на труп.

На щастя, чи то інстинктивно, чи то з переляку, а може тому, що зачув шарудіння серед листя, я глянув угору. З буйної зелені над моєю головою повільно спускалися дві довгі мускулясті руки, вкриті червоним волоссям. Ще секунда — і вони схопили б мене за горло. Я відскочив, але хоч який швидкий був цей порух, та руки були ще швидші. Дякуючи несподіваному скокові, одна з них схопила мене за шию, а друга затулила долонею обличчя. Захищаючи горло, я підніс угору обидві руки, але потужна лапа сковзнула з обличчя вниз і притиснула мої руки. Я поволі відділявся від землі й почував, що якась необорна сила скручує мені в'язи. Зомліваючи від нестерпного болю, я, проте, силкувався визволити свої руки. Згори на мене дивилося жахливе обличчя. Сині очі на ньому жевріли лютою злобою. В їхньому погляді було щось гіпнотичне. Змагатися більше я не міг. Тварина вищерила свої ікли, ще дужче стиснула мені горло і ще енергійніш почала скручувати в'язи. Кружала туману замиготіли перед моїми очима, срібні дзвоники дзвеніли мені в ухах. Десь здаля гримнув постріл. Тварина пустила мене з рук. Не пам'ятаю, як я упав на землю й остаточно знепритомнів.

Прийшовши до пам'яті, я побачив, що горілиць лежу на траві в нашому притулкові. Хтось приніс з ручайця води. Лорд Джон змочував мені голову, а Челенджер і Самерлі збентежені стояли поруч. На хвилину під машкарами науки я побачив людські почуття й на їхніх обличчях. Мене тільки струсануло від падіння, і за півгодини, не зважаючи на страшний біль у голові та шії, я міг уже сидіти й був готовий до нових пригод.

— Вам пофортунило, мій голубе, — сказав лорд Джон. — Коли я, зачувши крик, підбіг до вас і побачив, як ви з напіводірваною головою дригаєте ногами

в повітрі, я подумав, що нас стане на одного менше. Я схибив стріляючи, але він вас випустив з рук і сам дав дропака. От якби в мене було п'ятдесят чоловіка з рушницями! Я живим духом вихаючив би з плята цю пекельну банду.

Тепер стало ясно, що люди-мавпи знайшли наш притулок і уважно стежать за нами. Удень їх ще можна було не боятися, але вночі вони, імовірно, спробують атакувати нас. Що раніш заберемось ми далі від них, то буде краще. З трьох сторін нас оточував ліс, і там ми були б як у пастці. З четвертого боку — то саме був схил до озера — росли тільки низенькі кущі, і тільки де-не-де височило між них якесь дерево. Цим шляхом два дні тому я подався в свою самотню мандрівку, і він привів би нас якраз до печери індіян. Тут лежала й наша путь.

Шкода була кидати Форт Челенджера. Там залишалися наші запаси, а головне, ми втрачали зв'язок з Замбом — єдиною ланкою між нами й околицьним світом. Проте, у нас були рушниці й значний запас патронів. Ми думали, що деякий час ми ними обійдемося, а в дальшому сподівалися незабором повернутися й знову встановити зв'язок із негром. Він урочисто обіцяв залишатись на місці, і ми не мали сумніву, що Замбо додержить своєї обіцянки.

Зараз же по полудні ми вирушили в путь. Молодий ватаг вів перед, показуючи дорогу, але категорично відмовився нести будь-яку кладь. За ним ішли двоє індіян з нашим убогим багажем на спинах. Ми — четверо білих — з рушницями наготові були в ар'єргарді. Коли ми відходили, в гущавині лісу ззаду нас розляглися голосні крики людей-мавп. Може, то вони раділи з нашого відходу, а може, глузували з нашої втечі. Повернувшись назад, ми бачили тільки густу завісу де-

рев, але оглушливе гертотіння свідчило, що в цій гущавині чатує на нас сила ворогів. А втім, ніяких ознак переслідування ми не помічали, а невдовзі вийшли на відкриту рівнину, поза границі їхньої влади.

Я йшов у самому хвості ар'єргарду і не міг стримати усмішки, коли кидав оком на трьох своїх компаньйонів. Невже це був препишний лорд Джон, що одного вечора сидів зо мною в Ольбені між перських килимів і картин під лямпою з червоним абажуром? А це — показний професор, що біснувався колись за письменним столом у своєму масивному кабінеті в Енмоур-Парку? І, нарешті, невже ж це могла бути сувора, поважна фігура Самерлі, яку я бачив тоді на зборах у Зоологічному інституті? Трійка найзлиденніших волоцюг з Серей-Лейна мали б не більш жалюгідний і пошарпаний вигляд. Ми, що правда, прожили на пляті тільки тиждень, але вся наша білизна й увесь одяг лишилися в таборі під скелею, а ці сім днів були важкенькі для нас усіх, дарма, що я менше за інших постраждав од знайомости з мавпами. Мої приятелі загубили свої капелюхи й пов'язали голови хустками. Їхне вбрання висіло на них лахміттям, а їхні неголені обличчя важко було впізнати. Самерлі й Челенджер кульгали, я ледве тягнув ноги після падіння. Не дивно ж наші індіяти озиралися на нас з таким подивом та острахом.

Коли ми над вечір вийшли з кущів, і перед нами простелилася дзеркальна поверхня озера, наші тубільні приятелі видали пронизливий крик і тріумфуюче показали пальцем перед себе. Видовисько, і справді, було незвичайне. По рівній воді озера, до берега, де ми стояли, пливла ціла флотилія пірог. Коли ми побачили їх уперше, нас розділяло кілька миль, але човни посувалися наперед з великою швидкістю і незабаром були

так близько, що гребці помітили нашу групу. Зараз же на пірогах залунали крики надпориву. Індіяни позводились на ноги й почали вимахувати веслами та спи-сами. Потім, сівши знову до роботи, вони миттю доїхали до берега, повитягали на піщані коси свої човни, кинулись до нас і з криками радості простяглися перед молодим ватажком. Ще далі з човна вийшов старий у намисті та браслеті з великих скляних бісерин і з шкірою якогось дивного звіря на плечах. Він підійшов до ватажка, ніжно обняв його і, глянувши на нас, про щось спитав. Діставши відповідь, старий по черезно обняв кожного з нас, а весь наряд з його наказу впав перед нами ниць. Мені було ніяково бачити себе предметом такого влєсливого поклоніння. Подібне почуття прочитав я й на обличчях лорда Джона та Самерлі, а Челенджер розпукнув як квітка під промінням сонця.

— Може вони й перебувають на нижчих щаблях розвитку, — мовив Челенджер, гладячи свою бороду і доброзичливо поглядаючи на індіян, — але їхнє ставлення до людей вищого порядку могло би стати за приклад для декого з найпоступовіших європейців. Просто дивно, які доцільні інстинкти має первісна людина.

Ясно було, що тубільці вирядилися на війну. В кожного з них був спис (довга тростина бамбуку з гострою кісткою на кінці), лук зо стрілами і щось ніби кюр, або камінний топірець при боці. Похмурі, люті погляди, що їх вони кидали в напрямі лісу, і зчаста повторюване слово „Дода“ не залишили ніякого сумніву щодо їхніх намірів. Очевидно, то був загін, що мав спитатися врятувати чи помститися над напасниками на сина їхнього старого ватага. Всі вояки зійшли на нараду, а ми тимчасом сиділи на базальтовій скелі

й стежили за ними. Спершу виступили двоє чи троє воїнів, а потім виголосив велику промову наш молодий приятель. Він говорив із таким піднесенням і з такими проречистими жестами та мінами, що ми зрозуміли її так, немов були обізнані з їхньою мовою.

— Яка нам рація повертатися? — казав він. — Рано чи пізно це має статися. Ваших товаришів замордовано. Що з того, що я повернувся живий? Ті, інші, загинули. Ми завжди перебуваємо під загрозою нового нападу. Тепер нас багато. Ці чудні люди, — він показав на нас, — нам друзі. Вони — великі воїни й ненавидять людей-мавп не менше як і ми. Вони, — показав юнак на небо, — керують громом і блискавкою. Коли ще буде в нас така нагода? Вперед! Ми або помremo, або, принаймні в дальшому, житимемо спокійно. Хіба ж не сором буде повернутись до наших жінок, нічого не зробивши?

Маленькі червоні вояки уважно слухали промовця, а коли він скінчив, ухвально закричали, вимахуючи своєю примітивною зброєю. Старий ватаг підійшов до нас, показав на ліс і поставив кілька запитань. Лорд Джон на мигах попросив його заждати.

— Ну, яка ваша думка? — спитав він нас. — Я особисто хотів би сплатити деякі борги тим мавпам. Думаю, що коли врешті решт ми вичистимо від них землю, земля нічого не втратить. Я іду з цими червоношкірими куцанами і спробую допомогти їм. Що скажете ви, мій голубе?

— Я, звичайно, теж піду з вами.

— А ви, Челенджер?

— Я — ваш товариш.

— А ви, Самерлі?

— Ми, здається, дуже відхиляємось від первісної нашої задачі, лорде Джоне. Запевняю вас, покидаючи

свою катетру в Лондоні, я менш за все думав, що мені доведеться командувати загоном дикунів і воювати з ним антропоїдних мавп.

— Ось як ми зледащили, — усміхнувся Рокстон. — Та нічого не вдієш. Який же ваш рішенець?

— Справа нібито досить небезпечна, — висував Самерлі останні аргументи, — але як ви всі йдете, то не можу ж я залишитися сам.

— Гарзд! — мовив лорд Джон і, повернувшись до вагата, хитнув на знак згоди головою й поплескав по своїй рушниці. Старий стиснув нам усім руки, а його військо загалакало ще голосніш. Було вже запізно, щоб вирушати того ж таки вечора, і індіани отаборилися на березі. Скрізь запалали огнища. Кілька чоловіка пішли в хачі й повернулися, женучи перед собою молодого ігуанодона. Як і в решти його родичів, у тварини була асфальтова печатка на плечі. Один із тубільців з виглядом власника підійшов до ігуанодона і дав дозвіл убити його. Тільки тоді зрозуміли ми, що ці величезні істоти правили тут за худобу, і що асфальтові плями, які так заінтригували нас, були просто тавро, спеціальна познака того чи іншого хазяїна. Безпорадні, дурні травоїдні, з великим тілом і манюсінським мозком вони корилися навіть дитині. За кілька хвилин величезну тварину було вже порізано, і куски м'яса її смажилися над багаттям разом із уловленими в озері великими ганоїдними рибами.

Самерлі ліг на пісок і зараз же заснув, а ми пішли поблукати круг озера, щоб якнайближче познайомитися з цією дивною країною. Двічі ми бачили ями з синьою глиною, як у болоті птеродактилів. То були давні поклади вулканічного походження, що чомусь надзвичайно цікавили лорда Джона. Челенджерову увагу взяв на себе грязевий гейзер, що вирував і

клекотів. На його поверхні раз-по-раз з'являлися й тріскались виповнені якимось газом бульбашки. Професор сунув у гейзер порожню всередині комишину і, наче школяр який, скрикнув у захваті, коли, піднісши запаленого сірника до верхнього кінця її, викликав маленький вибух і язичок голубого полум'я. Та ще більше зрадів він, побачивши, як затулена клаптиком шкіри комишина, виповнившись газом, злетіла вгору.

— Пальний газ, значно лекший ніж повітря. Можу з певністю сказати, що в ньому єсть значна кількість вільного водню. Ресурси старого Челенджера, мій юний друже, далеко не вичерпані. Я покажу вам ще, як великий розум примушує коритися собі всю природу. — Його, очевидно, поривало поділитися з нами якоюсь таємницею, та він стримався.

На суходолі не було нічого інтересного, зате в озері ми бачили дивні речі. Сила люду й шум, що його ми зняли, наполохав усе живе, і лише кілька птеродактилів шугали над нашими головами, виглядаючи падло собі на поживу. Зовсім не те було в зафарбелній у рожевий колір воді центрального озера. Воно кипіло дивовижним життям. Величезні аспідносірі спини з високими, зубчастими плавцями, виринали з води і, майнувши сріблятим блиском, знову замурувались у озеро. На мілинах і косах аж кишіло чудернацьких плазовитих істот, гігантських черепах та якихось дивних створінь з чорною лиснючою шкірою, що нагадували движучі циновки. Тут і там з-під води витикалися виткі гадючі шиї наче з комірцем із шумовиння і, залишаючи по собі довгий слід, граціозно, як лебеді, краяли поверхню озера. Коли одна з цих тварин виповзла на берег, то Челенджер з Самерлі, що прилучився до нас, уздрівши її тулуб у формі бути і величезні плавці ззаду шиї, вибухнули дуєтом захоплення та подиву.

— Плезіозавр! Солодководий плезіозавр!— репетував Самерлі. — Чи думав я колись, що побачу його? З усіх зоологів, любий Челенджер, лише нам судилося таке щастя.

Тільки як зайшла ніч, і в мороці жевріли самі огнища індіан, пощастило нам одтягти професорів од розкошів цього споконвічного озера. Але й лежачи вже на березі, ми довго чули форкання тварин, що жили в ньому.

Світанком увесь табор був уже на ногах, а ще за годину ми подались у нашу незабутню експедицію. Я завжди мріяв стати колись військовим кореспондентом. Чи міг я думати, що мені доведеться списувати таку дику компанію? Ось вам перша моя реляція з бойовища.

Вночі наша армія дістала підмогу. До неї приєднався свіжий загін тубільців з печер, і ми вирушили в кількості чотирьох або п'ятисот небоїв. Попереду йшли розвідники, а за ними тісною колоною сунули головні сили. Дійшовши до лісу, індіани вишикувались у дві довгі лави списарів та лучників. Рокстон і Самерлі стали на правому крилі, ми з Челенджером — на лівому. То було військо камінної доби, і серед нього опинилися ми зі своїми найсучаснішими рушницями.

Чекати ворога довелося недовго. На узліссі розлігся дикий крик, і цілий табун мавп-людей, з каменяками та ломаками, кинувся до центру бойової лінії індіан. То був сміливий, але нерозважливий вчинок, бо клишоногі, вайлуваті мавпи спотикалися та зупинялися на рівній галявині, а їхні суперники були моторні наче кішки. Жаско було дивитися, як люті тварини, запинившись і виблискуючи очима, вимахували своїми ломаками. Але верткі індіани вислизали з-під ударів і засипали ворога дощем стріл, що в'їдалися в грубу шкіру ворога. Повз мене, виючи з нестерпного болю,

пробігла здоровезна мавпа. Між ребер і в грудях у неї стричало більше як дванадцять стріл. З жалощів я послав кулю їй у голову, і звірюка впала на землю. То був єдиний постріл, бо атаковоно тільки центр бойової лінії, і індіяни не потребували нашої допомоги. Навряд чи хоч один з напасників урятувався.

Але справа пішла на гірше, скоро ми ступили в ліс. Годину, а, може, й більше, точилася запекла бійка, і один час нам було дуже скрутно. Сплигуючи з дерев, мавпи своїми ломаками трошили черепа трьом-чотирьом індіянам раніш як ті встигали піднести списа. Жахливі вдари нищили все, на що вони падали. Один з них побив на гамуз рушницю Самерлі і, напевно, розхряпав би йому голову, якби якийсь індіян не ввігнав мавпі списа в саме серце. Інші мавпи, сидячи на дереві, жбурляли в нас каміння і важучі колоди. Був момент, коли індіяни почали піддаватись, і тільки дякуючи нашим рушницям не пішли втеком. Підбадьорені від старого ватага, вони знову з таким завзяттям атакували свого ворога, що люди-мавпи не витримали й почали відступати. Самерлі був беззброєний, зате я стріляв за двох. З противного флангу доносились безперестанна тріскотня рушниць наших друзів. Раптом у лавах мавп зчинилася паніка. Виючи та скиглячи, величезні створіння порснули врозтіч. Вони бігли необзир, нестямно дралися крізь хащі, а наші спільники, в хижому захваті, гналися слідком за ними. То була помста за образи, вчинені незлічимій низці поколінь, за всі жорстокості ближчих часів, за всі переслідування й немилосердне поводження. Людина нарешті перемогла й поставила звіря на відповідне місце. Хоч як швидко тікали мавпи, та їхні вороги були жвавіші. В темному лісі лунали розпачливі зойки, важко гупали на землю стягвані з дерев тіла, свистіли стріли.

Я збирався піти пошукати своїх, коли вгледів лорда Джона з Челенджером, що наближались до нас.

— Готово, — мовив Рокстон. — Я думаю, нехай уже вони кінчають тепер сами. Мабуть, ми будемо краще спати, як будемо менше бачити.

Очі Челенджерові сяли захопленням.

— Ми мали щастя, — він напиндючився наче гиндик, — ми мали щастя бути свідками одного з боїв, найвизначніших в історії людства; одного з тих боїв, що на довгий час визначають долю цілого світу. І справді, друзі мої, що трапляється, коли один нарід підкорить собі інший? Та нічого. Наслідків ніяких. Але ті бійки до загину, що відбувалися між печерною людиною й слонами або тиграми, мали як наслідок за-панування людини. То були справжні завоювання, справжні перемоги. Нам судилося бачити один з таких боїв і навіть брати в ньому вирішальну участь. Тепер на цьому пляті майбутнє належить людині.

Проходячи лісом ми скрізь надібували трупи мавп, простромлені списами або стрілами. Там і тут поодинокі купки мертвих індіан показували місце, де дорого продав своє життя антропоїд. Спереду лунали ще крики й голосіння, визначаючи напрям, в якому йшло переслідування. Люди-мавпи відступили до свого міста, востаннє спиталися вчинити там опір, були знову розбиті, і ми пристигли саме в пору, щоб бачити фінал. На ту площадку на краї плята, де два дні тому стояли мої друзі, виволокли коло ста стамців, що лишилися ще живі. Коли ми підходили, індіани оточували своїх бранців півколом списарів, і за хвилину все було скінчено. Тридцять чи сорок мавп убито тут же. Решту скинули в кручу. Голосячи та лементуючи, полетіли вони вниз, як колись літали їхні бранці, і бамбук пронизав їхні тіла. Як казав Челенджер, в Країні Мепла

Вайта назавжди запанувала людина. Самців було знищено, мавп'яче місто — зруйновано, самиць та малят узято в полон, і безвічному суперництву покладено край.

Для нас ця перемога буда дуже корисна. Ми дістали змогу відвідати свій табір і взяти наші запаси. Ми спромоглися знову встановити зв'язок із Замбом, наляканим видовисььком лавини мавп'ячих тіл, що ринула з плята.

— Тікайте, маси, тікайте! — гукав він, тремтячи з голови до п'ят. — Нечистий, певно, забирає вас, коли ви залишаєтесь.

— Голос здорового розуму, — упевнено зауважив Самерлі. — Ми мали досить пригод, що зовсім не пасують ні до нашої вдачі, ні до нашого становища. Я нагадаю вам ваші власні слова, Челенджері. Віднині всі свої сили мусимо віддати, щоб викораскатись з цієї жахної країни і повернутись до цивілізації.

РОЗДІЛ XV

Наші очі бачили дивні дива

Списуючи день-крізь-день усі наші пригоди, я сподіваюся закінчити цей лист звісткою про те, що, нарешті, і на нас з-за важких хмар проглянуло сонце. Правда, ми не маємо ще плану втечі, і це нас дуже дратує. Але я й тепер уже можу уявити собі день, коли ми радітимемо, що мимохить перебули деякий час у цьому незвичайному місці й бачили його дивовижних мешканців.

Перемога індіан і знищення людей-мавп було поворотним пунктом у нашій долі. Відтоді ми стали справжні володарі плята, бо тубільці, яким ми в дивний спосіб

допомогли знищити їхнього спадкового ворога, дивились на нас із острахом і вдячністю. Може, в своїх власних інтересах вони й бажали відходу таких страшних і могутних спільників, але досі ніхто з них не показав нам, як добутися рівнини. Скільки можна було зрозуміти з їхніх жестів, існував тунель, спідній хід до якого ми бачили вже знизу. Їм, безперечно, пройшли свого часу на плято і люди-мавпи, і індіани. Скористався ним пізніше й Мепл Вайт із своїм компаньйоном. Але рік тому тут був величезний землетрус, і верхній хід до тунелю завалився. Індіани лише знизували плечима та хитали головами, коли ми на мигах пояснювали їм, що бажаємо спуститись. Мабуть, вони не могли, а, може, і не хотіли, щоб ми відходили.

Після переможної баталії людей-мавп, що лишилися живі, приведено до печер і повернено в рабство. То було грубе, примітивне повторення полону ізраелітів у Бабілоні, або євреїв в Єгипті. Вночі під деревами розлягались протяглі крики, що нагадували тужіння Єзекіїля по колишній величі та славі його царства. Тепер їм випало рубати дрова й тягати воду.

За два дні по битві ми з нашими спільниками підійшли до печерного міста й отаборились коло підніжжя скелі. Індіани запрошували нас жити в печерах, та Рокстон на це не погоджувався, бо в разі між нами виникли б які непорозуміння, ми могли опинитися під їхньою зверхністю. Отже, ми зберегли свою незалежність і, не зважаючи на найбільш приятельські стосунки, завжди мали рушниці напоготові. Проте, ми досить часто відвідували печери—вельми інтересні житла, хоч ніяк не могли добрати, споруджені вони руками людськими чи самою природою. Всі вони були на один кшталт і містилися в шарі м'якої породи, мавши за стелю базальтову скелю, а за долівку твердий граніт.

Отвори їх лежали футів на вісімдесят над землею, і до них провадили видовбані в камені сходи, такі вузькі, що велика тварина пройти ними не спромоглася б. Всередині було тепло і сухо. Сірі м'які стіні прикрашали зроблені з паличок чудові виображення різних тварин, що заселяли плято. Якби все живе тут і зникло колись, то майбутній дослідник знайде в печерах надзвичайно вірні образи місцевої фавни—динозавра, ігуанодона і риби-ящірки,—які нещодавно жили й на землі.

Довідавшись, що почварні ігуанодони правили індіанам за худобу і були, так мовити, ходящі склепи м'яса, ми вирішили, що людина, навіть з її початковою зброєю, панує на пляті. Незабаром виявилось, що ми помиляємось, і тубільні мешканці лише зносять владу індіан, але не визнають її. Трагічна подія відбулася на третій день по тому, як ми влаштувалися під скелею з печерами. Челенджер і Самерлі подались до озера в супроводі індіан, що мали за допомогою гарпуни здобути для них кілька екземплярів великих плазунів. Лорд Джон і я залишалися в нашому таборі, а круг нас, на вкритій зеленою травою рівнині поралися, хто з чим, багато індіан. Раптом з сотень грудей вихопилися крики: „Стоа! стоа!“. Звідусіль мчали чоловіки, жінки та дітвора і, штовхаючи один одного, дралися по кам'яних сходах до печер.

Глянувши вгору, ми побачили, що вони розпачливо вимахують руками, запрошуючи й нас сховатися в їхньому притулкові. Обоє ми схопили рушниці й кинулись до озера, подивитися, чи не сталося якого лиха з нашими товаришами. Зненацька з-за дерев вибігла купа в дванадцять-п'ятнадцять тубільців, переслідувана двома страховиськами на зразок того, що колись налякало нас у Форті Челенджера, а потім гнало за мною

підчас моєї самотньої прогулянки. Формою вони скидалися на велетенських черепах, посувалися наперед стрибками, а на зріст були більші за слона. До того часу ми бачили їх тільки вночі, і дійсно, це — нічні тварини за виїмкою випадків, коли їх потурбовано в леговищі. Їхня чорна, бородавчата шкіра вилискувала наче риб'яча луска й грала проти сонця всіма барвами веселки.

Спостерігати довелося нам недовго, бо вони миттю наздогнали втікачів і поробили серед них жахливі спустошення. Їхня система нападу була така — тварина всією вагою навалювалась на свою жертву, розчавлювала її й зараз же стрибала до другої. Нещасні індіани верещали з розпуки, бо були безпорадні проти невтомної енергії та жахливої люті тварин. Один по одному падали вони на землю, і, раніш як ми з Рокстоном встигли прибїгти на поміч, їх лишалося чоловіка з шість. А втім, наша допомога була некорисна і тільки наражала нас самих на небезпеку. На відстані якихось двохсот ярдів ми вистрелили, але олив'яні кули діяли на них так ніби були з паперу. Холоднокровні рептилії не звертали уваги на рани, а їхні життєві центри, їхній мозок, що містився в самих хребцях, не боялися ніякої сучасної зброї. Єдиним наслідком нашого втручання було те, що увагу свою чудовиська звернули на вогонь і постріли, а тимчасом і ми, і індіани встигли дістатись до сходів. Але там, де конічні кулі двадцятого сторіччя не мали сили, діяльними показалися отруєні стріли індіан, вмочені в сік строфанта, а потім устромлені в падло в останній стадії розкладу. Мисливцеві на ловах такі стріли не могли стати в пригоді, бо отрута при повільному кровобігові далася б в знаки вже після того, як звір знищив би свого напасника. Скоро тільки страховиська підбігли до підніжжя сходів, з кожного

отвору в скелі на них линув гряд стріл. За хвилину їхні тіла були вкриті ними. А тварини, не відчуваючи болю, в безсилі гніві тяглися до своїх жертв, незграбно злазили на кілька ярдів і знову падали вниз. Нарешті отрута почала діяти. Одна з них заричала й схилила до землі свою величезну квадратну голову. Друга, виповнюючи повітря тужним, проразливим виттям, короткий час у дикому танку крутилася навколо неї, поки не звалилась сама. З криками тріумфу спустилися індіани з своїх печер і собі почали танцювати круг трупів, святкуючи нову перемогу — над двома потужними ворогами. Вночі вони порізали тіла — не на їжу, бо отрута була б шкідлива й для них, а щоб прибрати їх геть. Залишилися тільки серця плазунів — у добру подушку завбільшки. Вони довго ще стискувались і поширювались, і лише на третій день припинилося це жахливе, самотійне, незалежне від цілого організму життя.

Колинебудь, — коли в мене буде стіл, кращий за бляшанку з-під консервів, і писемне приладдя, надійніше ніж недогризок олівця та остання засмальцована записна книжка — я докладніше напишу про плем'я Акала, про наше життя серед них і про деякі спостереження, зроблені нами в дивовижній Країні Мепла Вайта. Пам'ять ніколи не зрадить мене, бо всі вражіння того періоду, кожен наш крок там довічно лишатимуться в моїй голові свіжі, як перші вражіння дитинства. Жодне нове вражіння не вирівняє слідів їх, так глибоко вирізаних у моєму мозкові. Свого часу я спишу чудову місячну ніч на озері, коли в індіанській мережі впіймався молодий іхтіозавр: чудне створіння — напів-тюлень, напів-риба, з двома, прикритими кістками очима по боках писку і з третім — на тім'ї — за малим не перекинув нашого човна, поки його ви-

тягли на берег. Тої ж таки ночі величезна водяна гадюка вислизнула з очерету і здушила в своїх кільцях стерничого з піроги Челенджерової. Я розповім також по велику білу нічну тварину — ми й досі не знаємо, ссавець це, чи плазун, — що жила в болотах на схід од озера й сяяла в темряві сліпучим фосфоричним блиском. Індіяни так страхаються її, що бояться наблизатись до неї, і дарма що ми двічі виражались шукати і обидва рази бачили її, нам не пощастило промкнутися крізь болото. Можу сказати тільки, що вона більша за корову і тхне мускусом. Я розповім про велетенського бігуна-птаха, значно більшого за струса, з шиєю як у яструба і з головою, що нагадувала череп скелета. Він гнався за Челенджером і примусив його шукати притулку в печерах. Коли професор біг кам'яними сходами вгору, хижа тварюка встигла таки дзьобнути його в підбор і наче бритвою відрізала його. На цей раз сучасна зброя взяла гору, і птах — футів дванадцяти на зріст, форорахус, як казав заеканий, але страшенно вдоволений професор — покотився під кулею Рокстона. Чи побачу я колинебудь її плаский череп між трофеями в колекції лорда Джона? Нарешті, розкажу я дещо й про токсодона — гігантського, футів десяти на зріст вепря, з гострими, довгими іклами, що його ми якось світанком убили на березі озера.

Про все це я згодом напишу докладно, і не забуду з любов'ю змалювати чудову блакить неба та чарівні літні вечори, коли ми лежали в буйній траві на узліссі й дивилися на дивних птахів, що кружляли над нами, та на оригінальні невідомі нам створіння, що вилазали з своїх лігів і стежили за нами. Гілки дерев вгиналися од сили соковитих овочів, а з трави визирили гарненькі, дивні квіти. Спишу я й ці довгі місячні ночі, коли ми виїздили на озеро і з острахом та

цікавістю дивилися на жмурки од сплесків якогось велетенського чудовиська та на зеленуваті вогники далеко в глибині озера.

Але, спитаєте ви, навіщо ж всі ці дослідження й така затримка? Адже ви з вашими товаришами мусили були день і ніч вишукувати засоби повернутися до околиць цього світу. Я відповім, що це питання клопотало голови нам усім, та всі зусилля наші були марні. Невдовзі ми встановили один безперечний факт — індіани не зроблять нічого, щоб допомогти нам. Всіма іншими сторонами то були наші щирі друзі, навіть — віддані раби, а скоро тільки знімалося питання про побудову мосту через прірву, чи то з дерев, чи то з ліян, як ми спіткалися з добротливою, але категоричною відмовою. Вони починали всміхатися, підморгувати, хитати головами, і на цьому справа й кінчалася. Навіть старий ватаг ставився недоброзичливо до наших планів, і лише Маретас — урятований нами його син — жестами показував, що охоче задовольнив би наші бажання. Після блискучої перемоги над людьми-мавпами вони вбачали в нас істоти вищого порядку, які носять ту перемогу в цівках своїх рушниць, і думали, що поки ми з ними — їхня щаслива доля забезпечена. Якби ми погодилися забути свою батьківщину й залишилися назавжди на пляті, кожному з нас дали б по окремій печері й по маленькій червоношкірій дружині. Та хоч які приятельські були в нас з ними стосунки, ми знали, що з нашими планами треба від них ховатися, бо останнього моменту нас могли затримати силоміць.

Не зважаючи на загрозу зустрічі з динозавром, я на протязі трьох тижнів двічі відвідав старе наше таборище, щоб побачитись із негром, який все ще вартував під скелею. Мої очі жадібно вдивлялися в да-

лечінь, сподіваючусь побачити хоч яку ознаку допомоги. Та переді мною, як і раніш, слалася тільки обшира, поросла кактусами, пустельна рівнина, на далекому обрії оторочена смугою оситнягу.

— Вони швидко прийдуть тепер, маса Меловне. Раніш як скінчиться другий тиждень індіани приходять назад, принесуть линви і спустять вас униз—підбадьорливо гукав до мене славний Замбо.

Повертаючись ранком після другої візити, що взяла в мене цілий день і ніч, я мав несподівану зустріч. Я йшов добре знаною дорогою й був уже на відстані якоїсь милі від болота птеродактилів, коли в око мені впав дивний на вигляд предмет, що наближався до мене. То був чоловік у клітці, зробленій із комишин, яка вкривала його з усіх боків. Підійшовши ближче, я здивувався ще більше, бо впізнав у тій постаті лорда Джона Рокстона. Коли Рокстон побачив мене, він виліз із своєї оригінальної фортеці й весело, але вимушено засміявся.

— Не думав я, що стрінуся з вами, мій голубе, — сказав він.

— Що ви тут робите? — здивувався я.

— Гостював у своїх приятелів-птеродактилів.

— Навіщо?

— Цікаві звірята; ви не находите? Тільки надзвичайно некомпанійські. З одвідувачами, як ви й сами бачили, поводяться дуже негостинно. От я вбрався в цю штуку, щоб забезпечити себе від їхніх люб'язностей.

— Та чого ви шукаєте там у болоті?

Рокстон кинув на мене допитливий погляд. Я бачив, що він вагається.

— А ви думаєте, цікавитися різними речами не може ніхто, як професори? — нарешті спитав він. — Я так само вивчаю дещо. Вас це задовольняє?

— Не ображайтесь, прошу, на мене, — замість відповідати промовив я.

Гарний настрій повернувся до лорда, і він засміявся.

— Ніякої образи, мій голубе. Я хочу подарувати Челенджерові маленьке бісове курча. Хочу зробити йому приємність. Ні, я не потребую вашої допомоги. У цій клітці я в безпеці, а вас ніщо не захищає. Бувайте! Над вечір я буду вдома.

Він повернувся й побрався лісом у своїй чудернацькій клітці.

Та коли поведінку лорда Джона можна було назвати дивною, то що ж казати про Челенджера? Мушу зазначити, що він мав надзвичайний успіх у індіанських жінок і завжди носив з собою лапату пальмову гилку, щоб наче від мух обмахуватись од них, коли вони занадто надокучали йому. Щодо Самерлі, то цей професор заглибився у спостереження над комашиним та звіринним світом на пляті і ввесь час, вільний од суперечок з Челенджером, витрачав на опорядження своїх колекцій.

Щоранку Челенджер кудись уходив і повертався з виглядом величної врочистости, як людина, що несе на своїх плечах увесь тягар відповідальности за важливу експедицію. Одної гарної днини, з пальмовою гилкою в руці і з почетом індіанок позаду, він повів нас до своєї секретної лябораторії й утаємничив у свої плани.

Лябораторія та містилася на невеличкій поляні в пальмовому ліску. На ній був один з киплячих гейзерів, за які я вже згадував. Круг гейзера лежали порозкидувані ремінці, вирізані з шкіри ігуанодона, і велика поморщена плівка; як виявилось потім — висушений шлунок одної з озерних ящірок. З одного боку пухир був старанно зашитий, а на другому я помітив маленьку дірочку. У цю дірку Челенджер встромив кілька

стеблин бамбуку, а другий кінець їх занурив у конусу ваті ямки, крізь які виходили гази з гейзера. Не в довгім часі пухир почав надиматися і виявив такий потяг полинати вгору, що Челенджерові довелося прив'язати його мотузками до стовбурів пальм. За півгодини бальон виповнився газом, а натягнені ремінці свідчили за те, що він має чималу під'ємну силу. Челенджер з виглядом батька, що дивиться на свого первака, усміхався, погладжував бороду і самозадоволено поглядав на цей витвір свого мозку. Самерлі перший зламав мовчанку.

— Ви ж не збираєтесь запропонувати нам піднятися на цьому, Челенджер? — ущипливим тоном спитав він.

— Я продемонструю вам його силу, любий Самерлі, і певний, що, побачивши її, ви, не вагаючись, звіритесь на нього.

— Прив'яжіть його до своєї голови хоч зараз, — рішуче відповів Самерлі. — Ніщо в світі не зможе спонукнути мене зробити таку дурницю. Сподіваюся, лорде Джоне, що й ви не зважитесь на цей божевільний вчинок?

— Збіса інтерна штука, — сказав той. — Хотів би я бачити, як вона літає.

— І побачите, — відповів Челенджер. — Вже кілька днів я сушу собі мозок думками про те, як нам виборсатись звідси. Ми переконалися вже, що по скелях злізти не можна і що тунелю тепер нема. Не можемо ми й перекинути мосту на ту пірамідальну скелю, по якій улізли сюди. Де ж його шукати способу? Кільки днів тому я звернув увагу нашого молодого друга на те, що в гейзерах повинен бути водень у вільному стані. Природна річ, це викликало в мене ідею бальона. Спершу, мушу признатись, я зупинився перед труднощами дістати підходящу оболону для газу, і розв'язав проблему, тільки побачивши тельбухи вбитих індіанами тих двох здоровезних тварин. Маєте наслідки.

Одну руку він притиснув до свого пошматованого піджака, а другою, пишаючись, показав на бальон, що тимчасом закруглився і з силою рвався з своїх припон.

— Абсолютна нісенітниця! — чмихнув Самерлі.

Лорд Джон був у захваті.

— Ну, й розумна ж голова! — шепнув він мені. — А як із гондолою? — звернувся Рокстон до Челенджера.

— За гондолу я подбаю в найближчому часі. У мене єсть уже деякі думки, як її зробити та прилагодити до бальона. А тепер я вам покажу, що мій апарат витримає вагу кожного з нас.

— Всіх нас — ви хочете сказати?

— Ну. Я думаю, що кожен з нас почерзі спуститься на парашюті, а бальон повертатиметься назад у спосіб, який мені доведеться ще вдосконалити. То вже буде легко. Якщо бальон витримає нашу вагу і дасть нам змогу повільно спуститись на землю, мені більше нічого й не треба. Сьогодні ми спробуємо його лише з цього боку.

Челенджер приніс базальтову брилу чималого розміру й такої форми, що до середини її легко можна було прив'язати линву, що за допомогою її ми злазили на пірамідальну скелю. Вона мала коло ста футів завдовжки і, дарма що тонка, була дуже цупка. З ремінців він зробив щось на зразок коміра, з якого звисала низка шкур'яних кінців. Комір Челенджер поклав на горішню частину бальона, а ремінні кінчики зв'язав під низом і почепив на них базальтову брилу. Отже вага її рівномірно розподілялася по всій поверхні бальона. До брили ж таки він прив'язав і линву, тричі обмотавши другим кінцем її свою праву руку.

— Тепер я покажу вам під'ємну силу бальона, — із задоволеною усмішкою промовив Челенджер і поодрізував мотузки, що стримували його.

Ніколи ще наша експедиція не була так близько від цілковитої загибелі, як тоді. Надимлена оболона з жахливою швидкістю шарпнула в повітря. В одну мить Челенджер одірвався від землі й потягся слідом за ним. Я ледве встиг обхопити його за поперек і сам полинув у гору. Лорд Джон учепився за мої ноги, і я відчував, що й він летить за мною. Один момент я бачив, як трое мандрівників наче в'язка сосисок метлялися над країною, що її вони заповзялись досліджувати. На щастя, линва могла витримувати тільки обмежену вагу, чого, здається, не можна було сказати про ту пекельну машину. Розлігся хруск, і всі ми опинилися на землі з кружалом линви поверх нас. Підвівшись, ми в блакитному небі вгледіли маленьку чорну точку — то летіла наша базальтова брила.

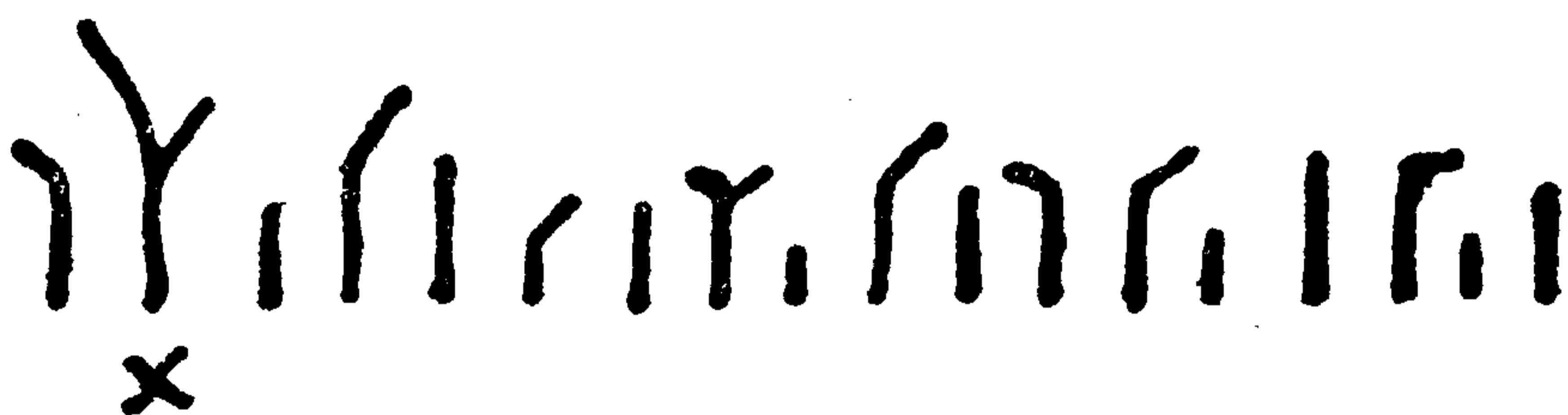
— Чудово! — скрикнув Челенджер, потираючи забиту руку. — Цілком задовільна й вичерпна спроба. Я навіть і не сподівався такого успіху. Обіцяю вам, джентльмени, зробити за тиждень новий бальон і ручуся, що перший етап нашої поворотної подорожі ви відбудете цілі й неушкоджені.

Ось вам точний опис останніх подій. Закінчую свою оповідь у нашому старому таборі, де так довго чекав на нас вірний Замбо. Всі страхи та небезпеки залишилися в минулому як важкий сон. Червонувата кам'яна стіна височить тепер над нами. Ми спустилися з плята цілі та неушкоджені і в найбільш несподіваний спосіб. За шість тижнів або за два місяці ми будемо вже в Лондоні, і навряд чи цей лист на багато випередить мене.

Зміна в нашому становищі сталася ввечері того дня, коли пробувано бальон Челенджера. Я казав уже, що єдиною особою, яка нібито співчувала нашому плану покинути плято, був молодий, урятований від нас ва-

тажок. Тільки він один не виявляв охоти затримувати нас у цій дивній країні. Про це все ми довідалися з його проречистих жестів. Того вечора, вже поночі, він прийшов до нас, передав мені згорнутий кусок кори, потім урочисто показав на отвори печер над нашими головами і, поклавши на губи пальця, повернувся до своїх.

Ми присунули цей кусок кори ближче до огнища й заходились розглядати його. Він мав коло квадратного фута завбільшки, і на внутрішньому боці його був рядок оригінально розташованих ліній, що їх я тут репродую.

Написані вугіллям, вони виразно відокремлювались на білій поверхні кори, і спершу здалися мені якимись музичними знаками.

— Що б то не було, можу заприсягтись, що для нас воно має величезне значіння, — сказав я. — Це видно було з його обличчя.

— Якщо то не якийнебудь дикунський жарт, — висловив сумнів Самерлі, — що їх так улюбляють усі люди.

— Це, безперечно, — умовне письмо, — промовив Челенджер.

— Скидається на ребус, — зауважив лорд Джон, нахилиючись, щоб краще бачити. Раптом він простягнув руку й схопив загадковий документ.

— Свідчуся небом, — скрикнув він, — я, здається, розгадав. Хлопець правильно каже. Дивіться сюди. Скільки знаків на цій корі? Вісімнадцять. Ну, а над нами вісімнадцять печер.

— Він саме й показував на печері, коли передав її мені, — нагадав я.

— Ось вам і розгадка. Це — мапа печер. Вісімнадцять печер уряд, которі короткі, которі довгі, деякі вилкасті, інші такої форми як тут нарисовано. На мапі стоїть хрест. Навіщо він? Він позначає найглибшу печеру.

— Печеру, що проходить аж до рівнини, — скрикнув я.

— Думаю, що наш юний друг угадав, — погодився Челенджер. — Не розумію, яка рація була б молодому індіянові звертати нашу увагу на печеру, якби вона не виводила на рівнину. А коли це так і коли на відповідному місці в скелі єсть вихід, то нам довелося б спустатися не більше як на сто футів.

— Сто футів! — незадоволено пробурчав Самерлі.

— Чого там! Наша линва має більше як сто футів завдовжки, — згукнув я, — і ми легко спустимось.

— А що ви думаете про індіян в їхніх печерах? — спитав Самерлі.

— В печерах над нашими головами індіяни не живуть, — відповів я. — Їх використано як склепи. Чому б не піднятись нам туди зараз же і роздивитись як слід?

На пляті росте якесь смолке дерево — з породи аравкарій, каже наш ботанік, — яке править індіянам за смолоскипи. Взявши кожен по оберемку його гілок, ми нишком стали крастись до печери, відзначеної на рисунку. Вона була порожня, як не рахувати величезних кажанів, що кружляли над нами. Аби індіяни не помітили нас, ми досить довгий час ішли в темряві й запалили наші смолоскипи лише тоді як минули багато колін і закрутів. Ми опинилися в сухому тунелі з м'якими сірими стінами, вкритими різними символічними знаками. Над нашими головами нависав склепінний

дах, під ногами хрущав блискучий білий пісок. Ми похапливо посувалися наперед, доки не зупинилися перед кам'яною стіною, де не було й шпарки, куди пролізла б миша.

Засмучені стояли ми перед несподіваною перепорою.

Це був зовсім не завал як у тому тунелі, яким ми спитувалися піднятися на плято. Стіна перед нами нічим не відрізнялася від стін по боках. То був зазубень.

— Не журіться, друзі, — мовив невгамовний Челенджер. — Маєте ще бальон, який я обіцяв вам зробити.

— Може, ми потрапили не в ту печеру? — висловив я гадку.

— Ні, — сказав лорд Джон і показав пальцем на мапу. — Сімнадцять з правої руки; друга — з лівої. Печера, безсумнівно, — та.

Я глянув на мапу й радісно скрикнув.

— Думаю, що я вгадав. Ідіть за мною, ідіть!

Я біг назад, освітлюючи смолоскипом дорогу.

— О! — згукнув я, вказуючи на кілька сірників на долівці. — Тут ми запалили смолоскипа.

— Правильно.

— На мапі ця печера має розгалуження. В темряві ми проминули його. Ходім правим коліном. Воно, напевно, довше.

Я не помилився. Ми не пройшли й тридцяти ярдів, як перед нами в стіні показалася чорна пляма отвору. Коридор був значно довший. Ми пробігали ним кілька сот ярдів, і здивовані зупинилися — перед нами мерехтіло червоне світло. Смуга полум'я, здавалося, перетинала нам шлях. Підійшовши до неї, ми не почули ні звука, не відчули жару. Перед нами висіла ніби велика світляна завіса, що срібнила всю печеру і обертала пісок на жаркі самоцвіти. Підійшовши ще ближче, ми вздріли круглу відтулину.

— Місяць! — скрикнув лорд Джон. — Ми врятовані, хлопці! Ми врятовані!

І справді, крізь отвір у скелі світив місяць. Отвір той був невеликий, такий як звичайне вікно завбільшки, але ми й не потребували іншого. Виткнувшись із нього, ми побачили, що спускатись буде не дуже важко і що до землі не дуже далеко. Не дивно, що знизу ми не помітили отвору — якраз над ним звисав прискалок, та й стрімкий схил знеохочував досліджувати ближче можливості підніматися. Ми переконалися, що за допомогою линви зможемо спуститись, і зраділі повернулися готуватись до завтрашнього вечора.

Робити доводилось потай і нишком, щоб в останній момент індіани не затримали нас. Запаси ми залишали на пляті, а брали самі рушниці та патрони. Тільки в Челенджера був якийсь незграбний ящик та пакунок, які він неодмінно хотів узяти з собою. День минав надзвичайно повільно, і коли посутеніло, ми були цілком готові. Через силу втягнувши наш багаж по сходах, ми востаннє глянули на цю дивну країну. Незабаром, я боюся, вона стане здобиччю мисливців та шукачів золота, але для кожного з нас то був обітований край романтики та чарування. Край, де ми важили життям, страждали й багато чого навчилися; наш край як, певно, кожен із нас з любов'ю називатиме його. Ліворуч од нас привітно мерехтіли огнища в печерах. Під нами, коло підніжжя скелі сміялися та співали індіани. Десь далеко маячила темна смуга лісу, а ближче вилискувало в тумані велике озеро, заселене дивними істотами. Як ми дивилися, у мороці розлігся проразливий крик якогось казкового страховиська. То був голос Країни Мепла Вайта, що прощалася з нами. Ми повернулися й ринули в печеру, що мусила привести нас додому.

За дві години ми самі й усі наші речі були вже на рівнині. Якби не багаж Челенджерів, ми не мали б з тим спусканням ніякого клопоту. Залишивши багаж на місці, ми подалися до табору Замба і ранком підійшли до нього. На наше здивування там горіло не одне огнище, а щонайменше — дванадцять. То прибув рятувальний загін — двадцять індіан з-понад Амазонки, з палями, линвами й усяким знаряддям, потрібним щоб перекинути міст через провалля. Тепер нам не важко буде транспортувати наш багаж, коли завтра ми прямуватимемо до Амазонки.

Закінчую свій звіт у прегарному настрої. Очі наші бачили великі дива, а страждання очистили наші душі. Кожен із нас став кращий і чутливіший. В Парі ми, я думаю, спинимось та екіпіруємось, і тоді цей лист трохи випередить мене. У противному разі пошта прибуде до Лондону водночас зо мною. Так чи інак, а незабаром я матиму приємність стиснути вам руку, дорогий містер Мек-Ардле.

РОЗДІЛ XVI

Процесію! Процесію!

Я хотів би висловити тут подяку всім нашим амазонським друзям за гостинність і великі послуги, зроблені нам, коли ми повертались додому. Зокрема згадаю я сеньйора Пеналосу та інших службовців бразильського уряду й сеньйора Перейра з Парі. Дякуючи останньому, ми спромоглися набути пристойного вигляду і з'явитися в цивілізований світ, що нетерпляче чекав на нас, цілком одягнені. Не дуже чемно було з нашого боку не задовольнити цікавості люб'язних хазяїв, але за даних обставин іншого виходу не було. Я

відверто сказав, що вони тільки загають час і дурно витратять гроші, коли спробують піти нашим слідом. В звіті бо, змінено все — навіть імена — і я певний, що й найпильніше студіювання моїх записок не наблизить нікого до відкритої нами країни.

Ми думали, що збудження, яке ми спостерігали, проїздячи Південною Америкою, суто місцевого характеру. Можу запевнити всіх моїх англійських приятелів, ми й уявлення не мали про шум, який чутки за наші пригоди викликали в Європі. До Саусгемптону лишалося ще не менше як миль п'ятьсот, а бездротовий телеграф на Івернії приймав уже силу депеш на наше ім'я. Пропозиції різних газет і телеграфних агентств заплатити величезну суму бодай за коротенькі відомості про наслідки експедиції, свідчили про інтерес до нас не лише з боку вчених, а й широкої публіки. Проте, ми умовились нічого не казати представникам преси, доки не складено звіта членам Зоологічного інституту. Вони дали нам доручення; їм — і перші інформації. Так ми й відповіли армії журналістів, що атакували нас у Саусгемптоні. Не дивно, що всю увагу населення взяли на себе збори членів Зоологічного інституту, призначені на вечір 7-го листопада. Зал інституту, де відбувалися перші збори, визнано за замалий, і засідання перенесено до Квінс Гола на вулиці Регента. Згодом з'ясувалося, що всієї маси, охочих послухати нас, не вмістив би й Альбертс-Гол.

Збори відбулися на другий день по нашому приїзді. Перший день, ясна річ, ми віддали нашим особистим справам. Про свої я тимчасом не говоритиму. Може, згодом я заспокоюся і буду згадувати за них з меншим зворушенням ніж тепер. З першої частини мого оповідання читач знає, що спонукнуло мене на цю подорож. Доцільніш буде, як я спершу ознайомлю його з ре-

зультатами нашої експедиції. Можливо, настане день, коли я навіть радітиму, що сталося саме так, а не інакше. В кожному разі мушу дякувати тим силам, що примусили мене брати участь у цих фантастичних пригодах.

Отже покищо повертаюся до останнього, повного подій моменту нашої подорожі. Я клопотав собі голову думкою про те, як найкраще списати його, коли на очі мені навернувся номер нашої газети від 8-го листопада з докладним і прекрасно написаним звітом про засідання, що належав перу мого друга — репортера Мекдона. Що може бути кращого, як навести тут од слова до слова всю його статтю, од заголовка починаючи. Правда, газета перебільшує свою роль в справі відрядження власного кореспондента і взагалі занадто вже вихваляє всіх нас, та на це не менше хибують і інші друковані органи. Отже, ось що пише любий Мек у своєму звіті:

„НОВИЙ СВІТ
ЗНАМЕНИТІ ЗБОРИ В КВІНС-ГОЛІ
ЗВОРУШЛИВІ СЦЕНИ
НЕЗВИЧАЙНИЙ ІНЦИДЕНТ
ЩО ВОНО ТАКЕ?
РОЗРУХ НА ВУЛИЦІ РЕГЕНТА

(нашого спец. кор.)

Минулого вечора в Квінс-Голі відбулися загальні збори членів Зоологічного інституту. Скликано їх, щоб заслухати звіт контрольної комісії, відрядженої до Південної Америки перевірити твердження професора Челенджера про існування там представників передісторичного життя. Сміливо можна сказати, що засідання це буде вписано в історію науки, бо воно мало сенсаційний характер і ніхто з присутніх на ньому ніколи

його не забуде. (О, брате Мекдоне, що то за високий стиль!). Білети розподілялися тільки між членами інституту та їхніми приятелями, але „приятелі“ — поняття дуже розтягливе, і завдовго до восьмої години (початок засідання) в найбільшій залі Квінс-Гола було повним-повнісінько. Широка публіка, маючи за образу, що її не пускають до залі, за чверть восьма штурмувала парадні двері і по довгій бійці вдерлася таки в залю. Підчас колотнечі поранено багато осіб, у тому числі поліцейського інспектора Скоба, якому переламано ногу. Публіка не тільки виповнила всі проходи, ба навіть утиснулась на місця, призначені спеціально для преси. Після цієї навали аудиторія, що чекала на прибуття наших мандрівців, складалася щонайменше з п'яти тисяч чоловіка. Мандрівці зійшли на поміст, де сиділи вже всі найвидатніші вчені не самої Англії, а й гості з Франції та Німеччини. Швецію репрезентував професор Сергіус, відомий зоолог з Упсальського університету. З'явлення чотирьох героїв спричинилося до величезної демонстрації. Всі підвелися й кілька хвилин плескали в долоні. Спостережлива людина почула б, проте, серед оплесків і деякі знаки протесту. Можна було передбачати, що засідання буде більш галасливе ніж гармонійне, але нікому й на думку не спадало, що справа поверне на таке.

Фотографії всіх чотирьох мандрівців відомі всім з газет, і тому про зовнішній вигляд їх нема чого розводитись. Дивлячись на них, трудно сказати, що вони перетерпіли стільки. Хібащо борода професора Челенджера стала ще кошлатіша, постать професора Самерлі ще аскетичніша, а обличчя лорда Рокстона ще худорлявіше. Всі троє зробилися трохи смаглявіші і мають здоровий, бадьорий вигляд. Щодо нашого представника — відомого атлета й футболіста Е. Д. Мелов-

на, то він не змінився, і щира, добряча усмішка прикрашала його чесний, але простецький вид. (Ну, погуляй Мек, ми з тобою побалакаємо ще віч-на-віч).

Коли порядок відновлено, і присутні, влаштувавши мандрівникам овацію, посідали на свої місця, голова—дука Даргемський звернувся до зборів з промовою. „Він не буде більше як на хвилиночку“,—сказав дука,—„ставати між велелюдною аудиторією і доповіддю, що зібрала їх тут. Він не збирається попереджати те, що казатиме професор Самерлі, як доповідач комісії, але вважає за свій обов'язок відзначити, що роботи комісії, як усі кажуть, уквітчано надзвичайним успіхом. (Оплески). Очевидно, доба романтичних пригод ще не минула, і єсть спільний ґрунт, на якому найбуйніша уява новеліста спіткається з науковими дослідями шукачів істини. Перед тим, як закінчити, він хоче тільки висловити свою радість—певно, і радість усіх присутніх,—що ці джентльмени повернулися з цієї небезпечної подорожі цілі та неушкоджені. На його думку, якби експедиція зазнала катастрофи, то була б катастрофа й для всієї зоології“. (Гучні оплески, до яких приєднується і професор Челенджер).

З'явлення на трибуні професора Самерлі було сигналом для нового вибуху ентузіязму, що раз-у-раз перепиняв і його промову. Ми не подаємо її тут з стенографічною точністю, бо докладний звіт про експедицію нашого спеціального кореспондента надруковано в додатку до „Газети“. Задовольнімось коротеньким викладом його доповіді. Професор Самерлі згадав про обставини, при яких споряджено експедицію, віддав належну честь своєму другові професорові Челенджерові й перепросив за недовір'я, яким спершу стрів його твердження. Оповідаючи далі про всі подробиці їхньої подорожі, промовець старанно уникав будь-яких

інформацій, що могли б дати на здогад, де лежить плято.

Змалювавши аудиторії труднощі, з якими вони добулися плята, і схвилювавши слухачів оповіданням про падіння в безодню їхнього мосту, професор почав оповідати про страхи та привабливі сторони цієї незвичайної країни. Особистих пригод він майже не торкався, зупинившись виключно на здобутках науки в галузі вивчення дивовижних звірів, птахів, комах та рослинного царства на пляті. Протягом небагатьох тижнів виявлено сорок шість нових видів твердокрильців та дев'яносто чотири — лускокрильців. Проте, інтерес публіки, природно, зосередився на більших істотах, а надто на великих тваринах, що, як думали передніш, давно вже повимирали. Професор міг би подати цілий список їх і не має сумніву, що в дальшому, коли плято буде досліджено пильніше, список цей значно збільшиться. Він з своїми компаньйонами бачив щонайменше дванадцять різних істот, що подібних до них не знає сучасна наука. З плином часу, сподівається промовець, їх усіх вивчать і класифікують. Як на зразок, він указав на гадюку червоногарячого кольору, у п'ятдесят один фут завдовжки. Згадав про якусь білу тварину, імовірно ссавця, що в темряві світилася фосфоричним блиском, і про чорного вечірнього метелика, укус якого індіяти вважають за смертельний. Крім цих, абсолютно нових форм, на пляті живе сила, відомих науці, передісторичних істот, здебільшого юрської доби. З їх числа професор одзначив потворного велета — стеґозавра, якого містер Меловн бачив одного разу коло водопою, а нещасний американець, що перший одвідав цей втрачений світ, зарисував у своїй записній книжці. Він списав також ігуанодона та птеродактиля — перші чудовиська, які вони там стріли. Аудиторія здри-

галася, слухаючи його оповідання про жахливого хижака - динозавра — найбільше та найнебезпечніше страховисько з-поміж тих, які їм довелося бачити. Потім він перейшов до гігантського, лютого птаха—фороракхуса і до величезного оленя, що й досі ще поводитьсь на пляті. Але найбільше захопив професор свою аудиторію тоді, як почав розповідати про обшире, повне таємниць центральне озеро. Хотілося вщипнути себе за вухо, настільки неймовірним здавалися слова доповідача про дивоглядних триоких ящірок-риб і велетенських водяних змій — мешканців того озера. Далі він розказав про тубільних індіан і про антропоїдних мавп, які, на його думку, стоять вище за яванського пітекантропуса і більше ніж будь-яка відома форма наближаються до уявної, проміжної між людиною й мавпою, ланки. Нарешті він викликав загальні веселощі, згадавши про аеронавтичні спроби професора Челенджера й закінчив свою промову інтересним оповіданням про спосіб, в який їм пощастило повернутись до цивілізованого світу.

Можна було думати, що, заслухавши та ухваливши подячну адресу, запропоновану від професора Сергіюса з Упсали, збори розійдуться. Аж тут незабаром з'ясувалося, що перебіг подій зовсім не буде такий тихомірний. Деякі ознаки опозиції помічалися протягом цілого вечора, а тепер устав із свого місця доктор Джемс Ілінгворт з Единбургу й просив дозволити йому внести кілька поправок ще перед тим, як голосуватимуть резолюцію.

Голова. Прошу, сер, якщо це й дійсно — поправки.

Д-р Ілінгворт. Поправки—конче потрібні, ваша світлість.

Голова. Тоді — прошу; тільки мерщій.

Професор Самерлі. Дозвольте сказати, ваша світлість, що ця людина — мій особистий ворог ще від часу нашої суперечки в *Quarterly Journal of Science* з приводу природи батибія.

Голова. Я не можу вважати на непорозуміння особистого характеру. Прошу, сер.

Через шум у залі, що його знімали прихильники мандрівців, частину промови доктора Ілінгворта чути погано. Були спроби стягти його з катедри. Проте, будиши людиною незвичайно дужою й володіючи наддивовижу гримким голосом, він успішно опирався опозиції й спромігся таки закінчити своє слово. Вже, як тільки він звівся на ноги, стало ясно, що й у нього в залі єсть чимало прихильників. Однак їх була меншість. Позицію ж більшости публіки, треба схарактеризувати як очікувально-неутральну.

Доктор Ілінгворт почав свою промову тим, що привселюдно визнав наукові заслуги обох професорів: і Челенджера, і Самерлі. Він дуже шкодує, що його виступ тлумачено як особисту неприязнь, тоді як його продиктувало тільки бажання встановити істину. Справді ж бо його позиція сьогодні — така точнісінько, як та, що на ній минулого разу стояв професор Самерлі. Тоді професор Челенджер висунув деякі твердження, а його колега взяв їх під сумнів. Тепер той самий колега повертається, стверджує слова свого колишнього опонента і думає, що проти них не можна заперечувати. Хіба ж це логічно? („Так“. „Ні“. Затяжний шум. Чути голос професора Челенджера, що просить голову дозволити йому викинути промовця на вулицю). Рік тому хтось один розказував дивні речі. Тепер четверо людей оповідають нам ще більші дивниці. Невже ж це можна вважати за остаточний доказ найнеймовірніших і найреволюційніших тверджень? Ми

знаємо приклади, коли мандрівникам, що поверталися з невідомих країн, занадто легко няли віри. Хіба ж у таке становище повинен ставити себе й Зоологічний інститут? Він не заперечує, що учасники експедиції — люди твердої вдачі. Та натура людська — дуже складна штука. Жадоба слави може спокусити навіть професора. Як вечірні метелики, ми всі тягнемось до світла. Мисливець хоче перевершити всіх інших мисливців, журналіст — не від того, щоб доповнити факти сенсаційними вигадками. Кожен з членів експедиції мав свої власні мотиви, щоб прикрасити результати подорожі. (Ганьба! Ганьба!). Він зовсім не хоче ображати будького. (Ви в ж е образили!). Всі ці дивовижні оповідання підтримуються дуже непевними речовими доказами. На що ж вони сходять ті докази? На кілька фотографій. Невже ж тепер, коли мистецтво фотографії дійшло такого розвитку, фотографії не можуть бути підроблені? Що ж іще? Нам розказують історію про занадто стримкі схили, мотузки та линви, що унеможлиблює спускання з плята великих тварин. Це — досить вигадливо, але зовсім не переконливо. Переказують, що лорд Джон Рокстон має в себе череп фороракхуса. Він — доктор Ілінгворт — дуже хотів би побачити той череп.

Лорд Джон Рокстон. Цей чоловік називає мене брехуном. (Шум).

Голова. Тихо, тихо! Я прошу доктора Ілінгворта закінчити промову і внести поправки, за які він говорив.

Доктор Ілінгворт. Я міг би сказати ще багато, ваша світлість, та скоряюся вашому розпорядженню. Пропоную, висловивши подяку професорові Самерлі за інтересну доповідь, вважати тези її за недоведені і обрати нову контрольну комісію в ширшому складі.

Важко списати розрух, що його викликала ця поправка. Значна частина слухачів висловлювала своє

обурення вигуками: „Не голосуйте!“ „Геть його!“ „Женіть його!“ З другого боку, незадоволені — а їх теж було чимало — вітали поправку голосними: „До порядку!“ „Голова, спиніть їх!“ „Правильно!“. На задніх лавах зчинилася сварка. Студенти-медики почали місити один одного кулаками. Тільки присутність у залі великої кількості дам стримала аудиторію від справжньої бійки. Раптом ворохобня вгамувалася, впала цілковита тиша. Професор Челенджер звівся на рівні ноги. Його вигляд і владні маніри заспокоїли публіку, і коли він підніс угору руку, всі сіли на свої місця й налагодилися слухати.

— Багато хто з присутніх, — сказав професор Челенджер, — пам'ятають подібні дурнячі й непристойні сцени, що мали місце на останніх зборах підчас мого виступу. Головним провідцею скандалу був тоді професор Самерлі, і дарма, що тепер він одверто визнав свою помилку, я цього забути не можу. Сьогодні од особи, що тільки-но залишила трибуну, я чув ще образливіші фрази, і хоч то буде самовідречення з мого боку, я хочу спуститись до розумового рівня попереднього промовця, аби ні в кого не залишалось жодного сумніву. (Сміх, шум). Не буду нагадувати зборам, що професор Самерлі був тільки номінальний начальник експедиції. Всі ж свої успіхи вона завдячує мені, бо головною дієвою особою був усе ж таки я. Це я провів трьох присутніх тут джентльменів до плята і, як ви чули, переконав їх у правдивості моїх свідчень. Ми сподівалися, що, повернувшись, не зустрінемо нікого, хто дозволив би собі не поняти нам віри. Пам'ятаючи, проте, свій попередній виступ, я привіз із собою деякі докази, що мусять переконати кожну розумну людину. Як казав уже вам доповідач, люди-мавпи сплюндрували наш табір і між іншими побили наші

негативи. (Сміх, жарти, вигуки з задніх рядів: „розка-зуйте кому іншому!“) Я назвав людей-мавп і мушу сказати, що деякі звуки, які я чую тепер, зводять мені на пам'ять ці інтересні створіння. (Сміх). Не зважаючи на знищення неоцінитних негативів, у нашому багажі залишилося ще досить переконливих фотографій, які виображають умови життя на пляті. Може, ви скажете, що ці фотографії підроблено? (Голос: „так!“ і жвава суперечка, в наслідок якої кількох чоловіків виважують із залі). Негативи показано експертам. Які інші речові докази могли привезти члени експедиції? Їм довелося покидати плято при таких умовах, коли брати з собою багато багажу було неможливо. А втім, у професора Самерлі є колекція метеликів і жуків, де ви побачите силу нових, незнаних ще видів. Це вам не доказ?. (Багато голосів: „ні!“). Хто сказав—ні?

Доктор Ілінгворт. Ми кажемо, що таку колекцію можна було зібрати і в іншій місцевості, а не тільки на передісторичному пляті. (Оплески).

Професор Челенджер. Що ж поробиш, сер? Доводиться схилитись перед вашим науковим авторитетом, дарма, що ваше наукове ім'я мені, мушу признатись, невідоме. Залишимо тоді фотографії та колекції. Я переходжу до різноманітних і точних відомостей, які ми маємо в питаннях, ніколи ще досі не висвітлених. Наприклад, про хатній побут птеродактилів (голос: „нісенітниця!“ і шум). Я кажу, що з хатнім побутом птеродактилів ми обізнані дуже добре. Можу показати вам один зроблений з натури малюнок, який мусить довести вам...

Доктор Ілінгворт. Жоден малюнок не може нам довести нічого.

Професор Челенджер. Ви хотіли б бачити саму натуру?

Доктор Ілінгворт. Безсумнівно.

Професор Челенджер. І ви згоднісь би на це?

Доктор Ілінгворт. Безперечно.

Оттоді відбулася сенсаційна сцена, драматичнішої за яку не знає історія науки. Професор Челенджер зробив знак, і містер Меловн підвівся й пішов за поміст. За хвилину він з'явився знову в супроводі велетня негра. Вони несли якийсь великий ящик, очевидно, важкий, і поставили його перед професором. Всі завмерли й захоплено чекали. Професор Челенджер одслонив покришку, що відчинялася як віко скрині, нахилився над ящиком, зазирнув туди і, кляскаючи пальцями, кілька разів ласкаво промовим: „Ну бо виходь, голубчику!“. Розлігся якийсь хруск, і з ящика визирнуло, а потім вилізло й сіло на край його страшне, огидне створіння. Дука Даргемський покотився в місце для оркестри, але численна аудиторія ніби й не помітила цього. Голова потвори нагадувала найжахливіших чудовиськ, створених хоробливою фантазією середньовіччя. Вона була люта, злісна, з двома маленькими червоними очима, що горіли наче жаринки. В довгому, хижому дзьобі блищали два ряди гострих зубів. Плечі його були стулені й ніби вкриті якоюсь сірою шаллю. То було втілення дракона, за якого нам розповідали в дитинстві. Публіка заметушилася — хто кричав, дві дами в першому ряді непритомні впали з крісел, на помості всі посунули назад, немов збираючись, за прикладом голови, плигнути в оркестру. Один момент можна було опасуватись загальної паніки. Бажаючи заспокоїти аудиторію, професор Челенджер підніс угору обидві руки, і цей рух налякав тварину. Їх дивовижна шаль зненацька розгорнулася й показалася парою шкур'ястих крил. Хазяїн ухопив її за ноги, та було пізно. Страхо-

висько знялося з ящика й почало кружляти по залі, витріскуючи своїми десятифутовими крилами й виповнюючи кімнату важким, смердючим духом. Вереск натовпу на галереї, що жахаючись дивився, як наближаються туди ці горящі очі, остаточно роздратував звіря. Він недалі літав швидше та швидше, стукаючись об стіни та об жирандолі. „Вікно! Бога ради зачиніть вікно!“ гукав з помосту професор Челенджер, витанцювуючи та ламаючи в розпачі свої руки. На жаль, було запізно. Тварина підлетіла до вікна, протиснула крізь нього своє величезне тіло і зникла. Професор Челенджер, затуливши руками обличчя, упав у крісло, а публіка з полекшенням зідхнула.

Тоді... о, як його списати те, що тоді сталося? Захват більшості і цілковите каяття меншості з'єднались в одну хвилю ентузіазму, що перекотилася всією залею, перехопилося через місця для оркестри, затопила поміст і винесла на своїй гриві чотирьох героїв. (Ловко, Мек, ловко!). Авдиторія спокутувала свою несправедливість. Всі були на ногах. Галаслива юрба оточила наших мандрівників і з запалом вітала їх. „Понесімо їх! Понесімо!“ кричали сотні голосів. В одну мить над головами натовпу піднеслися чотири постаті. Надаремно силкувалися вони звільнитися. Їх міцно тримали на почесних місцях. Та й навряд чи їм пощастило б стати на землю — так тісно було людей. „На вулицю! на вулицю!“ гукали голоси. Натовп розступився, і герої на плечах своїх найпалкіших прихильників повільно попливли до виходу. На вулиці було щось незвичайне. Коло Квінс Гола чекала не менше як стотисячна юрма. Вибух оплесків привітав чотирьох небоїв, коли вони з'явилися над головами натовпу, заливані світлом електричних ліхтарів. „Процесію! Процесію!“ вимагала юрба. І притулившись плечами один до од-

ного, люди сунули вперед улицею Регента через Пель-Мель і Сент-Джемську вулицю до Пікаділі. Рух у центральній частині Лондона припинився. Зареєстровано багато сутичок між демонстрантами з одного боку й поліцією та шоферами таксі—з другого. Тільки геть по півночі, приставивши мандрівників до помешкання лорда Рокстона в Ольбені й проспівавши патріотичних пісень, розійшлася юрма по домах. Так скінчився один з найбільш видатних вечорів, що були в Лондоні протягом останнього часу“.

Ось що писав мій друг Мекдона, і його звіт, хоч і прикрашений трохи, треба визнати за дуже точний. Щодо інциденту з птеродактилем, то він був несподіванкою для публіки, а не для мене. Читач пригадає мою зустріч з лордом Рокстоном в його захисному криноліні. То він ішов принести професорові Челенджерові „вразьке курча“, як узивав він птеродактилів. Я розповідав також про клопіт, що його завдав нам професорів багаж, коли ми покидали плято. А якби я писав нашу поворотну подорож, я неодмінно відзначив би мороку, яку ми мали, здобуваючи зогнилу рибу для нашого неохайного компаньйона. Мовчав же я про нього досі тому, що професор Челенджер уникав розголошувати відомості про безперечний аргумент, яким він хотів в останній момент уразити своїх ворогів.

Ще одне слово про долю лондонського птеродактиля. Нічого певно сказати про нього не можна. Дві жінки розповідають, бачили, як він протягом кількох годин сидів на даху Квінс-Гола немов діявольська статуя. Наступного дня, у вечірніх газетах було вміщено повідомлення про те, що гвардієць Прайвет Майлс кинув без дозволу свій пост коло Марльборо-Гауза і був притягнений за це до військового суду. Він свідчив, що кинув рушницю й тікав необзир, бо несподі-

вано між місяцем і собою вздрів диявола. Це пояснення, на яке суд не вважив, має безпосередній зв'язок із поставленим нами питанням. Маємо ще одне свідчення, передане бездротовим телеграфом з пароплава Дансько-Американської лінії „Фрісланд“. Коли вони були милях у десяти від вихідного порту, над ними у південно-західньому напрямові з надзвичайною швидкістю пролетіло якесь дивне створіння, щось середнє між летючим цапом і кажаном. Якщо інстинкт і підказав йому правильну путь додому, то не може бути сумніву, що десь у просторах Атлантики останній європейський птеродактиль знайшов свою могилу.

А Гледіс, моя Гледіс містичного озера, що тепер буде перейменоване на Центральне, бо мені нема чого внесмертельнювати її ім'я. Хіба я не помічав і передніш деякої черствости в її вдачі? Невче ж, навіть тоді, як мені приємно було коритися її примхам, невже ж, кажу, я не почувив, що справжнє кохання не може послати на смерть чи на небезпеку? Невже ж поза вродою обличчя не бачив я й тіні близнюка краси — себелюбства та легковажності? Любила вона героїство заради нього самого, або зза слави, що без ніяких жертв з її боку засяла б і над її головою? А, може, всі ці думки — та даремна мудрість, що завжди приходить запізно? Удар був важкий. На мить я став цинічний. Тепер, коли я пишу це, відтоді минув уже цілий тиждень, я мав коротеньку розмову з лордом Джоном і... Що ж? — зрештою могло бути й гірше.

Розкажу про все в небагатьох словах. У Саусгемптоні я не одержав ні листа, ні телеграми, і коло десятої вечора, схвильований, під'їздив до маленької вілли в Стресхемі. Була вона жива чи померла? Де мої мрії про обійми, про радісне обличчя, про похвальні слова людині, що важила своїм життям, аби задовольнити її

забаганки? Я упав уже з небесних високостей і обома ногами стояв на землі. Але були обставини, що знову піднесли мене понад хмари. Я перебіг через садок, постукав молотком у двері, почув голос Гледіс, відштовхнув здивовану покоївку і вдерся до вітальні. Вона на низенькому дзиглику сиділа коло рояля, затінена дашком на лампі. За три скоки я перетяв кімнату й схопив обидві її руки.

— Гледіс! — скрикнув я. — Гледіс!

Вона здивовано дивилася на мене. З нею сталася якась майже непомітна зміна. Вираз очей, бундючний погляд, щільно стиснуті губи — все це була новина для мене. Вона випручила свої руки.

— Що це позначає? — спитала Гледіс.

— Гледіс! — зойкнув я. — У чім річ, Гледіс? Хіба ж ви не моя, Гледіс, моя маленька Гледіс Гангертон?

— Ні, — відповіла вона, — я Гледіс Потс. Дозвольте представити вас моїй дружині.

Дивна штука — життя. Я меланхолійно вклонився й поручкався з маленьким, рудуватим чоловічком, що сидів у кріслі, яке нещодавно було виключно до моїх послуг. Ми привіталися й скривили досить кислі міни.

— Батько дозволив нам тимчасом жити в нього. Наше помешкання ще не готове, — пояснила Гледіс.

— О, звичайно, — не заперечував я.

— Ви, значить, не дістали мого листа в Парі?

— Ні, я ніде не мав листа від вас.

— Шкода. Він мав з'ясувати вам усе.

— Для мене все вже ясно, — заспокоїв її я.

— Я розказала Вільямові все, — мовила Гледіс. — У нас із ним немає секретів. Дуже шкодую, що так сталося. Але, ви ж розумієте, ваше чуття не могло бути глибоке, раз ви поїхали, залишивши мене саму. Ви не сердитесь?

— О, ні. Зовсім не серджусь. А тепер мені, здається, час прощатися.

— Може, повечеряєте? — запропонував чоловічок і конфіденційним тоном додав: — Адже таке буває завжди. І має бути, скільки в нас немає многоженства. Правда? — Він по-ідіотському розсміявся.

Я був уже біля дверей, коли химерна думка спала мені в голову. Я повернувся й підійшов до свого щасливішого суперника. Той перелякано глянув на кнопку від електричного дзвінка.

— Чи не відповісте ви мені на один запит? — сказав я.

— Чому ні?

— Як ви цього досягли. Шукали ви захованих скарбів, чи відкрили північний полюс, може, вбили якого пірата, або перепливли Ляманш? Де тут сяйво романтики? Як вам пощастило добутися цього?

Чоловічок здивовано дивився на мене. На його добрячому, банальному виді лежав вираз безнадійного нерозуміння.

— Вам не здається, що ви торкаєтеся занадто інтимних питань? — пробелькотів він.

— Ну, тоді ще одне питання. Хто ви такий? Який ваш фах?

— Я — клерк в конторі адвокатів Джонсон і Мерісон, Чансері Лейн, № 41. Друга після патронів особа.

— Надобраніч! — сказав я і зник у мороці, як і личить невтішному героєві з розбитим серцем. Гнів, безсила злість і сміх кипіли в мені наче окріп у казані.

Ще одна сцена, і я закінчую. Учора ввечері ми були в лорда Джона — повечеряли й, запаливши сигари, в дружній розмові обмінювалися спогадами про недавні наші пригоди. Якось дивно було бачити всі ці добре знані обличчя в зовсім іншій обстанові. Челенджер

з поблажливою ухмилкою, з набряклими повіками, з своїми задерикуватими очима і з пишною бородою сидів, випнувши свої могутні груди і про щось сперечався з Самерлі. Самерлі з своєю завждишньою люлькою між тонкими вусами й козлячою бородою гостро заперечував проти кожного Челенджерового твердження. Нарешті, там же був і наш господар. Як і завжди, спокійний, він дивився на нас холодними, блакитними очима, що в глибині їх грав вогник лукавої усмішки.

Ось у цій самій кімнаті, святині лорда Джона— під червонуватим світлом ламп і серед незліченних трофеїв— Рокстон ознаймив, що має нам щось сказати. З шухляди він видобув ящик з-під сигар і поставив його на столі перед собою.

— Може, мені слід було б поділитися з вами давніш, — промовив він, — але я хотів спершу сам розібратися в цій справі. Недоцільно збуджувати надії з тим, щоб потім їх утрачати. Та тепер це вже не надії, а факт. Пригадуєте день, коли ми з вами вперше знайшли леговище птеродактилів у болоті? Тоді ж таки я звернув увагу на особливий характер його ґрунту. Мабуть, вам вони й не впали в око, а я помітив. То була западина — вулканічного походження, вистелена синьою глиною.

Професори кивнули головою.

— Ну, в цілому світі я бачив тільки одну місцевість, де ґрунт складався з синьої глини. Це в діамантових копальнях. Де Бірса коло Кімберлея. Відтоді я ніяк не міг заспокоїтись і, захистивши себе від птеродактилів кліткою, порпався там цілий день із заступом. Ось що я знайшов.

Рокстон одкрив ящик і витяг звідти тридцять чи сорок нешлихтованих камінців розміром од горошинки до каштана.

— Може, ви думаєте, що я тоді ж таки мусив був сказати вам про них? Та я знав, що якість діаманту залежить не тільки від його розмірів, а й від його кольору та гущини. Отже, я привіз їх сюди і першого ж дня по приїзді відніс один до Спінка й просив одшліхтувати та визначити йому ціну.

Він видобув з кешені коробочку на пігулки, де всіма барвами вигравав найкращий діамант, який я будь-коли бачив:

— Ось результати, — додав Рокстон. — Ціна йому — мінімум двісті тисяч фунтів. Річ ясна, гроші за нього ми поділимо поміж нами. Інших пропозицій я й слухати не хочу. Ну, Челенджер, що ви зробите з вашими півсотнею тисяч?

— Якщо ви настоюєте на своєму, — відповів професор, — я влаштую приватний музей, за який мріяв завжди.

— А ви, Самерлі?

— Я кину свої лекції і віддам свій час клясифікуванню крейдяних копалин.

— А я, — сказав лорд Джон, — зорганізую експедицію та поїду познайомитись ближче з нашим симпатичним плятом. А ви, мій голубе, безперечно одружитесь?

— Тільки не зараз, — відповів я з удаваною усмішкою. — Якби ви взяли мене, я охоче поїхав би з вами.

Лорд Джон не сказав нічого, але його смаглява рука простяглася до мене.

З М І С Т

	Стор.
Розділ I. Героєм можна бути скрізь	5
„ II. Поспітайте щастя в професора Челенджера	12
„ III. Він—абсолютно неможлива особа	21
„ IV. Це, і справді, найнезвичайніша в світі річ	29
„ V. З приводу цього можна ще сперечатися	47
„ VI. Я був бич господній	61
„ VII. Завтра ми занурюємось у невідоме	71
„ VIII. Вістівники нового світу	81
„ IX. Хто міг передбачати це?	95
„ X. З нами трапилися найнезвичайніші речі	119
„ XI. На цей раз я був герой	134
„ XII. Жаско було в лісі	151
„ XIII. Цієї сцени я ніколи не забуду	166
„ XIV. То була справжня перемога	182
„ XV. Наші очі бачили дивні дива	196
„ XVI. Процесію! Процесію!	212

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Правління: Харків, вул. К. Лібкнехта, 31

ПО ВСІХ ФІЛІЯХ ТА КНИГАРНЯХ ДЕРЖВИДАВУ Є ТАКА ХУДОЖНЯ ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА:

- Айхакер, Р.*—Тайна метеора. 223 стор., ц. 1 крб. 20 к.
Асанга, А.—Чорна хвиля. Негрський роман. 196 стор., ц. 80 к.
Беннет, А.—Місто розваги. 234 стор., ц. 1 крб. 60 к.
Вудгауз, П.—Псміт—журналіст. 214 стор., ц. 1 крб. 30 к.
Гельрігель, А.—Тисяча і один острів. 235 стор., ц. 1 крб.
Дгебуадзе, П.—На руїнах щастя. 83 стор., ц. 50 к.
Альорж, А.—Небо проти землі. 157 стор., ц. 1 крб.
Ожешкова, Е.—Міртала. 320 стор., ц. 1 крб. 25 к.
Прусс, Б.—Фараон. 398 стор., ц. 2 крб. 50 к.
Роні, Ж. (старший).—Етрусське кохання. 141 стор., ц. 85 к.
Роні, Ж. (старший).—На нові землі. 235 стор., ц. 1 крб.
Роні, Ж. (старший).—Таємнича сила. 169 стор., ц. 1 крб.
Роні, Ж. (старший).—Чорна хвиля. 458 стор., ц. 2 крб. 30 к.
Свіфт, Д.—Мандри Гуліверові. 252 стор., ц. 2 крб.
Струг, А.—Підземні люди. 334 стор., ц. 1 крб. 45 к.
Твен, М.—Янки при дворі короля Артура. 254 стор., ц. 1 крб. 50 к.
Тудуз, Ж.—Люди з огнедишного Айсберга. 227 стор., ц. 80 к.
Тудуз, Ж.—Людина, що збудила вулкани. 389 стор., ц. 1 крб. 60 к.
Шервуд, А.—Усі враз. 217 стор., ц. 1 крб. 25 к.

Поштові відділи Держвидаву надсилають накладною платою кожен книжку як власного, так і всіх видавництв СРСР.

Пересилка й пакування на всі замовлення коштом Держвидаву, коли замовлення більше, ніж на 1 крб., і наперед оплачується готівкою

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАТИ НА ТАКІ АДРЕСИ:

Харків, вул. 1 Травня, № 17. Поштовий відділ ДВУ

Київ, вул. К. Маркса, № 2. Поштовий відділ ДВУ

Одеса, вул. Лассаля, № 33 (Пасаж). Поштовий відділ ДВУ

Дніпропетровське, пр. К. Маркса, 49. Поштовий відділ ДВУ

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВУ

Харків, вул. К. Лібкнехта, № 31

Філії та книгарні по всіх округових та значніших містах України

Ціна 1 крб. 25 к. (Р)

